Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

دتاريخ په رڼا کي

ليکوال

استاد احمد علي کهزاد

ژباړن

اورنګزيب ارشاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندویه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳:☎

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان د تاریخ په رڼا کې
لیکوال: استاد احمدعلي کهزاد
ژباړن: اورنګزیب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندویه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاوید احمد همیم - کفایت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندی
قصه خوانی - پېښور
ټیلیفون: ۲۵۶۴۵۱۳
E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بڼ یو نوی غاټول شي.

PROPERTY OF ACKU

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

لړليك

ګڼه	سرليك	مخګڼه
۱.	قره کمر	۱
۲.	هزارسم	۵
۳.	هيرمند اوارغنداو سيمه	۸
۴.	منډيګك	۱۲
۵.	منډيګك	۱۵
۶.	پنجوايي	۱۹
۷.	شمشېر غار	۲۲
۸.	آريايي کور	۲۶
۹.	ويدي سندرې او افغانستان	۲۹
۱۰.	آريا اويجه	۳۲
۱۱.	سوما- يا- هوما	۳۵
۱۲.	دميني يوه لرغونې تاريخي کيسه	۳۸
۱۳.	دافغانستان موسيقي	۴۱
۱۴.	پاراداتا يا پيشداديان	۴۵
۱۵.	ياما دطالع دلمر زوی	۴۸
۱۶.	ريښي، اريايي روحاني حکيمان اوشاعران	۵۱
۱۷.	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۵۴
۱۸.	زراتشترا ، سپين تمان اوبلخ	۵۷
۱۹.	کاتا - کاث ياس	۶۱
۲۰.	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۶۳
۲۱.	په اوېستا کې دغرونه يادونه	۶۶
۲۲.	دسکندر دتېرېدلو لار	۷۰
۲۳.	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۷۳
۲۴.	په اسيا کې ديوناني هځوب دمرکزيت له نظره	۷۶

۲۵	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸	دسکندر او جنگیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲	دکاپیسي ـ باگرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶	په افغانستان کې یوناني لویې سکې	۱۱۱
۳۷	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دگریك او....	۱۱۴
۳۸	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲	شابهار	۱۳۱
۴۳	په افغانستان کې بودایي مبلغین	۱۳۴
۴۴	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷	سور کوتل	۱۴۶
۴۸	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹	بغلان	۱۵۲
۵۰	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲	دکنیشکا عبادت ځاي	۱۶۱
۵۳	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴	هغه استوپه چې بنستګر یې کنیشکا دی	۱۶۷

۵۵	ديوناني اوباختري هنري مکتب يوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګريك اوبوديك مجسمه تورنې مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتيبې پر پر دبرينو خبنتو يوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانيونو له خوا په چين کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي ليك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) يا (راجاګريه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) يا- ناواويهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار يا ناواويهارا	۱۹۴
۶۳	دوريبنمو لاړ اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	اياتکارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نيسا	۲۰۲
۶۶	ساکيان، سکستان، سجستا، سيستان	۲۰۵
۶۷	تخار ـ تخاري ـ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپيسي ـ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپيسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپيسې وروستۍ ورځې	۲۲۰
۷۱	(سريکه اويهارا) معبد يا(شالوکيا) اوياهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتريان کې ناهيده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" يا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنۍ ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري يابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرليك	۲۳۸
۷۷	کابل اودتاريخ په دورو کې يې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودايي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبيل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني ياهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني ديوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې داباديو پراخوالي ستراتيژي	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

۸۵. خم زرگر ۲۶۸
۸۶. جبل السراج (دهندوکش ور) ۲۷۲
۸۷. دلوگر تاریخي او جغرافایي موقف ۲۷۵
۸۸. استوپه یا توپ ۲۷۸
۸۹. توپ دره ۲۸۱
۹۰. بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره ۲۸۴
۹۱. صلصال و شاه مامه ۲۸۷
۹۲. دسرخ در اژدها ۲۹۱
۹۳. دبامیانو زمریان یا شاه شکاري ۲۹۳
۹۴. دبامیانو د((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون ۲۹۷
۹۵. دککرك تنگی "لس متری مجسمه" ۳۰۱
۹۶. ضحاك ښار ۳۰۴
۹۷. په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق ۳۰۷
۹۸. مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه ۳۱۳
۹۹. دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې ۳۱۶
۱۰۰. یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان ۳۲۰
۱۰۱. پایتاوه ۳۲۳
۱۰۲. میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې ۳۲۶
۱۰۳. سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او ۳۳۰
۱۰۴. دسکاوند بت خانه ۳۳۳
۱۰۵. د ارزگان ډبرلیك ۳۳۷
۱۰۶. سمنگان ۳۴۰
۱۰۷. دهندوکش تهذیب ۳۴۴
۱۰۸. پخوانی نورستان دقانون له نظره ۳۴۷
۱۰۹. تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان ۳۵۱
۱۱۰. دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه ۳۵۵
۱۱۱. ننگرهار او ځینې پخواني ښارونه یې ۳۵۸
۱۱۲. دچغان غونډۍ ۳۶۱

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

قره کمر

PROPERTY OF ACKU 10838

په جگو سیمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو دبرینو پېرونو دژوندانه لومړنـي منـځي هغه پړاو رابنیـي چې پوهان یې په جگو سمڅو کې دبشري ژوندانـه پېر بولـي.

پـه جـگو سمڅو کـې د ژونـد کولـو لـه پـاره دلوړو غرونـو لمنو تـه اړتیـا ده. زمـوږ دهېواد جغرافیـایي چاپېریـال رابنیـي چې هاغـه مـهال انسـان د غرونـو پـه لمنـو او کمـرو کـې بنه استوگنځي لـرل. پـه تېره بیـا دهندوکـش شـمالي لمنې چې لـه ارتـو درو او نـاوو سره نښتـې وي، ددا راز ژونـد لـه پـاره خـورا وړ ښکـارېدي.

پـه افغانسـتـان کـې ((قـره کمـر)) پـه لـوړو ځایونـو کـې د غـار اوسېدونکیو د ژونـد څرگندویـي کـوي او هغـه چـا چـې پـر دغـه غـار دڅېړنـې زیـار گاللـی امریکـایي "داکتـر کـارلتن کـون" دی، چـې لـه تـاریخ نـه پـه وړانـدې دوره کـې تخصص لـري.

قـره کمـر د ایبـک (سـمنگان) پـه (۸) کیلومـتري کـې د پلخمـري او تاشقرغان ترمنځ د هغـه کلـي ترڅنـگ پـروت دی، چـې د (سـرکار) پـه نامـه یـادېږي او د هغـه غره د لمنې پـه جنوب ختیزه برخـه کـې واقـع دی، چـې پـر نوموړي کلـي شمالي څنډې (ایبـک) حـاکم دی.

د دغـه غـار لوړوالـی د سینـد لـه سـطحې څخـه (۲۳۰۰) فـتـه او لـه ښېرازې سیمې څخـه (۴۵۰) فـتـه دی، چـې لـږ ترلـږ ۱۲۵ متـره کیـږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازۍ سيمې له مخې په اسانۍ سېړه کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسېدلو علت له داړونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و دښکار ښارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پيمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره ليده او د ښکاريانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې ترلرې پورې ښه ليدلای او څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او تولـه ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه يې هم نژدې دي او حيوانات يې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګټو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکنې پوړيز جوړښت په (ژورسيك) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې ښکاري، چې د قره کمر غار د "نيمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو يوښونو پوښل شوی و، چې ډېر ژور يې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه ختو نيولې دی، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل شوې او ځينې پرچې ترښه پرېوتې پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په تولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حيواناتو هډوکي او له تېږو نه د كار جوړې شوې وسيلې يې هم ځرګندې وي، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه يا د تيږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېږې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تېرو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تیږې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلتین کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکي، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاریان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکیو، چې د ژوند اثار او نښې یې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پېدا شوي د تیږو ډېر ابتدایي لوښي درلودل، چې طبیعي بڼې ته یې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امریکا او اسیا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموسترین)) د دورې د کار وسیلې وایي او د (نه اندرتال) ټیپ دانسانانو له وسایلو سره اړه پېدا کوي دغه وسیلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم لیدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې یا د قره کمر اوسېدونکیو هلته اچولي وي او یا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو یادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکیود خپل ژوند په دویم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دریمه برخه څرګندوي ډبرین چاقوګان ډېر زیات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نیم متر ژورتیا کې یې څو زر. دانې لیدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره یې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار یې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبیعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکیو ډبرو(پنډوباکر) او تېرو ډبرو څخه یې کار اخیسته.

د قره کمر د غار د دریمې دورې داوسېدونکیود ژوند سویې له دویمې دورې سره زیات توپیر نه درلود. دتیږود وسیلو په وروستنۍ دوره کې د تیږو د منځنۍ دورې (مزدلې تیک) د وسیلو سره ورته والی لیدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتني پوښ کې د خاورینو کلالي لوښو ټوټې او کوډرې لیدل شوي، خو آرتي لامل یې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدایي دورې (له باکري تیږو څخه د کار وسیلې

جوړول) د حساب لـه مخې د لرغوني زمـانې لـه لـوړ پړاو سره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش لـه مخې، چې د (۱۴ نمبر کـاربن) د غـار د سکرو پرچې چې پـه فيلاد لفيـا او شيګاګو کـې پيدا شـوي. د غـار ډېره پخوانـۍ هستوګنه، لـه نـن څخـه دمخه ۵۰ او ۳۰ زره کالـه وړانـدې زمانـه څرګندوي او څرنګه، چې د غار د ښکتنۍ برخې د ځينو پخوانيـو سکرو د توټې د کيميـاوي تجزيې لـه مخې (۱۰۵۸۰) کالـه وړانـدې زمـانې سره پرتلـه کيږي. کولـی شو ووايـو، چې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) کالـه وړانـدې ښکاريـانو پـه قره کمر کـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانستـان کـې د ۱۴ نمـبر کـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سره ښه موافقت څرګنـدوي، څکه چې د لس زره کالو پـه شاوخوا کـې د لويديـزې اسيا پـه زيـاترو برخـو کـې پـه غـارونو کـې د ژونـد دوره پـای تـه رسېدلې او د تيـرو نوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسيږو، چې لـس زره کالـه وړانـدې د هندوکـش ښکاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلي او د هـوارو سيمو او سترو سمسورو درو پـه لـور يـې يـون کـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

هزار سم

د تیرو له لرغوني دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیايي مُوقعیت د کاروانونو د لارې ببلوالی. د سمځو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو ټوټې ثرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمځې ووایو.

(هزار سم) د جغرافیايي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودايي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمځو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودايي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودايي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمځو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) لـه بودايـي عصر نـه وړانـدې (د لومړۍ پېړۍ لـه پيـل نـه د اوومې زيږدې پېړۍ تـر نيمايي وروستـه) هـم استوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شوني اثـار يـې د څيړنـې وړ دي.

د ايتاليـايي لرغـون پېژنـد، ونكـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م كـال د منې پـه موسم كـې يـې هلتـه ترسره كړې وې داسـې څرګنـد ېږي، چې هزار سم او د هغې فرعـي درې د تيـږو لـه لرغونـو دورو څخـه تـر اسـلامي دورې د مغلو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوكـش لـه مـهمو او آبـادو مركزونـو څخـه ګڼل كـېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخـې، چـې پـه غـارونو كـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د (پالـه او لـي تيـك) دوره يـا لرغونـې دتيـږودوره (هزارسم) يـا (قـره كمـر) د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نزدېوالـي لـه مخـې او همداشـان پـه لـوړو سـاحو كـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سـره ورتـه والـي لـري او د چـاقوګانو پـه شـكل او د تـبرې نوكـې لرونكـې وسيلې او يـو ډول وړو نسبتاً ګردوغـابنورو وسـيلو شـته والـی د ((پليسـتوين)) د تيـږو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دي. ايتاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د ((هزارسـم)) ګـارې د دې دورې د خلكـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښكـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، خكـه چـې دا غـارونـه پـه لـوړو برخـو كـې پراتـه وو او اوسېدونكي يـې د حيوانـاتو د يـو نـاڅاپي بريـد نـه پـه امـن كـې وو او د ښكـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې ځلـورو خـواو كـې ډېر لـږ پيـدا كـېدل.

د غـارونو پـه نـږدې لمنو كـې ځينـې ځانګړې د كـار وسيلې لكـه د يـو څيـز يـا ځاى د سـوري كولـو لپـاره وسـيله، د هـډوكو يـا لرګيـو د پـرې كولـو وسـيلې ليـدل كـېږي، چـې كـېداى شي دتيـږو پـه نـوې دوره پـورې اړه ولـري او د دوى د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـرې نـه ښكـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومـېږي، چې پـه هندوكـش كـې ښكـاري اوسېدونكي د تيـږو د لرغونـې دورې تـر تېرولـو وروسـته لـه لـوړو غـارونو څخـه ښكتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو كـې، چـې اوبـه كـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه كرونده بوخت او خپـل ژونـد يـې پيـل كـړی دی.

د ايتاليـايي پـوه پـه ګروهـه ((هزارسم)) لـه هغـه وختـه د يـو واړه كلـي يـا ښار بـنه غـوره كـړه، چـې كـاروانونو د هندوكـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لارې

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځیدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالی ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لارې همدارنګه له رستم پلازخخه یعنې له سمنگان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز نوري لارې د درو په کړلېچونو او د هندوکش په کوتلونو تېرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کېدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو دورو کې دژوند نښې نښانې لکه دطبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبرو په ډول، اچې تورول شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمڅې چې شمېر یې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیروجوړ شوي سترې چاردیوالی اوکنډرې او بالاخره د ختو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي

دتېرولـه لرغونې او اوسنۍ دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وختـه او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین نر خپرېدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنګ کړ.

۱۷/۵/۱۳۳۷

د هیر مند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله څوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په بنی غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولرې (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدي کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالې

پکې هم شاملې دي په دوه غونډیو سورداغ او سپین داغ کې کېندنې پیل کړې.

په لومړۍ یاده شوې غونډۍ کې چې نږدې ۳۰ متره یې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړیو لس مترو کې زر کلن (ترمخریېږدي پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوې. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځینو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هیرمند په سیمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاریخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سیمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره یې له مساعده خاوره لرله، درې لویې سیمې دي. لومړی سیستان یا د هیرمند د (ارغنداب په ګډون) دویم د باختر سیمه چې په دې دواړو لویو سیمو کې ستر سیندونه هېرمند او امو له خپلو مرستیالانو سره جریان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې یې خړوب کړي او نسبتا توده هوا یې د نباتاتو په وده او د حیواناتو په روزدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاریخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړیو له منځه دزاړه مدنیت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاریخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځایونو د تثبیت لپاره یوازې په افغاني سیستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هیرمند د مرستیالانو سیمه یعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر یو ځایه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امریکا د نیویارك طبیعي تاریخ د موزیم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا تاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس یې کار پیل کړ او دا کار یې په یوه لویه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودین)) نه نیولې تر ((پنجوایي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سیمې پورې یې د قبل التاریخ داوسېدنو ځایونو د تثبیت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سیمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاریخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزي او هغه رسوبات، چې د هرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانی زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې تو ړلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې د ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هیرمند هغه سیموکې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجك سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وایي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده)

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ)، (نوراني غونډۍ) (موراسي غونډۍ) او د (منډیګك تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیګك غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلۍ کې د (پنجوایي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلالي لوښي لاس ته راغلي دي.

دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کویټه (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنګه د دوه کوچنیو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویټه او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرګندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکې ټينګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه يې ښکاره او څرګنده ده.

د (منډيګك) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرګندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلو د سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند اوارغنداوکې منځ ته راغلي څرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نيولي تيك) په دوره يعنې د تيږې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنګي ځای په توګه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نمونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منډيګک

ديارلس ځله يو پر بل (سرپرس) ودانۍ د پښځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو اورو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو ورانديې ډېر انديې ارخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکي وې، خو له دې څو کلو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پيدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيګک په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې ګوښې څرګندويې کوي.

منډيګک هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلو ته په ۵۰ کيلو متری کې د کشک نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راونيسو دا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو(ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلو يې ترڅنګ د کشک نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه ګوښه کې د منډيګک د غونډۍ ننی موقعيت انسان له حيرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او ترتاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تګ لوري په منځ کې د کاروانونو د تګ لارې پر سر و او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هيرمند اوارغنداو ترمنځ دغه ټوله ساحه يو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواک مهم مرکز ګڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا څو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاریخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کېندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیگک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیگک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس گونو مختلفو اباديو له لړوالي یا (بڼوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزیږدیوکلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شړه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیگک د غونډۍ د قبل التاریخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ ښیي د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د ختو د لوښي پیدا کړي دي دخاورینو لوښیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او وربانديې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورنه (چې دا مخصوصاً د قبل التاریخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیگک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیاني ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړي. په همدې ترتیب د تیرو او ختو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کویټه) بلوچستان د قبل التاریخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد ,وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیگک د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیگک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توگه منځ ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په ځښتو جوړې شوې لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل گرځېدلی.

د منډیگک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حېواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حېواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کېدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (گلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینو په منځ کې یې ځړېدلی دی یو ډول گاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو گاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاریخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرگندوي او معلومیږي، چې د افغانستان او سېډونکي او د (موهنجودیرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاریخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیگک تپه خپله د قبل التاریخ دورې لړ څه دمخه پراوونه تري څرگند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

منډيګك

د برونز (مفرغ) د زماني د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفيات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيوګيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅېړل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيګك)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشك د سرك په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حېرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته دموسم په وجه مهاجرتونه او د قبايلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېرونې لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بیا په هغه سیمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه یوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هیرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچیان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګیاه او څرځای ته اړتیا لري، نو د همدې اړتیا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو یادوشو سیمو کې یې همېشه تګ راتګ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانی زمانه کې، چې منډیګک اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتیا وړ اوبه یې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کینډئو د لومړۍ دورې په دوران کې د یوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بېلا بېل پړاونه تیر کړي، چې د څلور زرم کال له پیل نه د لومړي زرم کال تر پیل پورې دا ټوله دوره په برکې نیسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې دیوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زیرمه د مستطیل په شکل احاطه شوې ښکارېدله سره له دې، چې دا زیرمه ځایونه کوچني وو، خو په ماهیت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زیرمه ځایونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هړپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زیرمه ځایونه د ځمکې دوه درې پوړونه نیولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډبرینې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په میچنغوزو کې د ایښودلو لپاره د ختو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکیو د خپل زیرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډیګک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د میلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پیل څخه یعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه ښلی شو.

د زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې څرګند یږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه څرګندیږي او موږ ته ښيي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایي لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کیږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندیږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې ختې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پېدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د څمکې له مخ نه پورته پلو ته تر ۹ پورو پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرګند ېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډۍ لومړنې او سپډونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د جوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره خښتې او هغه هم خامې خښتې څرګند ېږي او تر دریولاندینیو پوړونو پورې ادامه لري.

خټین لوښي په لومړي پوړ کې ساده او په ابتدایي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقۍ احساس کېږي او لوښي یې له پخې خټې څخه جوړ ښکلي کیږي او په تدریج سره ډېر ښه کېږي تر هغې وروسته ډېر ښکلي نقش او انځور لرونکي خټین لوښي راڅرګند ېږي. د حیواناتو، الوتونکو، ګلانو د جګو جګو ښکرو غرڅه، د ښکلو او پېچلو ښکو والا فیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. خټین انځورکړای شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته ډېر پیدا کېږي او همدارنګه یې په نهم پوړ کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوښي له هغو لوښیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویټه کې کشف شوي دي.

فلزات جست او س له شپږم پوړ څخه پیل کېږي د هغو ازمېښتونو له مخې، چې د ۱۴ نومره وړانګې په واسطه یې د پنځم پوړ له سکرو یې منځ ته راغلي د نومړي پوړ تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کیږي. د دې پوړ له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرګنده شوه، چې شرح یې تاسو د مخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمایي ګڼلی شو، دا ستره ودانۍ هم په تدریج سره په راتلونکو دورو کې رنګه شوې ده او نوې را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پوړونو کې د منډیګک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترګو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیګک غونډۍ هغه ابادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې د لرغنداوپه سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو ترڅنګ څرګندوي.

۷/۲/۱۳۴۰

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو ښکلی کلي پراته دی، چې د (پنجوايي) په نوم ياديږي، اوسنۍ پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کينې خواته) يو انساني استوګنځای دی او تر تاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړې دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغوني زمانې دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره په ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زېړ کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پرو کې يې چړې ترلې خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته يوه ستره ګرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځينو موادو د ويلې کېدو په وجه او يو ډول اهکي مواد په ديوالونو راڅڅېدلي، چې ډېر عجيب غونډې شکلونه يې جوړ کړي دي، چې طبعا يې ځايي خلك له حېرانتيا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې ((ګلفهشنګ)) او ((شفشاهنګ)) وايي وروسته له هغې په ۱۹۵۱ ز کال کې موسيوديو يو تن پوه، چې لرغون پېژندونکی و او د نيويارك د طبيعي تاريخ د وګړ پوهنې د پلاوي غړی و دې غارونو ته ورننوت او هلته يې تر کيندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نيولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتا ښکته واقع دی د پنجوايي د خلکو له خوا بند کړای شوی، ځکه چې د هغوی يو شمېر ماشومان هلته ورك شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهلېزونه لري که چېرته څوك پکې ډېر ورانډې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتما په هغه دوره کې کار اخيستل شوی، چې موږ يې د غارونو دوره بولو او لکه څرنګه، چې په تاريخي دورو کې هم ورځنې کار اخيستل شوی نو همدا وجه ده، چې د تېرو د دورې د ژوند نښې نښانې يې پاتې شوي نه دي.

فيرمسرويس امريکايي د همغه پلاوي رئيس، چې وړاندې يې ما يادونه وکړه په همدغه ۱۹۵۱ز کال کې د پنجوايي له غونډيو څخه په يوه غونډۍ کې چې ((مراسي غونډۍ)) يې بولي لنډې کيندنې وکړې او ويې ويل، چې پنجوايي د لرغونتيا د تثبيت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې خټې د مور ربه النوع (مع بانو يا الهه مجسمې په لاس راغلې.

لکه څنګه، چې ټول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تيك په ۹ مه دوره يا د تيږې په نوې دوره کې د ټولې پخوانۍ دنيا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نيولې تر هند او چين پورې مشهورې وې او د سند له سيمې (موهنجوديرو) او (هړپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډيګك) له غونډۍ نه يې بيلګې په لاس راغلې. په هر حال ويلی شوو چې هغه خلك چې له مودو راهيسې د پنجوايي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کيڼ پلو ته په غاړو څنډو کې په بزګرۍ بوخت شوي دي او پنجوايي يې يو استوګنځی و او د

بزرگري، کسب او کار به يې هلته کاوه، پنجوايي د هغو اوسېدونکيو له وخته، چې ۵زره کاله وړاندې پيل کېږي تراوسه پورې يوه حاصلخېزه سيمه ده.

د ((اشوکا)) د ډېرليك کشف په اوسني کندهار کې د چهل زينې په ګاونډ کې، چې له پنجوايي نه ډېره فاصله نه لري، راښيي چې د دريمې مخزيږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکيڼ پلو غاړو کې له ابادو سيمو څخه يو همدغه ځای و.

دموريا پاچا يا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له ښو ښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندريه ارا کوزی او يا کېدای شي د يونانيانو يو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) يا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوايي هم ياد شوی دی او دا يو بشپړ طبيعي کار دی، ځکه چې پنجوايي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنيو کليو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقويم البلدان کې پنجوايي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوايي ياد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سيمه له سجستان (سيستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوايي د هغو له ښارونو څخه يو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوايي نه د هغولويو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سيمو او ځايونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا يادونه کوو، چې د افغانستان سويلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت يې درلود، چې متاسفانه تراوسه يې موږ د هغې رښتينې اهميت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشیر غار

له کلو راپه دېخوا طبیعي غارونو د پلټنې لپاره د یو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړي توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق ألطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نبنان لرونکي ګرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرګند مثال يې همدغه ((شمشېر غار)) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنګان په شمال کې د (هيبک) يا (ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلی لويديځ- سويل لوديځ او د پنجوايي د کلي په ۳ ميلی کې شمال- شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غاړې ته پروت دی

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د سويل لوديځ ته ديوې دښتې سيمې په څنډه کې، چې (ريګستان) يې بولي واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب لويديځ پلو ته د ارغنداو رودخاني ته لوېږي. د کندهار د غرنی کاريزي ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکی حد دی. دا نيمه دښتې او شګلنه دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند دښتې د هند او د پاکستان له لوديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل لوديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کويرلوط هم په برکې نيسي دا دښته په پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيابان نه و تر يو حده د استوګنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادی درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د ارغنداو له غاړو نه تقريبا ۱۰۰ متره جګوالی لري همدا راز د غره له بېخ نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانګړې توګه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرګندېږي. د لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی يې په دوه مختلفو برخو کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر تنګ دی ۲مترو ته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنګه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنګه ده، چې په مشکله پکې تګ راتګ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هئیت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکني پوړ کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووایو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووایو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوې دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوې دي:

۱ـ لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه تیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرګندونه کوي.

۲ـ دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنګه ټوټې او د تیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وې دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي) قومونو پورې اړه لري هم له دې پوړ نه پیدا شوي دي.

۳ـ درېمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پوزې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د تیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شک منځ ته نه راوړي.

۴ـ لومړی اسلامي دوره: لـه ۷۰۰ څخـه ۱۲۲۲ میـلادي کـال پورې: د سلجوقیانو د عصر یو شمېر مخصوص تیکري رابنیي، چې شمشېر غـار د مغلـو تـر دورې پـورې د خلکـو د اوسېدو ځای و او پـه وروستنیو دورو کـې پـه پرلـه پسـې ډول هلتـه خلـك نـه دي اوسـېدلي او داسـې نـبنې نبنانـې هـم نـه شته، چې د وروستیو وختونو بنکـارندویې وکـړي. د تیکـر لعـاب داره رنـګه انـځورګري شـوې پـارچې، چې هغـه پـه ځانګړې تـوګه د اسـلامي دور کـېدی شـي څرګندوي، چې د اسلامي دورې پـه لومـړۍ پېړۍ کې هـم شمشېر غـار د خلکـو د اوسېدو ځای و، پـه شمشېر غار کې د یـو شـمېر شیـن رنـګه تیکـرو شته والی، چې هغـه د مغلـو تـر هجـوم وړانـدې د غلغلي پـه بنار کې هـم لیـدل شوي د پورتنۍ نظریې پـه رښتینولـۍ کې مرسته کـوي.

لـه همـدې املـه شمشېر غـار د مسیح لـه پیـل نـه تـر ۱۲۲۲ کـال پـورې ۱۴ یـا ۱۵ پـېړۍ دخلکـو د اوسـېدلو ځای و او د کندهـار د بنار ترخـوا د یـو تـاریخي غـار پـه تـوګه (د نـبنو نبنانـو لـه مخـې) هلتـه د خلکـو ژونـد د افغانسـتان د تـاریخ د مختلفـو دورو د کوشـانیانوله لومـړۍ دورې څخـه د مغلـو تـر وروستـۍ دورې پـورې راپـېژنـي.

۴/۱۱/۱۳۳۷

اریایي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

یو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دویمه نیمایي کې وشوې د ګڼ کور کشف دی، چې یو شمېر اریایي قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند، ایران او نورو ګاونډیو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د یوې کورنۍ د غړو په شان یو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د یو مرکز موندنې نسبت څکه کولی شو، چې پردغه کال یو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتېل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته یې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نیولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتیجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې یعنې (زند) او په هند کې د پخوانی سنسکریټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم یو تن فرانسوي پوه، چې د (کورونډو) په نوم شهرت لري یو مکتوب یې د فرانسې د ادبیاتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډیمۍ ته ولیکه او د لومړي

ځل لپاره یې د سنسکریټ، یوناني او لاتیني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوېستا د ژبارنې او څرنګوالي او له سنسکرېټ سره یې د ژبې د ورته والي یو پلو ته او د اروپایي پخوانیو ژبو له یوناني، لاتیني او بیا یې له هندي سنسکرېټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجیبه غږ پورته کړ، چې په پای کې یې یوه بې ساري او حېرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپایي پوهان، چې د اسیا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرویلیم جونز انګرېز له خوا (د بنګال اسیایي شاهي انجمن) یوه ټولنه په کلکته کې تاسیس شوې وه، چې د تاریخي څېړنو په لړ کې یې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي. پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن مؤسس، چې ډېر کلونه یې د ریاست دنده پر غاړه درلوده د یوې وینا په ترخ کې څرګنده کړه، چې د سنسکرېټ، یوناني ژبو، لاتیني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختیزو او لودیدیزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بیانیې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پیل کې په علمي دلایلو (فیلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتیجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسکرېټ، زند، یوناني، لاتیني، جرمني او سلتي ژبو ویونکي یو د بل خپلوان دي او لکه د یو کور د غړو په شان، چې یو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم یو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن یا اریایي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بیا یې پدې برخه کې بېلا بېلې نظریې ورکړې چې دلته د هغو نظریو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اریایي ګډ کور په باب د لویو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظریې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه یو له بل نه لرې پرتې سیمې له مرکزي اسیا او د قطب شمال له نژدې سیمو څخه نیولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانیوب او بالکان تر څنډو او نورو ځایونو کې پرتې وې، چې هره یوه نظریه په دلایلو ولاړه ده. که چېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو یعنې د

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر ورلنډ شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطورې، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترک څیزونه لري او سربېره پردې (ویدي) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شک نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شک نه شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بېلو ځانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسکرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نبلي او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نو لکه څرنګه، چې ((مکس مولر)) فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلو ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا ووایو د سر دریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو دسنسکرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریک کور مبدا یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیايي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی. په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې ښېښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښیي، خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وايي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولې. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یي دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتی دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي څو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکریټکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوې دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنۍ د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوې او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوې د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللې او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تربن)) نوم، چې په ویدې سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي: " ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزې." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروت) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه څه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمې ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، درویش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نیسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د (ګوماتي) یعنې د (ګومل) د سیند یادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) یعنې ګومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندرې ویلې دي. همدارنګه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې راښیي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تریشتاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچنې مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي. چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آريـــان اويجه

يـو لـه ډېرو مـهمو مسـايلو څخـه چې تړولـه اريـايي تړولنـه، هنـدي او ايرانـي تړولنـه او پـه عمومـي ډول هنـدي او اروپـايي تړولنـه ډېره ځانـګړې دلچسـپي ورسـره لـري اريـايي پـالنځى (روزنتـون) يـا زانـګو ده. آريـايي زانـګو يـا اسـتوګن ځاى هغـه موضـوع ده، چې لـه کلونـو کلونـو راهيسـې يـې د ختيـځ او لويديـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه رااړولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بـېلا بـېل موضوعـات منـځ تـه راغلـي.

تـر هـرڅه لومړى بـايد دا څرګنـده شـي، چـې اريـايي اسـتوګن ځاى يـا زانـګو څه شې دى؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـايي قومونـو د يـوې سـترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاريخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ښت او پراختيـا وروسـته مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـرېتر لـږه يـې يـو د (لومړنـى زانـګو) او پـاتې نـور يې د سترو ځانـګو پـه تـوګه ګڼلاى شـو.

د هنـد او اروپـايي قومونـو د لومړي زانـګو يـا ټاټوبـي پـه اړه د ختيـځ او لويديـځ د يـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د يـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر يووالـى شـته دى، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـيا نـه نيولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانيـوب ترسـيمې پـورې مختلـف ځايونـه ټاکلـي، چـې دلتـه يـې يادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو له سترو ځانګو نه یوه همدا د اریایي ټولنې ځانګه ده چې د هند و ایراني) په شهادت یې نوموړی د (آریـنا) یا (ایریا) په نوم یادول او ډېر په افغانستان، هند او ایران کې تیتې شوي دي، چې په اویستا کې دغه د اریایي قومونو استوګن ځای (آریاناویجه) یاد شوی دی.

په بل عبارت په (وندیداد) کې د اوستا له ډلې نه اویستایي لومړۍ قطعه ځمکه د اریایي میمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه یوه همدا ده، چې (آریانا ویجه یا آریا نم ویجو) ورته وایي. پوهانو د آریانا ویجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلا بېل نظریات یې وړاندې کړل، خو په غالب ګومان، چې د دې ځمکې د سهي موقعیت د ټاکنې وسیله پخپله اویستا ده،ځکه چې د شپاړس ګونو خاورو د ترتیب او هغو اشارو له مخې، چې د اویستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرګندېږي، چې (آریاناویجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځینو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان یې د یو شمېر ځانګړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نیولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دریا) درو د سرچینې ته نژدې او یا داسې ووایو، چې د اکسوس، ایکزارت یا امو سیند او سردریا ترمنځ د فرغاني په سیمه کې تثبیت کړو.

د اویستا په یو جز (وندیداد) کې د (آریاناویجو) موقعیت د (وانوهي دیتیا) او بل (وانګوهي) چې دا د ژبو پېژندونکیو او پخوانۍ جغرافیې پېژندونکیو د څېړنې له مخې د ((یتیا)) په اصل کې د سیند نوم و او همدارنګه یې (وانګوهي) قانون او (داد) ترجمه کړی، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکیب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (دیتیا) سیند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشتري دین او د عدل و انصاف یې د واکمنو واکمنۍ تعبیر کړې ده، چې دا دواړه تعبیره ډېر په ځای او حقیقت ته نږدې دي، لکه څرنګه چې د زرتشتري دین، عدل او انصاف د آمو سیند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرګندېږي، چې (آریاناویجه) د آمو د سیند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.

یو تن بنداهش د یو لړ غرونو لکه د کودو راس غر او یو شمېر سیندونه چې له آریاناویجه څخه تېرېدل لکه (دایي تیك) او (دراګا) نومونه اخیستل. همداراز بنداهش د (دایي تیك) د سیند په باب وایي، چې دا

سیند له (ایران وج) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درګاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوګنه کوله.

د دې څرګندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي ښکاره څرګندېږي، چې د امو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراګاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شو رودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوګن ځای (اریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شك نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لاندې د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کیڼ پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایراني اریایي ټولنې استوګن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش ښکاره او څرګند دی.

۱۳۳۸/۲/۱۷

سوما - یا - هوما

اریایي خوندور او قوي شربت، چې بوټي یې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پوري موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه ټولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهبي پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پیمانه شیدې او ګبینه وو. پورته یاد شوی بوټي ته یې اصلاً (سوما) ویلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلې، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی. نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکېږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې یادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوسنۍ په د برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندي له نورو مطالبو څخه يې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورځخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدي سندرو له يادونو او په اوېستا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې ارياېان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړي خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او ګبينه تر ګډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولنې (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د ارياېانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د ګياه موجوديت دی.
په دې کې شك نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب ارياېانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عين حال کې د مستی او نشې سبب هم ګرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشې) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جينکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاڼو يې د هغې شيره ايستل ښودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو ختينو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او ګبينه ورسره ګډ کړي، چې دا بيان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما ښوټي ټولول، د ويدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکی بوټی له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبيه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او ګبينه سره ګډ کړ، نو يو ډول زېړه، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنګ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبيهاتي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت لـه څکلو نـه بـه يې د خوږ او ارزښتمند ژوند انتظار کاوه او لـه همدې املـه يې هغـه د (ارتيـا) يـا تـل پـاتې خوشـالي پـه نـوم يـاداوه او داسـې تصـور يـې کـاوه، چـې د دې پـه څکلـو بـه د خيـال پـه حـال کـې د يامايـا (جمشـيد) ترخـوا رسـېږي، جـام وجـم چـې څومـره زمـوږ پـه ادبيـاتو کـې شـهرت لـري هغومره يـې تـر تـاريخ دمخـه دوره کـې زمـوږ پـه ذهنيـت، زړو اوافکـارو فکر مندي او زموږ پرچاپېريـال يـې اغېز درلـود. د همدې لرغونتيـا لـه مخې څو زره کالـه کېږي، چـې (جـام) و (جـم) پـه خپلـو کـې پېوسـت او دواړو نومونـو زمـوږ د زړګونو کلـو تـاريخ نيولـي او خونـدي کـړي دي.

پـه ځينـو ويـدي سـندرو کـې يـې ((سـوما)) د سـپوږمۍ پـه مانـا هـم راوسـتی او داسې فکـر يې کـاوه، چـې سـپوږمۍ اصـلا لـه شيـدو نـه ډك يـو لـوښی دی او پـه همـدې خـاطر ډيـره سـپينه رڼا لـري. اريايـانو تصـور کـاوه، چـې د ځمکـې خلکـو د خـوښی د محفـل پـه څېر پـه اسـمانونو کـې هـم د نورانـي زراتـو او ستورو لـه خـوا محفلونـه جـوړېږي او د هغـوی پـه عقيـده د سـپوږمۍ پـه کـراره، کـراره د وړکتـوب وجـه دا وه، چـې لـه اسـماني لويـې کاسـې نـه د سـوما مشـروب څښـل کېـدل يـا خـوړل کېـدل تـرڅو د کاسـې څنډه، چـې د سـپوږمۍ نـرۍ دوره وي هـم لـه سـترګو پنـاه کېدلـه او بيـا بـه لمـر د سـاقي نقـش غـوره کـړ او بيـا بـه يـې لويـه اسماني کاسـه لـه سومانه ډکـه کـړه.

پـه هـر حـال د ويـدي سـندرو پـه مجموعـه کـې د سـوما پـه نـوم سـندره او د اوېسـتا پـه پښـتونوکې د (هومـا) پـه نامـه يـوه پښـتي موجـوده ده او دا د اريايـانو پـه پخوانيـو افکـارو کـې د هغـې ژوره اغـېزه څرګنـدوي، چـې د دواړو دورو او دواړو عصرونـو اريايـانو دا بـوټی او دا خوشـالونکی او خونـدور مشـروب پېژانـده او د دې بـوټي د پـيدا کېدلـو منبـع او د شـين کېدلـو ځای د تـولـو د وينـاو لـه مخـې د افغانسـتان غرونـه وو او لکـه څرنګـه چـې پـه دې غرنيـو سـيمو کـې شـيدې او ګبينـه ډېر و او دي، نـو څکـه د دې مشـروب جـوړول د افغانسـتان پـه غرونـو کـې د اوسېدونکيو اريايـانو پـه منـځ کـې ډېر دود و او تـل بـه يـې جـوړاوه.

۶/۲/۱۳۳۸

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونیو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقي. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د ((ویدي)) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انګازه ((انګې)) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي یې لکه د یوې درنې تېرې او یا له یو درونډ ګرز سره، چې د انسان په سر ولړېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

مقدونـي سـکندر د تشـريفاتو رئيـس (فـارس مـي تـن لـن) د څلورمـې مخزيـږدې پېړۍ په اوږدو کې زمـوږ غوږونـو تـه رارسـوي.

بـايد هېـر نـه کـړو، چـې د دې دوه مينـو نومونـه تـر زيـږدې څلـور پـېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبـي مـاخذ کـې لـه منځه نـه دي تللـي، لکـه څرنـګه، چې پـه ويـدي سندرو کـې (اوداتيـس) د يـوې معشـوقې پـه تـوګه د (ګومـل) پـه وادۍ کـې يـاده شـوې او همدارنـګه د (زريـادريس) نـوم د (زريـران) پـه بـڼه پـه اوېسـتا کـې راغلـی، د (ياتکـارزريران) حماسـي منظومـه ده، چـې د هغـې متـن د (پـهلويك) يـا (پـهلوی اشـکاني) پـه ادب کـې پـه لاس لـرو او د قيقـي بلخـي د هغـوی خاطره پـه خپلو حماسي شعرونو کـې زمـوږ غوږونـو تـه رارسـوي.

د سـکندر د تشـريفاتو رئيـس (فـارس مـي تـن لـن) ليکـي، چـې د قـوي ځوان او ښکلـي پېغلـې (زريـادريس) او (روداتيـس) چـې دا پېغلـه د سـاس د قبيلـې د پـاچـا لـور ده، د دوی دواړو د مينـې کيسـې د خلکـو پـه منـځ کـې ډېر شـهرت لـري. د دې داسـتانونو اصلـي بـڼه داسـې ده چـې:

(زريـادريس) او (اوداتيـس) دواړو يـو بـل پـه خـوب کـې ليدلـي و او يـو پـه بـل مـين شـوي وو او د سـوزونکې مينـې پـه لرلـو يـو د بـل د پېـدا کولـو هـڅه او لټه يـې کولـه. ډېره مـوده وکـړېدل يـو بـل يـې ولـټول، خـو سـره ويـې نـه ليـدل تـردې پـورې، چـې (زريـادريس) هغـه ښکلـې څېره چـې پـه خـوب يـې ليدلـې وه، هېره کـړې وه، چـې بـالاخره د خوشـالۍ پـه يـوه غونـډه کـې پـه يـو نـاڅاپـي تـوګه پـه داسـې حـال کـې، چـې ډېرې ښکلـې جـامې يـې اغوسـتې وې خپـل مطلـوب وليـد.

فـارس د تشـريفاتو رئيـس ليکـي، چـې د (زريـادريس) او (اوداتيـس) د مينـې کيسـه پـه اسيايي قومونـو کـې ډېر شـهرت لـري او د دې دواړو عاشـق او معشـوق تصويرونـه کولـی شـو د عبادت خـانو پـه تـاخچو کـې د سلطنتي مـانۍ پـه ديوالونـو او همـداراز کولـی شـو پـه کورونـو کـې پـېدا کـړو. (فـارس) د تشـريفاتو رئيـس، چـې کلـه لـه سـکندر مقدونـي سـره د افغانسـتان خـاورې تـه داخـل شـوی و د هغـو کلونـو پـه اوږدو کـې چـې د مقدونـي سـوبمن زمـوږ پـه خـاوره کـې پـه حرکـت و دا ښکلـی داسـتان يـې اورېدلـی و، لـه دې څخـه څرګنـدېږي، چـې د پخوانـۍ دورې (ويـدي) د مينـې د کيسـو انعکـاس، چې پـه افغانسـتان کې د سکندر تـر حملـې سلګونه کالـه دمخـه پـه غرونـو کـې منـځ تـه راغلی او کيسـې يې د خلکـو پـه ژبـو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاريخي دورو له کيسو رزمي او عشقي کيسو سره اشنايي لري، پخپله پوهېږي، چې د يو شمېر داستانونو پيل لکه (خسرو او شيرين) (ويس او رامين) (ليلى و مجنون) او نور څومره د تاريخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کيسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوېستايي او ويدي دورونو کې او بيا تر هغې وړاندې هم د لرغونتيا له مخې تر تاريخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقيقي او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بيا يې د نظم په بڼه ويلي د اوېستا او همدارنګه په ويدي سندرو کې يې، چې ترې يادونه کړې هغه عشقي کيسې هم ډېره لرغونتيا لري او هغه څه، چې يونانيانو د دريمې او څلورمې مخزيږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کيسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانيو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ويل شوي دي، چې (اوداتيس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کيداى شي)

ساس يا ساك قبيله عبارت له اسکايانو څخه وه، چې له مرکزي اسيا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبير کوو، چې (زريادريس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د څوان بلخي او د سکايانو د پاچا لور ډېرې مينې دومره شهرت پيدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختريانو جنګونه له تورانيانو سره او اسمايان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبياتو کې ستره پانګه لري او هيڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مينې په نړۍ کې هم يو باختري ځوان له يوې اسکايي شهزادګۍ سره مينه کړې وي او د مينې او عشق داستان يې لکه په کوم ډول، چې وويل شو منځ ته راغلی وي.

۲/۲/۱۳۳۸

د افغانستان موسيقي

د بشر د لطيفو او ښکليو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنايعو د بېلا بېلو څانګو په بڼه منځ ته راغلي (موسيقي) ده، چې د شعر، انځورګرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پرعکس وزن او قافيې قلم او رنګ، خښتو او ډبرې ته اړتيا نه لري او د ژوند د خوشاليو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حېوان او الوتونکيو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسيقي تر شعر او موزونه وينا لومړۍ وګڼو، ځکه امير خسرو بلخي دهلوي موسيقي ناوې او شعر د هغې زيور ګڼي او ښکلې ناوې بيا ګانې ته هم اړتيا نه لري.

سره له دې، چې د موسيقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حېواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو يعنې شعر له موسيقۍ سره، موسيقي يې له يوې بې مانا نغمې څخه يوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسيقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسيقۍ په پرده کې د بشري ذهنيت د مدنيت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاريخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاريخي پيل لري، چې زموږ د هېواد او ګاونډيو هېوادونو د موسيقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنګه چې افغانستان د ژبو، دينونو او د (هند او اريانې او مرکزي اسيا) ټولنې فرهنګي مرکز بلل کېږي، نو بيا داسې هم ويلی شو، چې (اريايي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بيا يې پراختيا او پرمختيا وموندله، نو بيا ((اريايي

موسـيقي)) هـم همداسـې دروګنه او دا موسـيقي د ((بـاختر موسـيقی)) پـه نـوم يـادولی شـو، چې د هغـو د پـايښت ځای د هندوکـش لمنـې دي او انعکـاس يـې پـه کلاګانـو د غرونـو پـه لمنـو او د سـپين غـره پـه درو کـې هم خونـدي پـاتې دي.

اريـاي بـاختري موسـيقي د هنـدي، ايرانـي او مرکـزي اسـيا د موسـيقی پيـل يـا بنسـټ دی، دې موسـيقي خپلـه لومړی او ابتدايـي بـڼه(عبـادتي موسـيقی) او يـا (مذهبـي موسـيقي) وه او لـه سـندرو سره يـې د اريايـانو پـه کورونـو کې پرمختيـا کـړې او بيـا لـه مـهاجرو سره، چې هند او ايـران تـه تلـي لېږدېدلـې ده. دې موسـيقی د(ويـدي) پـه وخت کې يـوه بـڼه درلـوده او بيـا يـې پـه اوېسـتايي عصـر کې بدلـون موندلـی او د هغـې موسـيقی لومـړی رنـګ او تـاثير پـه هنـد او ايـران کـې د نويـو ښوونځيـو لپـاره لاره پرانسـتله. (ويـدي) سندرو د ياما پـاچـا پـه وخـت کې، چې پـه بلخ کې د اريـايي واکمنـو لومـړی پاچا پېژندل شوی د موسيقی پـه بڼه او (ګاتونـه) چې بـل شـکل يـې (کـات) او (ګات) دی، چې د موسيقی د يـوې پـردې مانـا يـې درلـوده او دا پـه بـاختر کـې د زرتشتي پېر پـه موسـيقی کـې د پړاوونـو د بدلـون څرګندويـې کـوي.

د ډنمارك د بشـر پـېژندنـې د هئيـت څېړنـو ثابتـه کـړې ده، چـې تراوسـه هـم پـه نورسـتانيانو کـې چـې د هندوکـش د اريايـانو وارثيـن دي يـو ډول (ګيتـار) لـه يـو ځانګړي غږ سره شته، چـې لرغونتـوب يـې لـه څلـورو زرو کالـو څخـه اوړي او يـو چينـايي داسـتان هـم د دې څرګنـدوی دی، چـې يـو نيـم زر کالـه وړانـدې تـر ميـلاد يـوه مخصوصـه شپېلۍ (تولـه) د بـاختر لـه خـاورې چيـن تـه راوړل شـوه دا نظريـات څرګنـدوي، چـې بـاختر د يـو مرکزيـت پـه حيـث د موسيقی د يـو مـهم ښوونـځي پـه حيـث د اسـيا پـه زړه کـې ځای لـري او د دې ښوونځي تـاثير کـه هغـه پـه هند او ايران کـې وي او کـه پـه چيـن يـا مرکـزي اسـيا کې ثـابت او څرګنـد حقيقـت دی.

د باختر مذهبي يـا عبـادتي موسـيقي پـه هند کـې همغـه شـان مذهبـي پـاتې شـوه، مـګر پـه ايـران، مصـر، هخامنشـي او ساسـاني کـې موسـيقی ځانتـه درباري بـڼه خپلـه کـړه او پـه افغانسـتان کـې اريـايي مذهبـي موسـيقي (حماسـي موسيقي) سره پـه فرعـي ډول د سـکندر مقدونـي تـر راتللـو پـورې پـاتې وه.

پـه افغانسـتان کـې د يونانيـانو تـر يرغـل او هلتـه تـر اسـتقرار وروسـته پـوره دوه پېړۍ يـې زمـوږ موسـيقي تـه (د ډرامـاتيکي موسـيقی) بـڼه ورکـړه او لـه

نـڅا سـره د ګډې موسـيقۍ بنسټ يـې کېښـود، چـې هغـې تـه (کونسـرت بـالت) وايـي لکـه چـې د هغـې موسـيقۍ ځينـې برخـې د کوشـانيانو د وخـت مجسـمه جوړونکيـو هـم سـاتلې وې.

د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو او د کوشـاني څواکمنـې امپراتـورۍ تـر رامنـځ تـه کـېدو وروسـته پـه ځانـګړې تـوګه پـه دريـو لومړيـو پېړيـو کـې، چـې د کوشـانيانو د فتوحـاتو لمـن تـر هنـد او مرکـزي اسـيا پـورې وغځېدلـه، نـو موسـيقۍ درې ځانـګړې خـواوې پـېدا کـړې:

الـف : دربـاري موسـيقي.

ب : مذهبـي موسـيقي.

ج : ولسـي موسـيقي.

پـه دې درې واړو مذهبـي او نـورو بودايـي موسـقيو، چـې ارام او نـرم روح يـې درلـود د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو سـره يـې عموميـت پـېدا کـړ او پـه ډلـه ايـزه بـڼه سـاز او اواز ډېر شـو او خلـك يـې د يـوې داسـې ګوشـه ګيـرۍ خـوا تـه رابنکـل، چـې د کنيشـکا امپراتـوري ووېرېده، چـې مبـادا دا خلـك ټول تـارك دنيـا نـه شـي، چـې بـالاخره بـه لـه کـور او ژونـد نـه لاس ومينـځيْ، پـه نتيجـه کـې د پټـو عکـس العملونـو او د شـهزاد ګانـو لـه خـوا د سـاساني ايـران موسـيقۍ تـه نـژدې ورتـه، چـې دربـاري بـڼه يـې درلـوده. همدارنـګه هـنري ارامـه مذهبـي موسـيقي، د افغانسـتان دربـاري موسـيقي او ولسـي موسـيقي يـې هيجـاني بـڼه ځانتـه غـوره کـړه او د (بـالقونو د کنسـرت) ډېرې ډلـې جـوړې شـوې.

د اسـلامي دورې پـه پيـل کـي دربـاري موسـيقي تقريبـا لـه منـځه تللـې ده، خـو کليوالـه يعنـي (فولـك سـانګ) موسـيقي پـه يـو هيجـاني روح ژونـدۍ او بـاقي پـاتې شـوه.

همغـه شـان، چـې اسـلامي نويـو ادبيـاتو پـه لومړيـو درې څلـورو هجـري پېړيـو کـې ورو، ورو نـوې او تـازه بـڼه پـېدا کـړه، موسـيقۍ هـم ورسـره پـه خپلـه ولسـي بـڼه ژونـدۍ شـوه او بيـا يـې ورو، ورو دربـارونو تـه لاره وموندلـه.

د غزنويـانو لـه پرتـم نـه پـه ډکـه دوره ۵-۶ هجـري پېړۍ کـې چـې لـه ۱۱-۱۲ مسـيحي پېړۍ سـره برابـره ده بيـا د (رزم) او (بـزم) د روح لـه ژونـدي کـېدو سـره حماسـي او بزمـي موسـيقي د عاميانـه يـا کليوالـې موسـيقۍ تـر څنـګ راژونـدۍ شـوه مطـرب غـږونکي رامشـګر او نڅاکوونکـي د چنـګ او بـانګ غـږ لـه ډول او سلطاني سـرني سـره پورتـه کـړ او د نـڅا لـه خوږلنـۍ نـه ډك غـږ د

شاهي ودانـي لـه كړكيـو څخـه پـه لـوړ اواز ووت، چـې انعكـاس يـې د شـاعرانو له ذهنونـو وتلـو خـبرو او د هغـه وخـت د ليكوالانـو لـه اثـارو څخـه زمـوږ غوږونـو ته رارسېږي.

د غزنويـانو فتوحـاتو كـه هغـه پـه هنـد او ماوراالنـهر كـې وو او كـه پـه ايـران كـې، يـو ځل بيـا د افغانسـتان د موسـيقۍ غړونـه مخصوصـا د هغـې دربـاري موسيقي يـې لـه هنـدي، ايرانـي او د مركـزي اسيا لـه موسيقيو سـره هـم غـږې كړه او پـه هنـد كـې د غوريـانو فتوحـاتو او د اسـلامي جذبـاتو پـېدا كېدنـې پـه هندوسـتان كـې د قوالـي موسـيقۍ بنسـټ كېښود. پـه هـېواد كـې د مغلـو فتوحـاتو موسـيقۍ تـه نـوې ښكـلا او ځلا وركـړه او دې موسـيقۍ لـه خپلـې افـاقي جنبـې د موسـيقۍ لـه نـوو او مروجـه الاتـو سـره د چيـن پـه لـور نـوې خپرونـې وكـړې او د هـرات د تيموريـانو پـه دوره كـې د موسـيقۍ متقـابل نفـوذ او اغـېزې د افغانسـتان د بـابر د لمسيانو پـه زمانـه كـې، چـې د مغلـو د سـلطنتي پلازمينـه او مركـز لـه افغانسـتانه د هندوسـتان زړه تـه ولـېږدول شـونو يـو شـمېر اهنگونـه زمـوږ لـه سيمې هنـد تـه لاړل او همدارنـگه يـو شـمېر هنـدي اهنگونـه لـه هنـد نـه افغانسـتان تـه راغلـل، مـگر زمـوږ كليوالـه موسيقي د يـو شـمېر ولسـي اساسـاتو لـه مخـې ځاى پـه ځاى پـاتې او دوام يـې وكـړ. پـه هنـد كـې موسيقۍ د مذهبي اړخونـو لـه تـوپير نـه پرتـه د مجلسـي او قوالـي جنبـو پـه پياوړتيـا سـره دوام وكـړ او هلتـه يـې د مذهبـي ايجابـاتو او غوښتنـو لـه مخـې ډېره وده وكړه، مـگر پـه افغانسـتان كـې يـې لـه كلويـو او د غرونـو پـه لمنو كـې له اوسېدونكيو پرتـه اورېدونكـي پـېدا نـه كـړل.

افغـاني موسـيقي چـې د تـاريخ لـه پيـل نـه يـې روزنـه موندلـې او د غرنيـو خلكـو پـه ازاد چـاپېريـال كـې يـې د وخـت پـه تـېرېدو سـره عبـادتي، رزمـي، درومـدي يـوه برخـه او دربـاري بڼه خپلـه كـړې، چـې د پنځه زره كلن تـاريخ پـه اوږدو كـې ليـدل شـوې لـه مقـابلو تـاثيراتو سـره، چـې د گاونـډيو هېوادونـو لخوا منـځ تـه راغلـي پـه خپلـه اولسـي افغانسـتاني بڼه تراوسـه د هـېواد پـه ځينـو برخـو كـې موجـوده ده، د هغـې لـه مخـې چـې هـر كلـه وغـواړو د خپلـې ملي موسـيقۍ بنسـټ كېښودلـى شـو.

۱۳۳۹/۹/۷

پاراداتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځینو برخو زرښت او د لرغونتوب نښې د هغوی لرغوني نسل دی، چې د لرغوني زمانې وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مګر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.
سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېثه وړوکی دی، مګر د هغه ژور ترون له مخې، چې له آریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.
آریایي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ایراني څانګې تر نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنګه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (ایرانم ویګو) کې یا (ایریاناویجه) یا (اران وج) چې د ټولو مشترک زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.
د هند و ایراني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پراوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو آریایي نېکونو هغه وخت، چې یې لا هجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزګرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پوري زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوېستایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېدا ښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودي دي له څېلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پیدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دي تللي، ځکه په هغو دورو کې چې اوېستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بېرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت وله:

۱ _ هوشیانغا ۲_ ثخمه او روپا ۳_ (یما) یا (یاما) ۴_ تریتونا او نوز، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱_ هوشنګ ۲_ طهوراث ۳_ جم یا جمشید ۴ _ فریدون او نور.

په دې کې شك نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زماني سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیك) او (نه اولي تیك) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان کـه د اوېستا د پښتونـو هغـې سلسلې تـه، چـې د (پاراداتـا) لـه پاچاهانو څخه بحث کـوي پـه غـور سره وګوري د کلمـاتو لـه منـځ او طـرز تفکـر څخـه د يـوې بشـري ټولنـې ځانګړنـې، د ژونـد د اړتيـاوو پـېدا کـول، د ښار نشـينې، د کـښت او کرونـدګرۍ او د مملکـت دارۍ د يـوې دورې پيـل کتلای شي.

وبـه وينـي، چې خلـك تـازه پـر ځمکـو ځای پـرځای شـوي د کلاګانـو او کليـو پـه جوړولـو بوخـت دي، پـه ځمکـو کـې شـلغم شـيندي او ونـې کـري او د ژونـد ټولـو ټولنيـزو اړتيـاوو تـه پاملرنـه کـوي، د ونـو د ډولونـو همـداراز د څارويـو او الوتونکيـو پـه ډولونـو او ښه کولـو يـوازې کـوښښ نـه کـوي، بلکـې پـدې هـم بوخت دي، چې خپله وينه، نژاد او تخـم صـاف، پـاك او بـې الايشـه وسـاتي.

د (پاراداتـا) يـا (پيشـداديانو) کورنـۍ لـه څو پـاچـاهيو څخـه جـوړه وه، چـې ښايـي د واکمنـۍ ټولـه دوره بـه يـې لـه سلـو يـا دوه سـوو کلـو څخـه نـه اوړي. مـګر ټول پوهېږو، چې اسطورې پـه کومـه انـدازه لکـه چـې مـا څرګنـدې کـړې، د دې کورنـۍ د هـر يـو پـاچـا لپـاره پـې څو سـوه کالـه او يـا يـو زر کالـه د عمـر اوږدوالـی او يـا د سـلطنت د دورې نسـبت ورکـوي، چـې دا پخپلـه د اريايـانو او پـه ځانـګړې تـوګه د بـاختري ټولنـې د اريايـانو پـه ډېر ښه صـورت د ډېرو ښو افسـانوي تخيلاتـو پـه حقيقـت ولاړ د ټولنـيز بدلـون پوړونـه راښيـي، چـې کېدای شي څو زره کالـه يې پـه برکـې نيولـي وي. دا چـې د اوېسـتا د پښتونـو څو لنډې پـاڼې پـه حقيقـت کـې د تـاريخ څو زره پـاڼې دي، چـې پـه فکـر کولـو، اسـتدلال او منطـق سره کـولای شـو (چـې د دې هـرې کلمـې او هـرې کـرښې پـه شـرح کـې رسـالې او غټ کتابونـه يـې پـه شـرح او اجتمـاعي تحـول د (هنـد او اريـاني) ټولنې چې يـو پلـو تـه دبحيـره خـذر سـواحل او ايـران دی او بـل پلـو تـه زمـوږ د وطـن د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه تيـت شوی وليکـو تدويـن او مطالعـه يـې کـړو، نـو کـولای شـو د ټولنـيز بدلـون د هـرې کلمـې او کـرښې پـه شـرحه کـې يـې غـټ غـټ کتابونـه وليکـو، همدغـه د (هنـد او اريـاني) ټولنـې، چـې يـو پلـو تـه د بحـيره خـذر لـرې او ايـران پـروت دی او بـل پلـو تـه يـې زمـوږ د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه خواره شـوي ډېر څه ليکـلای تدويـن او مطالعـه کـولای شـو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

یــامــا

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره لـه دي، چـې افغانسـتان د لرغونتیـا لـه مخـې ځو زره کلـن تـاریخ او تـر هغـه دمخـه دورو د مشـخص تـاریخ پـه لرلـو سـره ډېرې نـورې اوږدې دورې هـم لـري، چـې پـر هغـې یـې بـاید هـر اړخـیزې څېړنـې وشـي، دا ډېر د خـوښۍ ځای دی، چـې د دې هـېواد ډېرو لریـو، پخوانیـو او تـر تـاریخ دمخـه دورو مطالعـه هـم تـر ډېره حـده پـه هغـو منـابعو ولاړه ده، چـې ډېر ارزښت لـري.

پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې هـر هـېواد ترتـاریخ دمخـه د داسـتانونو او اسـطورو دورې لـري، مـگر پـه جرئت سـره ویلی شـو، چـې د افغانسـتان، ایـران او هنـد د اسـطورو، داسـتانونو او حماسـیو دورې ډېرې پراخـې او مسـتندې دي. د اسـلامي دورو ادبیـاتو، تـاریخ او کیسـو د (جـم) او (جمشـید) د نامـه ځو ځلـه یادونـه کـړې. د اریـایي دوه لومړیـو منـابعو یعنـې (ویـدي) سـندرو او اوېسـتا کتـاب هغـوی د (یامـا) یـا (یمـا) پـهٔ نـوم پـېژني او پـه حقیقـت کـې د ټولـې اسـلامي دورې معلومـات او منـابع لـه همدغـو دوه منـابعو څخـه سـرچینـه نیسي. ویـدي سندرو هغـه د (یامـا) پـه نامـه او د اوېسـتا کتـاب هغـه د (یمـا) پـه نـوم یـاد کـړي. لومـړی منبـع د هغـه پـلار د ((ویواسـوات)) او دویمـې منبـع د

((ویوانګارا)) په نامه یاد کړی دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړی اوېستا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجان) بللی، چې د دواړو مانا(یاما بادشاه) کیږي. یاما په اوېستا او ویدا کې د ځلېدونکي نور شېندونکي، نوراني، نوررکونکي او وړانګې لرونکي په مانا یاد شوی او جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانی سره افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوېستا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان دی که له جزویاتو څخه ورتېر شو داسې څرګندېږي، چې یاما لومړی رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سېمه کې یې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) یا (بلخ) کې سره غوټه شوي او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدي) لو (اوېستایي) متونو کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانی سره پوهېږي، چې (یما) یا (یاما) د زردشت زماني او عصر په پرتله ډېره لرغونتیادرلوده. دزردشتي خلکو دخبرولـه مفهوم او خدای ته یې له مناجاتوڅخه په ډاګه څرګندېږي، چې د(یاما)دوره دزردشت له دورې ډېره پخوانی‌اولرغونې ده.

که د(وید) او (اوېستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانی سره څرګ ېږي، چې (یاما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړی عقلاني دورې سره سمون خوري. د اوېستا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنګه (یاما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ابیاری او د انسانانو د ښه نسل د ډېر والي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادی بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افاقي ارخ لري، چې په یوناځاپي ډول د بشري دورې لومړی دورې او داجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي ګامونه پکې ترسترګو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د ((یامـا)) د کـارونو پیـل او دهغـه زمـانې د کـارونو تفصیـل پـه حقیقـت کـې د اریـایي قبـایلو د ژونـد د لومـړۍ دورې تاریخچـه ده او منطـق هـم همداسـې حکـم کـوي، چـې بـاید (ویـدي سـندرې) او د (اوېسـتا) مندرجـات، چـې دواړه د اریـایي دورې پخوانـۍ اولومړنـۍ منـابع ګڼل کـېږي، د دې ټولنـې د ژونـد د لومړیـو دورو شـرح ده. البتـه دا خـبره د افغانسـتان د لرغونـي تـاریخ پـه دورو کـې د ډېرې پـاملرنې وړ ده، چـې (یامـا) او د هغـه دوره، چـې هـر څومـره عمومـي او افـاقي اړخ ولـري، نـو بیـا هـم زمـوږ د هېواد پـه شـمال د بـاختر پـه سیمه کـې د بلـخ لـه ښار سـره بـې اړیکیـو نـه ده، هغـه صفـات، چـې نومـوړی (یامـا) یـې لـري د بلـخ لومړنـی پـاچـا یـې شـمېرو، ځکـه چـې هغـه لـه ډېرو قدرمنـو پـاچاهانوڅخـه چـې بلخـي پیشـدادیان یـې بولـي دی او پیـش دادیـان همغـه د (پاراداتـا) کورنـۍ یـا قبیلـه ده، چـې لغـوي مانـا یـې کـټ مـټ (پیش دادیـان) کـېږي.

نـو همغـه (یامـا) یـا (یمـا) چـې وروسـته د اسـلامي دورو پـه دري ادب کـې یـې د جمشـید پـه نـوم شـهرت ترلاسـه کـړی او د ده مربوطـه زمانـه یـوېلـو افـاقي او عمومـي اړخ لـري او لـه بـل پلوه د ځانګړیـو خصوصـي اړخونـو پـه لرلـو سـره زمـوږ خاورې او هېواد سـره اړیکـې پیدا کـوي.

د (یامـا) د وخـت مطـالعې د افغانسـتان، ایـران او اریـایي نـړۍ د اسـطوره یـي دورو پـه تـاریخ کـې ډېر ارزښت لـري، چـې کـه چېرتـه یـې پـه جزیـاتو لیکـل وشـي، نـو ډېر پنډ کتابونـه بـه تـرې جـوړ شـي. پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې د اریـایي تـاریخ ټینـګښت او خپـرېدل پـه همدغـه عصـر او زمـان پـورې تړلـي دي او ټول هنـدي،افغـاني او ایرانـي ادبیـات، رزمـي او حماسـي کیسـې لـه همدغـه لرغونیـو اوسېدونکیو څخـه الـهام اخلـي.

نـو ویلـی شـو، چـې د (یامـا) د وخـت او پخپلـه د (یامـا) یـا (جمشـید) مطالعـه تـر تـاریخ دمخـه خلکـو، د ژونـدون د اریـایي د لومـړۍ دورې، د هنـد و اریانـۍ ټولنـې د بدلـون پړاوونـه سـره پـه خپلـو کـې تـړي او روښانـوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

ریښي، اریایي روحاني حکیمان او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښې د خپل ژوند په یوه حساس پړاو کې ورداخل شوې، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سویل پلو ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوې په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وایي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووایو، چې که دا سندرې د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوې، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال ګڼل کېږي. له دې سره سره د

دې سندرو موجد يا بنستګر، موسس او يا يې ويوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې يې د (ريښي) په نوم ياد کړي.
په دې کې شک نه شته، چې د (ريښي) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم يوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله يې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به يې درلوده، د علم او فضل په درياب کې ډوب له نبوغ سره يې د روحانيت لاره نيولې و ښه فقيه عالم به و او په ټولنه کې به يې لکه د يو لارښود په څېر د ټولنيز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کليو کې ګرځېدل، خلکو ته به يې د لارښوونې ترڅنګ نصيحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نيولې تر کليو او قبيلو پورې د دې ټولو ټولنيزې لارښوونې په رېښه يا شاعر پورې مربوطې وې.
تر کومه ځايه، چې له ويدي سندرو نه څرګندېږي، د (ريښي) کلمې د مفهوم جامعيت موږ ته اجازه راکوي، چې (ريشي) د (حکيم) او (حکيم فرزانه) ترجمه کړو.
همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او يا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنيز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبير کړو. په حقيقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ريښي) په کلمه کې ورګډ دي او دا ريښي هغه خلک وو، چې د يوې کورنۍ له دننيو لانجو او شخړو نه نيولې بيا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اريايي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لويو ټولنيزو مسايلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې يې وينا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه يې په اريايي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی يې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.
لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اريايي شاعران يا (ريښي) که په لومړيو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنيو په شکل رامنځ ته شول.
لکه څنګه چې د اريايانو اجتماعي وظيفه د کورنيو دننه د معنوي ميراث زده کړه وه، نو اريايي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي ميراث د

زده کړي ترځنګ د کورنيو په منځ کې د مادي ميراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ريښي) يا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسيان داسې وروزي، چې معنوي ميراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځايه، چې د اريايي سندرو له مطالعې څخه څرګندېږي (ريښي) يا شاعران ډله، ډله او يا کورنۍ کورنۍ يو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ريګويدا) هر جز د ريښي د يوې ډلې اويا يوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ريګويدا) د کتاب لس جز و، په عمومي ډول د يو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځايه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دويم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترک عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر، راځي، مدققين يې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنيو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اريايي کورنيو د ټولنيزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنيو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ويلي دي سينه په سينه خوندي کړي او په دې ترتيب د دې لپاره، چې د سندرو ويونکي بېلابېل کسان وو، خو په يو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتياوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ريښي) يا روحاني حکيمان هغه اريايي منش شاعران وو، چې د اريايي فرهنګ له مخې ټولنيزې رهبرۍ او ټولنيز ژوند ته د خلکو تمايل هم د دوی دنده وه. دوی د اريايي قومونو د رئيسانو، سردارانو او ملکانو ترځنګ ډېر ممتاز، محترم موقعيت او مقام درلود، د اريايي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاريخ يو منځ يې د اريايي سندرو په يو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ سره د هغه اړیکي

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغوني زماني په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغوني زماني بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول ، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، که د اریایي قبایلو په (ویدي) او (اوښتایي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي ځرګندېږي، چې زردښت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړي وروستی ریښې ګڼلی شو، ځکه چې د اوښتا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مګر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاك د ټولنې مصلحین او دقوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه يو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر ميلاد په بلخ کې راپيدا شوې دی.

د زردښت د کورنۍ اړيکې او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغوني تاريخ کې يوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې ټولنيز مشر او مصلح په انتساب کې يو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت يا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې يو ته (طلايي) او بل ته (زرد) يعنې ژيړ ويل کېږي. په دويمه کلمه کې د (اشتر) يا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتيب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) يعنې د زيړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلايي) يعنې د (طلايي اوښ څښتن) ويلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړی کلمه (مقدم) او دويمه (اشتر) يعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ويلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) يعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړی يې په دري کې د اس اوسپې لپاره يو ډول ويل کېږي او دويمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ويلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور يې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله يې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجيبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د ګلو په لرلو يې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره يې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پيش داديانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره يادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه) د تندو اسپو څښتن، (وسيست اسپه) يا (ويشت اسپه) د بيدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دويم يې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی تولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زیږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې مورږ هم د پخواني افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لړلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکي ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکي ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندیږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا ګشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکي په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د وینا او تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنې) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاك نهاد)، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاریخي او ادبي متونو کې ځو ځو ځله د بلخ او زرتښت د نوم یادونه شوې، داسې یو شمېر ختیځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربایجان راښیي، مګر یو ډېر شمېر کسان شته، چې وایي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخوانی اریایي د باختر د سیمې دیني قوانین، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځایه، چې د زرتښت د نسب او نیکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ویونکي نیکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجیبو کورنیو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د یوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبلیغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزیرانو سره د خپلوۍ اړیکو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دین د تبلیغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبلیغ په هغه ځای کې صورت نیولی، هېڅ څوك او هېڅ یوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې یو د عبادت کولو دین، چې اصلاً دا قانون د (مزدیسنا) په نوم یادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

ثرګند ېږي په هغه سيمه کې، چې خلك يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څيزونو ته عقيده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قربانۍ ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او ثرګند کړ.

مدققينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سيمو کې د بخدي، باخترش او يا د بکتريان سيمه ده. لکه څرنګه، چې د ګشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا ګشتاسپه څوك و؟ او څېرته يې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوېستا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له يو ژوندي پاچا سره ګرېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتي دي هغوی ګشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوېستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوېستا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقي د بلخ پياوړی ړوند او ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چويکچند گاهی بر امد برين ـ درختی پديد امد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ ـ درختی کشن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پندو پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد
يکی باک پيدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پايان
خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر يمن بدکنش رابکشت
به شاه جهان گفت پيغبرم ـ تراسوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (ګاتها) له لارښونو نه څرګندېږي، چې زردښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلك زيات شمېر ارباب الانواعو ته عقيده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښني (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترینه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د ګشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر ګشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولا دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړ اوښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلې اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاك) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پلار نوم (پوروش) د نيکه نوم يې (سپيتمان) او د غور نيکه نوم يې (هيچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه يې کورنى نوم اخيستى دى. د هغه د نيکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړيکې لري او د بلخ له يوې نجيبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړيکو پر اساس وروسته تردې، چې د دين تبليغ يې وکړ او اصلاحات يې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثينو سره يې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزير (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور يې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) يې د بلخ د پاچا وزير (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړيکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلى، په همدغه ښار کې پېدا شوى او همدلته يې تبليغ پيل کړى او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانيانو د يوې حملې په ترڅ کې وژل شوى دى.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا ـ گاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلي (اوېستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوېستا پر پېنځو برخو وېشل شوی دی:

۱ـ لینا، ۲ـ ویسپرد، ۳ـ وندیداد، ۴ـ یشت او خورده اوېستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دي، دا د اوېستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شك نه شته، چې اوېستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منثور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوېستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوېستا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوېستا نورو برخو خپل شعري رنګ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دي. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کېږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منثور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوېستا نه پرته د یو بل کتاب درك هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادګار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکیښ، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوېستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنګه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لړ لړ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه يې شعري بنې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې يوازينۍ منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده. د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترځنګ (ګاس) شوی او بيا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقيده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قيافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکی (ډارمستېټر) په دې عقيده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او يا د (اوېستا ژبه) ګڼي.

د (ډارمستېټر) په عقيده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دی، چې دا نه يوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پيل درلود.

(ګاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. دا سې څرګندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويوونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرتينه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوټاکلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

د اوېستا له نظره د افغانستان د

خاروې لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتيا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتي دي.

تاريخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړيو دورو پېژندګلوي په ياد نه لري ترکومه ځايه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومياليو پهلوانانو په حماسيو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته يې يو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه يو ځانګړې او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانيو منابعو په ډله کې، چې د اوسنيو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه يې د افغانستان د ځينو ځايونو د هويت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووايو، چې هغه (آريايي سندرې) او يا آريايي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې يې (آريايي خاطرې) ګڼلی شو او بيا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ويدي) او اوېستا يې خاطرو په نوم ويشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند يو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب رانښيي. د دواړو ياني ويدي او اوېستايي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان ځينو برخو يادونه شوې، خو بايد ووېل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دويمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوېستا له ديني اړخ نه تېرېږو. بايد ووايو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د يو زر کاله دمخه تر ميلاد د آريايي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوېستا) د دريمې برخې په لومړي باب کې، چې (ونديداد) نومېږي د يو شکله انسان ته ورته شاديانو (بېزوګانو) او له نيکه مرغه دځمکې يادونه شوې ده، چې هره يوه يې د آريايي قبايلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سيمه وه او په اوېستايي عصر کې يې آريايي هېواد تشکيل کړی و.

د اوېستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځایه، چې پرې څېړنه شوې هغه سیمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځایونو څخه خروبېدلې هغه د اوېستایي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره یوه یې په ځانګړې توګه یادوو:

۱_ *اریانم ویجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا «د آریایانو تخم ځای» دی او په اصطلاحي ډول کولای شو «آریایي تعلیم ځای» ورته ووایو، چې پوهان دا ځای د امو سیند او سردریا پورتنی سیمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې یې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغدیان سیمه ده، چې د امو سیند ښی څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سیمې یا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچینه نیسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سیمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم یاده شوې ده دا همغه «بخل بامیك» «بلخ الحسنا» «بلخ بامي» او یا «بلخ ګزمن» ده، چې د اوستایي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نیسایا* : دا د اویستایي سیمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعیت یې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې یو شمېر خلك یې نیسایا، عشق اباد او یو شمېر یې میمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعیت ټاکنې په هکله هېڅوك تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا یې د هرې رود په نوم یادېږي په وروسته دورو کې د دې سیمې د اوېستایي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د «ارې» یا «هرې» په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ویکره ته* : هغه پوهان او مدققین، چې د لرغونې دورې په جغرافیه پوهېږي دا سیمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروایا اوره* : یو شمېر مدققینو د دې سیمې د موقعیت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او یو شمېر نورو یې د «طوس» یا غزنې سیمه پېشنهاد کړې ده. په ځینو ماخذونو کې «ارګون» او د هغې د چاپېریال ځمکې

مجموعه یې (روه) یاده کړې او (روه) یا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانګړنې، غرور او ځان ويني وه.

۹_ *خننتا* : يو شمېر پوهانو دا ځای د (هيرکانيا) يا ګرګان علاقه تعبير کړې ده.

۱۰_ *هري ويتي*: هرې ويتي يا (اراويتي) د ارغنداو د سيند ګوټې نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لويديزې برخې ځخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱_ *اې تومنت* : ا تومنت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يو له متمدنو مرکزونو ځخه و.

۱۲_ *راياګايارهګه*: د راګارا ځيني برخې يې (رې) بولي، چې کنډوالې يې د ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لرو.

۱۳_ *کخره* : ډارمستېټر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او يا په غزني کې ښيي.

۱۴_ *ورنا يا ورنه*: د دې سيمې ځرګند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵_ *هپته هندو* : يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_ *رانګه يا رانګاه*: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه ځرنګه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سيند او (اندوس) يعنې سند د سيمو ترمنځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې يو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره ځرګندېږي، چې د اوېستايي عصر اريايانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش ځلور خواو ته پراته وو، وګړو يې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

په اوېستا کې د غرونو یادونه

(اوېستا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناك جغرافیایي معلومات لري او په یو سطحي نظر څرګندېږي، چې د اریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوېستایي عصر د اوبو، خاورې او اقلم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوېستا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (وندیداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوېستایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوېستا د جغرافیې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوېستایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې ګورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوېستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابنیي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشت) یا (نوولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانګړې توګه لومړی (زمیادیشت) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې ګڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیك دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګندېږي ده (یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده، کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژاندی. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې ترلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوك د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درك کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چېکولای شو د

اوښتا تول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونو لړۍ د افغانستان په خاوره کې وتاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱ـ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (ګایګر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲ـ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوښتا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوښتا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهنې او رڼایي) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لټون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترینه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳ـ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴ـ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفاراومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوزه لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵ـ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶ـ سپیته ګونا غیري: (سپینه) د سپین په مانا (ګونا) د (ګون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غیري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپین ګونی غر) کېږي، چې په‌پښتو کې تراوسه په سپین غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختیځ نه جنوب لودیځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننګرهار او پکتیا له ولایتونو څخه دېر بنه لیدل کېږي.

۷ـ یو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي، په همدغه ترتیب، چې کتل کېږي. نو اوستا د افغانستان غرونه په بنه توګه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او سترې برخې یې په نومونو او صفتونو لکه سپین او تور، وړاورین (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ یاد کړي دي، چې تراوسه یې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکیو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده:

سکندر د ۳۳۰ مخزېږدي په پسرلي کې د هري رود (روداریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه تاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، څکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سيمې خوا ته راځي. دلته دريمه سکندريه چې (سکندريه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسيوفوشه باور لري، چې د دې سکندريې موقعيت بايد د ارغنداو د غاړو ښي پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتيبه، چې زمانه يې درې پېړۍ دمخه تر ميلاد تاکل شوې، تازه کشف شوه، ايا کولای شو، چې د دې سکندريې موقعيت او يا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دريمه سکندريه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سيمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندريې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښيي، چې سکندر د هرې رود له سيمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سيستان په شاوخوا کې لويه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سيمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نږدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندريه، چې زموږ په خاوره کې يې جوړه کړې په (ققفقاز سکندريه) مشهوره ده، چې بې اختلاف سره د جوړېدلو ځای يې (پروان) يا اوسنی (جبل السراج) راښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځايونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ يو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سيمې لار يې نيولې او ځان يې (جاغوري) ته رسولی، يو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه يې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ويلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کيلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپيسا سيمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه يې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشير، شتل، سالنګ او غوربند رودونه يوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته يې د يوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په يو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندريه) پيل کړه.

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېرېدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته ننوتی شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) یې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان ځخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د خاواك لاره هم یوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنګ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولا وايي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنګونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندریې نه پروان ته داخل شو او له دې ځایه یې د پنجشیر د درې سیند د ختیځ پلو ته ونیوه او د ریزه کهستان، نجراو او تګاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) یا لغمان ته ورسېد.

ختیځ پلو ته د سکندر په اوبچه کې لغمان یوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دی، چې دلته یې یو ښار د (نیکیا) یا (مینه) په نوم جوړ کړ او هغه یې د یونانیانو د فتحې او سرې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختیځ پېژندونکي د دې ښار موقعیت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغیو) نه نږدې سیمه راښيي او وايي، چې دلته سکندر د یونانیانو د برې په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ ورانډې کړې او خپل عسکر یې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله یې خپله واخیسته او د کونړ د درې په لاره یې د سوات مخه ونیوه او بله ډله یې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرویګاس او هفستیون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونیوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بیا دواړه ډلې د اندوس یا د (سند رود) په غاړه یو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن یا پېچ دره کې د نورستانیانو له پخوانیو نیکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بیا د اسمار له سیمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پربېږیو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقیب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

په افغانستان کې دسکندر دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه ځنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رښتوني دي همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر رښتوني دي، ځکه چې د اریانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د بریښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران دهخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت اریې، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووایه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ویست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارتـه کوافـا) و او د هغـه د اوسېدلو ځای د هـرات موجـوده ارګ او يـا د اختيـارالدين کـلا وه. د هـرات واکمـن، چـې د سکندر نظامي مشاور هـم و، يـو شمېر يونانيـان يـې وژلي او ښار يـې پـه خپـل لاس کـې اخيستی و، خـو کلـه چـې سـکندر راوګرځېد د هـرات لـه واکمـن سـره تـر خونړيـو جګړو وروسـته يـې د (ارتـه کوافـا ښار) فتـح کـړ. سـکندر چـې د هرات لـه خلکو نـه پـه ويره کـې و، اړ و، چـې يـوه نظـامي کـلا هلتـه جوړه کـړي، چـې دا يـې د افغانسـتان پـه خـاوره کـې لومـړۍ نظـامي کـلا وه، چـې سـکندريه اريې پـه نـوم يـې شهرت پېدا کـړ.

سـکندر وروسـته تردې پـېښې بلـخ تـه لـه تللـو يـې ډډه وکـړه او خپلـې د تللـو لارې تـه يـې جنـوب پلـو تـه بدلـون ورکـړ او د زرانګيـايـا، درانجيانـا، ساکسـتانا ولايـت تـه داخـل او لـه يشـد سيسـتان څخـه د ((پرونتازيـا)) د ښار پـر لـور مـخ پـه وړانـدې لاړ. د دې ښار موقعيـت پـه (پشـاوران) کـې ټاکـي، چـې کنـډوالې يـې د هـامون يـا دسيسـتان دسـيند شـمال لـور تـه نـژدې پرتـې دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلـو پـه واټن د هـرات جنوب پلـو تـه واقـع دی. د سـکندر دويـم اسـتوګن ځای يـا پرونتيـازيـا سـکندريه پـه همدغـه پشـاوران کـې يـادوي او ګڼي.

سـکندر د رانجيانـا لـه ولايـث څخـه، چـې دا د هـامون سيمه وه او پـه هغـه وخـت کـې ابـاده او ډېره ګڼه ګوڼه يـې درلـوده لـه هـيرمند نـه پـه منحنـي ډول ورتـېر او د ارغنـداو سـيمې تـه چـې د اراکـوزي ولايـت و، ورداخـل شـو. دا ولايـت اوس د کندهـار پـه نـوم يادېـږي او دا هغـه نـوی ښار دی، چـې د سـدوزيانو د بنسـټګر احمـد شـاه درانـي لـه خـوا جـوړ کـړای شـوی. د کندهـار د موجـوده ښار لويديـځ پلـو تـه (لـه مرکـز نـه د پنځه کيلـو متـرو پـه فاصلـه) يـو شـمېر کنـډوالې پرتـې دي، چـې د کندهـار زوړ ښار يـې بولـي. همدغـه سـرک، چـې اوس د ارغنـداو لـه يـوې خـوا د کوکـراڼ تـر يـوې برخـې تـېرېږي د کـاروانونو د پخوانيـو لارو اسـتازيتوب کـوي.

د اشـوکا کيتبـه، چـې د (دويمـې مخـزېږدي پـېړۍ پـه نيمـايي کـې) د موريـاکورنـۍ پـاچـا و، دا ثـابتوي، چـې دا ښار د هنـدي موريـايـانو همـهالی او پـه ډېر احتمـال د سکندر د راتلـو پـه وخت ابـاد و او سـکندر هلتـه خپلـه دريمـه سـکندريه پـر ۳۲۹ مخـزېږدي د اراکـوزي پـه نامـه جوړه کـړه.

کـولای شـو، چـې د سـکندر د تـګ لار لـه سکندريه ارکـوزي يعنـې د کندهـار لـه زاړه ښاره تـر غزنـي او دهغـو غرونـو لمنـو پـورې، چـې د موجـوده سـرک شـمال تـه واقـع

دي وټاکو. ایټالیایي لرغون پېژندونکی د هوایي عکاسی له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نږدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نږدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نږدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرګندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راغي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غزنی او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنی برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

په اسيا کې ديوناني هځوب د مرکزيت

له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په څرګنده ووايو د منځنۍ ختيځ او لويديځې نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو څکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريبا ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديترانې تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له ابادیو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيږو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتوپه ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ ځرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یوناني (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودايي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینايي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحي پېړۍ تر لومړۍ نیمايي پورې نژدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پیمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیايي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو ځیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې څو شک نشته، چې یونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسیا سره تماس پیدا کړ، څو کله چې سکندر مړ شو لویه امپراتوري یې تجزیه شوه د نورو سلطنتونو په رالو د یونانیانو تماسونه له منځه اسیا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې یې د هندوکش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (یوناني باختري) سلطنت دوام او هلته یې د یو شمېر مېشتو یونانیانو سره د پخواني یونان د فرهنګ او تمدن روح پاتې شو. چې بیا په هغو وختونو کې، چې د یوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لویو کوشانیانوپه ټوله دوره کې هماغه د یونانیانو په صبغه، افکارو، ادبیاتو، فرهنګ، د الفبا رسم الخط مجسمه تورنې او نورو رواج وموند او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتیب مونږ چې د یوناني هنر او تمدن تاثیر په هند یا سنګیانګ، چین او حتی په جاپان کې ګورو ډېره برخه یې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنګ او یوناني هنر ذخیره منځ ته راغلې وه.او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسیا او نورو له یونان او مدیترانې سره اړیکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانیو دور له کړو وړو او رواجونو څخه یو هم همدغه د (یونانیت روح) درلودل دي، چې دلته یې په ډېره اندازه رینبې وځغلولې او تر ډېره وخته یې دوام وکړ. چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زمونږ په عرف، عادتونو او کیسو کې پاتې دی

د افغانستان ګاونډي هېوادونه، چې د یونانیانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت یې د افغانستان جغرافیایي موقعیت اوله هغوی سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د یو یوناني ثقافت د مرکز په توګه یې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څیزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له یوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه یو شمېر مشترك څیزونه هم منځ ته راغلي لکه. د هنر په برخه کې یو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ایراني او یوناني)) ((یوناني باختري)) ګریك او بکتریان ((یوناني و بودایي)) او ګریك او بودیك مدرسې یادولی شو.

چې بیا وروسته له هغې یې فرعي شاخونه، لکه ((ایراني بودایي)) یا ((ساساني بودایي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

د افغانستان نجيبه طبقه اریاسپه

یا اسواران

هيڅ داسې يو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاريخ او د صليبي جنګونو د مطالعې په وخت کې يې د اروپا د نجيبې طبقې يا شواليه نوم لوستلی يا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا يې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا يې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران يې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د يو جنګي ډلې او حتی د يو غلام او مريې په څېر کارول

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنيو پېړيو او که بيا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شواليه يا (نجيبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنيو پېړيو د شواليه د خويونه راجمع وو، مګر په عمومي ډول د هغوی عيبونه په هغوی کې نه ليدل کېدله په بل ډول ووايو، چې زموږ نجيبه طبقه (شواليه) د قوم له اصيلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پيلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم ياد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلې او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اريا) د کلمې لغوي مفهوم نجيب او ازاد و، په هغه صفت، چې اريايي ټولنې د خپل روزنتون په پياوړتيا کې مخصوصا د امو سيند په سيمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامير له لمنو نه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصيلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توريا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اريايي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سيند په سيمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره يې ډېره بلدتيا درلوده او د امو سيند ، فرغاني او باختري سهمو اصيل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اريا له ټولنې سره داسې منسوب او پيوست دي، چې نه شو کولای يو له بله يې جلا کړو او لکه څنګه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اريايي ټولنې د تفکيك او اصيوالې له نښو نښانو څخه يوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانيو اريايي ټولنو کې د (ارياسپه) په شکل يوه ترکيبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اريا) او (اسپ) نه ترکيب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اريايي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (ارياسوار) يا اريايي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران په بڼه څرګنده شوې ده او زموږ د ادبياتو په تاريخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجيبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپايي ټولنه کې دهقان د شواليه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجيبه طبقه حسابېدله، خو نه يوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه يې تشکيلوله.

په دې کورنيو کې ډېر فرهنګي اثار، تاريخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي ميراث وارثين ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجيبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پيدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختر په ځمکه کې د دوی دپېداکېدلومراحل اواجتماعي پراختيا او پياوړتيا کې دويدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د. ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوېستايي عصر کې د لويو کورنيو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو گله داري د ځينو کورنيو په منځ کې د شخصيت پېدا کولو عامل وگرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزيرانو او نوموړکو پهلوانانو نوم ووېست، لکه څنگه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه يې په اوېستايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د يو شمېر وزيرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه.او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، گرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنايي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجيبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلی شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقي پاتې ده.له همدې امله د دې لنډې ليکنې له مخې ويلی شو، چې په افغانستان کې د شواليه وو تاريخچه ډېره اوږده او لرغوني سوابق لري، چې د اريايانو په اجتماعي تحول او د اسونو د گلو په تربيه د سردرياب او امو سيند په سيمو کې پيل شوي دي، اريايي نجابت، زړورتيا او وسله والي د اس له کلمې سره يو ځای شوي په باختري ټولنه کې يې تبارز کړی پياوړتيا او پرمختيايي موندلې ده.

د امو سيند سيمې او بيا د باختر او زابلستان سيمې د اصيلو اسونو په لرلو، چې شهرت يې په لرغونو وختونو کې په ختيځ او لويديځ کې خپور و، پيل يې د اريايي اسوارانو غورځنگ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانيو وختونو کې او که هغه په منځنيو پېړيو کې ښکاره او څرگند و، چې د اروپا د شواليه وو په پرتله د هغوی تاريخچه، څرگندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتيا لري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

د سکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختیزو سیمو کې د ایراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو برید وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې یوناني عسکر په څومره چټکتیا د مدیترانې د سیند (بحر روم) له څنډو نه د هرېرود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دریم داریوش په درې جنګونو (کراتیک)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماتــه وخوړه او ځواکونه یې تیت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختیزو ولایتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي امیران د (ساتراپونو) پـه نامـه پـه هـر ولایت کـې نـایب الحکومـه اویا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د یوناني او رومي مؤرخینو له یادښتونو نه څرګندېږي، چې سکندر او یوناني لښکر د هرې رود (اریوس) د سیمې تر نیولو وروسته لـه ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود لـه غـاړې نـه د اندوس (اباسین) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لویو جلګو په میدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختیزو غرنیو سیمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لا پسې ډېرېده،لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کیسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره یوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولایت حکمران، چې ((ستي یرزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په یوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل یې درلود د مدافعې لپاره ځای ونیو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتیانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت ختم کړ د
دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په
نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سويل پر لور ډېره فاصله نه و تللی. چې د هري
رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاخون وکړ او اناګزيپوس د سکندر
نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور ښکته راغی. چې هلته د
سکندر په خلاف يوه توطيئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې
د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای يې د خپل ګارد قوماندان
دمتريوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په
لږ څه اسانۍ سره تېر شو. ليکن چې هر ځومره مخکې تلو تر شا يې مخصوصاً د
هري رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران
((ساتي برزنس)) او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته
کېدل، په کلاګانو او استوګن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره. کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيمه توګه د
هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله)
خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي

د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه دسکندر تېرېدل هغه
ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړې.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي
لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و. چې د
خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځايونو کې
ښکته کړي او ځاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي
موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په
ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې
مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه
(اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((ګز پارتس))
نومېد خلك يې د يونانيانو مقابلې ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن
کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا ځخه د آمو سيند
هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بريالي کېدل.

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پېښو ګزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پېښو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاګانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې. چې په کلي ډول: هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وې، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې ګڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوې دي.

په دې کې شک نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توګه پاتې شوی، لوی لوی د ډولونه یې چاپېر کړي، کلاګانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولې یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنګ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت زموږ په هېواد کې ژورې او دوامداري خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرګندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توګه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانګړی کتاب غواړي

په دې کې شک نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیزو هېوادونو او په ځانګړې توګه په هند، ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خونړي کېده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې ځای نيولی ((داراګان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان ويونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاګانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرديوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاګانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې دسکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په ښه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيستی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. مور تولو اوربدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنګ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخوردپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنګ کې دافغاني مېرمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه ګوټ ګوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمې مونډلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه. خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاګانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وګرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنګیز د لښکرو په مقابل کې دهرات د(اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاریخي شواهد راښیي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلې روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې داخبره دپخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنګیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندرمقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د ننګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د ((آریامتروپسو)) یا ((آریا)) د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سیمې خلك هم پرې راټول وو ، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له یوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسلیمۍ ته حاضر شو او سکندر له ویرې خپل نظامي مشاور (اناکزیپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لا فراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکیو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور یې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلویانو له خوا ، که هغوی د (اورتاکانا) په لویه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه یوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل یې درلوده، له دې ځایه یې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې یونانیانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بیا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له یرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق کال چې ۱۲۲۱م کال سره سمون خوري د چنګیز خان له دهشتي توپاني ځپې هرات ته نژدې شوې. تولي چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نیشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدین نکبریني له خوا ملك شمس الدین جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاریخي نامې د لیك او د روضةالصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ یا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګیز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګیز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت لیدلی و او زیان ور اوښتی و، نو دا یې غوره ګڼله تر پایه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونیسي، څکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لویې کلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسلیم کړي، نو څکه یې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الدین تسلیمي ته غاړه کینښوده او ټول استازي یې ور ووژل، د هرات د لویې کلا شاوخوا د تولي او ملك شمس الدین د لښکرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتیانو او ملك شمس الدین جوزجاني د تولي له لښکرو سره پوره اوه ورځې جګړه وکړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدین د یو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتيان، چې ډېر شمېر يې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فيصلو کولو صلاحيت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکندر د يرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسليمي غوره ګڼلې او بيا يې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزيپوس) يې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور يې تسليمي پرې منلې وه، سملاسي يې له کوتوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتاي يې هم وواژه او د فيروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلاً سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بيا د ښار د ټينګښت او له چنګيزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار يافراه ته نژدې سيمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لويه کلا يې محاصره کړه، د هراتيانو او يونانيانو ترمنځ سختې جګړې پيل شوې، همدغه شان چنګيز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دويم زوی (ايلچکدای نويان) په مشرۍ يې اتيا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت يې ونيو، همدارنګه د (يلچکدای نويان) په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت او دريځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پياوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه مياشتې وخت د ښار محاصرې ونيو په پای کې يې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۶۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسليم کړ او د تاتاريانو ويني تويونکيو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځايونه يې وسوځول او مالونه يې ترې يوړل. دې ضربې د يو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځينو رواياتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګيز تر مړينې د هغه د دريم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکيو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بيا ابادۍ ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول پـه دې پوهـېږو، چـې سـکندر پـر ۳۲۸ مخـز پر دي د ايـران د هخامنشـي ځواکونـو لـه مـاتې او د دريـم داريـوش لـه وژنـې وروسـته د هـرې رود سـيمې تـه نـژدې شـو او ختيـځ لـور تـه د يـون پـر وخـت لومـړى پـه هـرات کـې لـه لرغونـې کـلا سـره مخـامخ شـو، دا لرغونـې کـلا چـې پـه يونـاني مـاخذونو کـې د ((اوتاکانـا)) پـه نامـه شـهرت لـري ډېره سـتره او کلکـه کـلا وه، چـې د هـرات د خلکـو د مقـاومت مرکـز ګڼل کـېده، د هغـې وينـا لـه مخـې چـې پخپلـه يونانيـانو ليکلـې وايـي، چـې سـکندر او د هغـه جـنرالان د لومـړي ځل لپـاره د يـوې داسـې مظبوطـې کـلا او جـدي مقـاومت سـره مخـامخ شـوي دي.

د سکندر او د هـرات د خلکـو ترمنـځ د جـګړې، بـري او مـاتې کيسـه او پـېښه يـوه ځانګړې موضـوع ده، خـو لکـه څنګه چې پـه تـاريخ کـې يـې يادونـه شـوې ده سـکندرچـې کلـه د دې خلکـو مقـاومت او بيـا بيـا پاڅونونـه وليـدل، پـه وېره کـې شـو او هـوډ يـې وکـړ، چـې دلتـه يـوه سـکندريه جـوړه کـړي، چـې هغـه د (سـکندريه هريـوس) او يـا د هـرې رود پـه سـکندريه شـهرت لـري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کیسې موجودې دي، چې یقیني توګه تر اسلام دمخه د پخوانیو زمانو په اسطورو کې یې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شیخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی اوتر هغه وروسته سیف د محمد زوی او د یعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تالیفاتو کې را اخیستي او نقل کړي دي او بیا سیفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجیبه دا ده، چې د سکندر د ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سیمې تر امو سیند او سند پورې په شفاهي او لیکلي ډول له لرغونو اوسېدونکیو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسیحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحریري لیکنو نه ځرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپیایس سره په یونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د یوه له منځ نه په تحریري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سیفي هروي په ذریعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سیمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاریخ د تعبیرونو په قالب کې ونیسو، نو باید ووایو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پیل وکړي له خپلې مور سره یې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سیمې ته ورسېد او ویې غوښتل چې د ستري کلا جوړول پیل کړي، د سیمې له خلکو نه یې مشوره وغوښتله. مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته یې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه. بالاخره یې خپلې مور (ملکه اولمپیاس) ته ولیکل. چې د دې سیمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې ستري کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هیله څرګنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځایونو اوکوڅوڅخه یوه اندازه خاوره ورواستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کیفیت تر معلوملو وروسته یوتدبیرونیسي.

سکندر یوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، یوه پسته خاوره یوه کلکه بله سپينه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپیاس د هري رود د سیمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې یې د یونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق یې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د یونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رایه ورکړه او ویې ویل، چې د هري رود سیمه د یرغل پر لاره واقع ده او هلته د لویې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی.

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ یې بیا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه یې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په یوه خوله دهري رودپه سیمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې یې خپله ګټه اومصلحت لیده.

ملکه اولمپیاس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثیر شته، نو خپل زوی ته یې ولیکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو یاست ډېر عجیبه تاثیر دی، چې د هغه ځای خلک یې هر یو د رایې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې یې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرڅنګه غوښتل د کلا په جوړولو یې پیل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې یې لومړۍ لویه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سیمه کې جوړه کړه، چې په یوناني ماخذونو کې د (سکندریه

هریـــوس) او یـــا د (ســـکندریه هریـــون) پـــه نامـــه شـــهرت لـــري او کـــولای شـــو، چـــې هغـــې تـــه د هـــري رود ســـيمې ســـکندريه ووايـــو.

دا ســـــتره متســـــحکمه کـــــلا د یـــــو شـــــمېر یونانيـــــانو مرکــــــز او اســــــتوګنځی شــــــو او څه مــــــوده دســـــــکندرد نظـــــامي ســـــــلاکار ((انـــاکزیپوس)) اســـتوګنځی هـــم و، تـــر هغـــه وختـــه، چـــې ســـکندر د فـــراه رود پـــر لـــور لاړ او دا ســـلاکار د هـــرات د خلکـــو لـــه خـــوا ووژل شـــو او دا ثابتـــه شـــوه، چـــې د دې خـــاورې تـــاثیر لکـــه، چـــې نمونـــه یـــې یونـــان تـــه اســـتول شـــوې وه، د هـــري رود اوســـېدونکي پـــه خپلـــه خـــاوره کـــې د پردیـــو پـــه پـــاتې کـــېدو او اوســـېدنه راضـــي نـــه وو اوپـــه بیـــا بیـــا پـــاڅونونو لـــه دښمـــن ســـره جنـــګېدل.

لکـــه څنـــګه چـــې مـــا وويـــل دا داســـتان پرتـــه د مـــاخذونو لـــه متونـــو څخـــه د افغانســـتان د اوســـېدونکو پـــه خـــاطرو کـــې ثبـــت دی او خولـــه پـــه خولـــه یـــې نقـــل کـــوي.

لکـــه څنـــګه چـــې مـــې ۱۸-۱۹ کالـــه دمخـــه هغـــه د لومـــړي ځل لپـــاره واورېده د هغـــې پـــه اســـاس مـــې یـــو تـــاريخي ډرام د (مـــردان پـــاروپـــاميزاد) پـــه نامـــه وليکـــه. دغـــه داســـتان پرتـــه لـــه دې، چـــې د ســـکندرپـــه مقـــابل کـــې یـــې د ملـــي مقـــاومت انعکـــاس او دســـکندرپـــه ځوانـــو عســـکرو د غرونـــو پـــه لمنـــو کـــې څه تـــېر شـــوي و، لیا 'ـــي څه چـــې زمـــوږ غوږونـــو تـــه یـــې هـــم رارســـوي.

هغـــــه مخـــــالفت او ممـــــانعت، چـــــې د هـــــري رود پخوانیــــــــو اوســـېدونکیو دســـکندرپـــه مقـــابل کـــې د نـــوې ســـترې کـــلا د جوړولـــو پـــه اړه کـــاوه ربنتینـــی وګنئ او لـــه بلـــه پلـــوه د تـــاریخ پـــه لحـــاظ دا هـــم څرګنـــده ده، چـــې ســـکندرمقدوني لرغونـــې، ســـتره او مظبوطـــه کـــلا پـــه هـــري رود کـــې جـــوړه کـــړه.

۱۶/۱۱/۱۳۳۸

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حېرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نوموړو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کي) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لړ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې باید. موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي ینوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز ځرګندېږي او په پورته خوا کې نړېدلي کنډوالي له ورایه ښکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالي ځرګندېږي. د هغې سیمې د نږدې کلیو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې ځرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکې او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ویلی شو، چې دا کنډوالي د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مو یادونه وکړه د کلا لوېدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې موړې د پاسه، چې دا موړه د ډبرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر ښه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت ښه تشخیص کېدلای شي او پرته له شك نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلېزونو کې ځرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لویوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحي پېړۍ يې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې يې د جوړولو استنباط له ق م نه کيږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ يې د کاپیسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کیږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مو یادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخوانې شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مرۍ او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نومړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو ګیرشمن دي، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نومړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودايي کابل مربوط د چکرۍ او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړی بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یوازې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ يې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یوناني پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د ترواک لاندې سیمې د ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا وو ایو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه ټاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې راښیي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېرنظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د يوناني پاچاهانو په ډله کې ايوتيدم پياوړی مقام لرونکی دی، څکه چې هغه په سياست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همدارز د هغې دورې د تجارت په پراختيا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې يوتيدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. يو د بلخ د سترې کلا ټينګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافيايي واحد له نظره د ايالتونو، ولايتونو او سيمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون يونانی جغرافيه ليکونکی، چې تقريبا د باختري يوناني پاچا (ايوتيدم) هممهالی و، بلخ يې د (اريانا مرغلرې) په صفت ياد کړی او د اريانا حدود يې د يو ستر هېواد په حېث ياد کړي د (اريانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ويل شوي، څرګندوي چې ايوتيدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولاياتو کې ډېر اوږده او تلپاتي کارونه کړي دي.

ايوتيدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له يو يا دوه خطرونو سره مخامخ و له يوې خوا دلويديځ له پلوه د سلوسي يوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موريايي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سيمې ترڅنګ نژدې برخې يې نيولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتيوکوش يوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر يوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سيمه او بيا يې د بلخ د لويې کلا په چاپېريال کې صورت ونيو او تقريبا دوه کاله د بلخ يوناني پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکيو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتيوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لويديځ له لارو يې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولايت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز برغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې د هر وخت په لانجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو څخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډیرې دي، چې د هغوله جملې څخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولې سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یي د هر کول نیم بنې خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په ځغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

د کاپیسې ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونوپه شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسې په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په څرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو اوپه وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقریبا دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د ((برج عبدالله)) او بله یې د((بګرام)) په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د ښتینې کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړي فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسې ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسې - بګرام ښار د یوناني ښار (دورا - اوروپس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلګې په لور واقع دی مظبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې دسیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسا - بګرام په اړه رصالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې د بګرام د ښار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د (کاپیسا - بګرام) دښارجنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نژدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې دښار په کنجونو کې وضع شوي دسیمه ایزې تدافعي مفکورې استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. نوموړي فرانسوي لرغون پیژندونکي دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکي چې دافغانستان او شوروي د دوستی دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړیدي لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم ځمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړې اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره داموسیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنیو مخزبړدیو پیړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښل شویدي چې(جانبازکلا) یې ډیره ښه بیلګه ده. لړ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګندیږي اوپرته له مربع او مستطیل ډولو کلاګانو څخه دګردوکلاګانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اودیوالونو اثار دموسیو ګیرشمن دکیندلو په وجه څرګند شو دښاردلویې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ،لویدیځ او سویل کې معلومیدل او دبرجونو بنیادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته یوڅوخوړونه دپنجشیر درودخانې پر لور متمایل وو. چې خامخا یې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس یې هوري د زراعتي ځمکې ښه خپله کړې دښاردیوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلې ننوتې ځایونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، دښار جنوب غربي کنج ډیر کلك و څکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخلیدلو اساسي لاره وه دجنوبي دیوال په منځ کې دکوهدامن دجلګی پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه دښار اوسیدونکیو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو دلرغون پیژندوونکیو پر څیړنو، دلویدیزې اسیا له پخوانیو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره یې شرح اودمقایسې یادونه وشوه دکاپیسا- بګرام ښار دډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډیر ارزښت لري چې دیوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې یې مطالعه کړو. پدې چې لویو کوشانیانو دیونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې دښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخوانی جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي

۱۳۳۸/۲/۱۲

پروان یاجبل السراج کې

دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه یو د ختیځ پر لور فتح شویو ځایونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندریه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندریه) له ۲۳۰۰ کلونو را په دیخوا په همدغه نوم موجود ده.

البته ددغو کلکو ښارونو او کلاګانو په جوړولو کې داسیا دمختلفو نقطو اوافریقائی جنګیالیو اووسله لرونکیو خلکو دمقاومت روح ډیر دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوریت او اړتیا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لوری له شمال لویدیز برخو یعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاریخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندریو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، یوله همدغو کلاګانو یا سکندریونه همدغه د (قفقازسکندریه) ده چې دهغې محل یا موقعیت دپوهانو دڅیړنو په

رڼاکې دپخوانۍ پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه ټاکلې شو.

ولې مؤرخینو او یونانې جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د(سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې ؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پای ته رسیدلی‌او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر بنه په (اوپستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي وُ چې کله ددښمن له خوایوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایي چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړیدي، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا یرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځیر په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسیدل، ځکه چې بیا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتیجه کې کلا سقوط وکړ. داویلی نشو چې دابې احتیاطي دچا له خوا شوې وه خو نتیجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چیرته داداستان ذ سکندر دزمانې له یرغل او بریو سره تطبیق کړو نو ویلای شو چې لومړی بګرام او بیا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزیږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسید او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بیا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سیمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډیر تلوار دیوې مستحکمې کلاپه جوړولو پیل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی و او دهندوکش پر واورین غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر یې جوړولو له پاره ډیره هڅه او زیار ایستل پکار و. یوناني عسکرو اودکاپیسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې میاشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو یوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تیر کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و دشمال پرخوا لاړ، یوشمیر عسکریې له دې ویرې چې دکاپیسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندریه کې پریښودل.

دپروان دسکندریې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پیړیو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پیسې هلته موندل شوي او اوس هم پیداکیږي څرګند وي چې دلته یو وخت دژوند کولو یومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

په افغانستان کې یوناني میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوژي) یعنې افسانه، داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي دزړې زماني دقومونو کیسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګین دي چې دپخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګرۍ، پړګرۍ، موزیك او نوروکې همدوي نه مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتوکې بې پدله نه ده.

یو له هغوموضوعاتو نه چې په ختیځ کې د سکندر له برېږاو دافغانستان په سکندریو کې دیونانیانوترپایښت وروسته ددې دوارویه روابطودیونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو دډولونو دکبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یودافغانستان داوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژی، افسانوي، اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې دپهلوانانو او سبمه ایزې میترا رژۍ اسطورې اوداستانونوتاثیر او انتشار دی، چې دلته یواځې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو دډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یاوروسته له هغه نه دافغانستان په سکندریوکې ددې وطن استوګن شوي وو. د سکندر دامپراطورۍ او دیونانیانو په اسیائي اوافریقائي خاورو کې دسلطنتي تشکیلونو ترتجزیې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه اوډیر شمیر یې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډول پاتې شول او ژمونږ دسیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، دهمدغه یوځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلکو په منځ کې ورداخل شول او کم کم ديوناني ميتولوژۍ کيسو ،دخدايانودډولونو نمونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتګرانو، لکه مجسمه جوړونکيوانځورګرانو ددې داستانونو په رواجولو کې مهمه ونډه ترسره کړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سکه لرونکې پيسې چې لاس په لاس ګرځيدلې ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواکمنۍ په مستقله دوره کې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي کورنۍ بنسټګران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سکو کې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې په تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان باختري سلطنتي کورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان،طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانګړې خدای باله دخپلو سکو پر مخ وهلی دی . او ديوناني، باختري دويمې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسې جنبه درلوده په افغانستان کې يې ډير محبوبيت ترلاسه کړی و، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشان کې پريو نقره يي جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيده يو ځای ليدل کيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان کې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېرپه بګرام يوشمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه کې ټاکي. ډيونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددهقانانو او انګورتاک لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په کاپيسا او ننګرهار کي و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي په سيمه کې چې نوم

اونښان یې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانګړی خدای بـه و چې دیونـان دشرابو له ځانګړي خداي سره به ډیر ورته و نو ځکه به یې دافغانسـتان په خاوره کې ډیر شهرت باعث ګرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوتـه واکمن و هغـه خپـل ملاتړ بولـي او خپـل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته "پولونیـوس دوتیـان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنګه چې یې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیروني ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترځانګو لاندې دهمدغه یادشوي ځانګړي خداي مجسمه یې له سپینې تیږې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرګندیږي چې (دیونـیزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپل عبادت ځای چاپیر بـه یې انګور تاکونـه کښینـول او دځانګړي خداي مجسمـه بـه یې هلتـه ایښودلـه، خودهغـه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننګرهـار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انګور لرو، په کوم ځای کې و. بـاید هیر نکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بګرام کې دکیندلـو پر وخت په لاس راغلې چې دیوښیښنه یې لوښي دپاسه دګډاپه حال کې لیدل کیږي، او دهغـه څېره دیوې ګنې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاسّ راغلې ده.

لکـه څنګه چې مو وړانـدې ورتـه اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تـیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانسـتان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سره یې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکـه څنګه چې له یوناني کیسوڅخه راڅرګندیږي زمونږ هیوادته دهغوي دراتللو پر وخت یې ددې وطن په لوړو غرونوکې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوې وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷/۶/۲۴

په پښتونخوا افغانستان کې

دیوناني لیک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږدېو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لوېدیځه تراختیځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسېدونکیوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډېرو فتوحاتوبریالی شو.

سکندر مقدوني ددې بریو په جریان کې که هغه دسیمې دخلکو دمقاومت په وجه وُ او که دنظامي ارتیاوو او غوښتنو په اثر وُ. اوکه دعسکرو دستړیا یاناروغتیاپه وجه خو یو شمېر مستحکمې کلاګانې یې د(سکندریه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځایونوکې جوړې کړي چې دتاریخ په پاڼو کې دسکندریه هري، سکندریه پروفتازي، سکندریه اراکوزي، سکندریه قفقاز او دسکندریه اورنیس په نامه ثبت شوي. دپورتنیو کلاګانو له جملې نه یواځې ددوو کلاګانو ځاي اوموقعیت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبیت شوي دي. یونانیان په نسبتاً ډېر شمېر په دې سکندریوکې پاتې او مېشت شول چې دیونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې یې فرهنګ، معارف اویوناني هنر داموقع ومونده چې دیوناني باختري حکومت تراغیز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختیا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې دیوناني ژبې دلیکنې له پاره خامخا دیوناني الفباء توري کاریدل او پرته دده له وهل شویوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر لیک چې دکندهار په چهل زینه کې کشف شوی په ښکاره ثرګندوي چې ددریمې مخزېږدې پیړۍ په لومړیو کې یوناني لیک دود زمونږ په هیواد کې څرنګه رواج موندلی وُ.

په افغانستان کې دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې یوناني لیک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پیړیو کې دلویو کوشانیانو او وړو کوشانیانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې یې لیک ساده او اسان و نوځکه یې لیک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځید.

اصلا یوناني الفبا پخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلویو کوشانیانو پر وخت دداسې یوې سیمه ایزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتیاله مخې یې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزیات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوریدونکي خبر دي چې په دې وروستیو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کیندلوکې یو شمېر دپام وړ ډبرلیکونه له یودیوال څخه لاس ته راغلي چې له تیرو او ښتو جوړ وو. یو له دې ډبرلیکونونه په یوه ستره تېږه کې حك شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرلیك په نامه مشهور شوی، یوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرینو پرچو څخه مرکبه ده له یوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېږو په حیث ترې دکوهي په دیوال کې کار اخستل شوی و.

دسږ کال په کیندلو کې څو بیلابیل ډبرلیکونه چې په دیولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبر لیکونو غربي پوهان دځه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پای کې فرانسوي پوه موسیو (بن ونیست) په دې بریالی شو چې ددغو ټولو ډبرلیکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر لیکونه وځیړي.

لومړی: هغه ستر ډبر لیك چې په یوه کاڼي لیکل شوی.

دویم : دهغه ۳۲ کاڼو مجموعه ده چې له کوهي څخه ایستل شوی او یو ډول ډبر لیك تشکیلوي.

دریم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ویستل شوې
او یوبل ځانګړی ډبرلیك تشکیلوي.

څلورم : هغه ښتې چې په دیوال کې لګیدلي دهغو ښتو سره چې دکیندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې. څلورم ډبر لیك تشکیلوي.

داډبرلیکونه چې دکوشانیانو په وخت پورې اړه لري ټولې دیونانیانو په الفباء او لیك دود لیکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګیږي چې یوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلویو کوشانیانو پر وخت دډیرې استفادې وړ و، دچینایي ګرځنده (هیوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې یې هم رواج درلود.

په افغانستان کې یوناني لویې سکې

افغانستان دسکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزیې اوتباهۍ دډیرمې مخزېږدې پیړۍ له نیمائی وروسته دمسیح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله داسیایي یونانیانودتمدن اوفرهنګ مرکزو.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر میلاده دباختر واکمن (دیودوتس) دیوناني باختري سلطنت مستقل تشکیل اعلان کړ دهندوکش په شمال اوجنوب کې یې یو ډول ښکلې سکه ووهله چې دځینو ځانګړتیاو له امله له هغو سکو نه هم ډیره ښکلې وه چې یونان کې وهل شوې وې.

یوناني باختري پاچاهانو چې دواکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتریا) یا بلخ و ددوی یوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، اوډیرشمېرېې لکه دښکلیو مډالونو په ډول له سپینو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالوځلیږي،ددې غټو سکو په منځ کې یوشمیر ډیرې لویې دي چې قطر یې دوه نیم انچه اووزن یې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسیږي او دامیر حبیب الله خان دوخت له پنځه ګونوځخه ډیر غټ دی. ښایې چې ګران وطنوال خبر وي چې دپاریس په ملي کتابخانه کې یوه دسرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ګرامه وزن اودوه نیم انچه قطر لري چې داسکه دیونان باختري سلطنتي کورنۍ ددریم موسس (ایکوراتیدس) پورې اړه

لری چې د ۱۶۵ـ ۱۶۰ مخزیږدیو کلونو په منځ کې دبلخ سلطنت ته رسیدلی او دټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني دسروزرو سکه چې دغټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري دبلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانګړې سېکه ده او ختماً پر دې سکه نقش دافغانستان په خاوره کي وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یوائې په افغانستان کې لیدل شوي اوددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزیر یارمحمد خان پر هرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ اوکندهارته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرک) ته نژدې او دغور شمال پلوته واقع دي دډیرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې دنوعیت دځرنګوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې دملك (سعادت ملوك) له قوله وائي چې د (قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلایي او نقره یې سکې پیداکیږي چې زمونږ دوخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳،۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخواکې چې ((میجرتات)) انګلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملوك ده ته یوه یادوه درنې سکې ورښودلې وې نوموړي ویلي وُ چې په هغو سکوکې د سکندر نقش څرګندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملك (سعادت ملوك) ته او هغه څه چې سعادت ملوك یې دانګلیس میجر له قوله بیانوي داسې څرګندیږي چې د (شهرك) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار وُ چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځای او ددې سکو دځرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکابل په موزیم کې دپنځوغټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یي سکې په جهان کې تر ټولو غټې سکې وې،ددې سکې په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه څرګندیږي او داکټ مټ د (ایواتیدس) یوناني باختري پاچادهغې سکې په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې څرګندیږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

دفاتح پاچا په نامه یې یاد کړی. داپاچا په افغانستان کې دیوناني پاچاهانو په ډله کې ډیر مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لرو کاله دمخه تر زیږدي یې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډیرو ختیزو سیمو یې واکمني درلوده، نوموړی خو تریوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول یې همدغه غټې سکې ګورو چې ((امین تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد (امین تاس) پنځه غټې دسپینو زروسکې چې دیوناني نړۍ سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره یو ځاې شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او یا په دې خاوره کې لیدل کیږي داثابتوي چې په دې هیواد کې دیونانیانو دواکمنۍ په لومړۍ دویمې او دریمې مخزیږدې پیړۍ کې دسرو او سپینو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کیده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځایه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزیم ته راوړل شوي دي؟. په کابل موزیم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو یوه لویه مجموعه یا کلکسیون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دڅرنګوالي، کمیت اوکیفیت له نظره په باختر کې دهغو یوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته یې واکمنۍ درلوده ډیره په زړه پورې او لویه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسیون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې دیو رسمي لیك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه دادکندز په بالاحصار کې دیو موټروان له خوا کشف کړاي شوې وه، چې ټولې سکې یې له سپینو زرو جوړې او په مختلفو یوناني پاچاهانو پورې یې اړه درلوده چې دغه وخت یې فرانسوي متخصصین په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسیون په منځ کې پنځه سکې چې له سپینو زرو جوړې دي، هره یوه یې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نیم انچه قطر لري.

۸_ ۱۰_ ۱۳۳۹

مرکزي اسيا او چين ته دافغانستان دګريک او بوديک دمدرسې خپريدل

د (ګريک او بوديک) صنعتي مدرسې داسلام دظهور له دورو دمخه دمسيح دوخت په څلور پنځو لومړيو پيړيوکې په يو خاص مفهوم تاکلی ځای لري، يا داسې ووايو چې ددې هنري مدرسې ترکيبي اجزاء له ختيځ ولويديځ ، يونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بيا دلته دافغانستان دهنرمندانو په لاس اخته شوي، ترکيب شوي او همدلته يې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغې کتنې له مخې يو شمېر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه ياده کړې ده.

وروسته له دې چې بودائی دين ددريمې مخزيږدې پيړۍ له نيمائی څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسيحي دلومړۍ او دريمې پيړۍ په اوږدو کې داهيواد دبودائي دين اوهنريو سترمرکز وګرځيد. دافغانستان په وياړلي تاريخ کې داوخت مرکزي اسيا، ختن، کاشغر اوچين ته دمبلغينو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلويو کوشانيانو په وخت کې دمرکزي اسيادخاورې دويشنې پر مهال ((سنګيانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دين، فرهنګ او هنر لاره هم خلاصه شوه، په دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنګه له افغانستان څخه يادو شوو سيمو ته دګريک او بوديک هنری مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دين له دوو خواوو دامو سيند د(سغد) له لارې او واخان ته يې دپامير دشرق لوري لاره پرانسته د (يونان اوبودائی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقيب قدم په قدم دپورته يادو شويو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنګیانګ)) نورو نقاطو ته یا په پخوانۍ اصطلاح چیني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنګه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ویرانو کې د ((ګریك او بودیك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وایي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرګندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختیځ دهغه بودائي رنګه تصویرونوچې دعبادت ځایې په دیوالونوکې موندل شوي او سراویل استین انګلیس دهغو نقل اوعکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننګرهار ولایت له هډې لاس ته راغلي ډیـ ورته والی لري. دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسیحي لومړیوپیړیو پورې اړه لري.

وړاندې دختیځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استین انګریز مدقق ددیوال تصویرونه موندل چې د (ګریك اوردمن) له نمایش سره چې بې شکه په ۳-۴ مسیحي پیړۍ پورې تعلق نیسي ورته والی لري، او ګندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډیر نژدیوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زیږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دګودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، بامیان او بګرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسیائي خاورو (ګریکورومن) یعنې دلبنان، شام او عراق له سیمو څخه یې داکلاسیك صفت دګوبي سیمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (ګریك او بودیك) سبك اومدرسه ده.

دبامیان اوهډې دمجسمو ګچین سرونه او رنګین تصویرونه او دمرکزي اسیا دبیلا بیلو برخو له هنری اثارو سره لکه د (رواك) او (میدان) اولږ څه لرې دګوبی په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچین مر (تورن هوانګ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقید ختیځ پیژندونکي ((رونه ګروسه)) په عقیده دهډې ددیوال انځورونه دمرکزي اسیاله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط ښیي. همداډول دمیران په تصویرونوکې د بامیانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دښکلیواو رنګینو تصویرونوډیره اغیزه څرګندیږی اوپه مجسمه تورنه کي هم همدغه مطالب څرګنددي.

هغه له گچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې دکابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي راښيي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواك) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداي.

دگندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پيړۍ پورې ځانگړې نه دي، بلکه هغه څيړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانگليسي يعنې (پول پليو) (فن لوکوك) او (سراوړول ستين) له خوادکاشغر په شمال (تمشك) ، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پيړۍ محصول گڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاې، هډې او تيکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه تر ستوگو کيږي اود گندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دی چې دوام يې دمرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پيړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توړنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سبك چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و ، پر مرکزي اسيا کې هم ځاې په ځاې ونه دريد بلکې دبودايي دين له پرمختگ سره پرمخ ولاړ.

د (تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتگ)) او ((بازاکليق)) کې د گندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترگو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه گروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زيږدې پيړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسيلا اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودگوبي صحرا جنوبي خواو ته ځينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانگړې توگه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شووايواو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن اوترچين پورې سرايت کړی دی.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

دخلکو پيژندنې خېړنو، فيلوژوي اوتدقيق دبشري ټولنو په منځ کې دځبرو پيل له آهنګونو اوشپيليوڅخه ثابتوي ، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ، پوستکي او جغرافيايي سيمو دځپل ژوندپه پخوانۍاو لومړيو پوړو کې دسندرو دډولونو ديو ډول په ويلو روږدي وو او ددې طبيعي ورکړې ځانګړتيا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډيرو ډولونو په يوه ژبه ګړيږي نوځپلو کلمو ته يې وزن او اهنګ هم ورکړی، کله چې يې څو کلمې دوزن او اهنګ پيدا کړې ورسره جوخت يې دسندرو ويلو لاره چاره هم پيدا کړې ده.

دافغانستان په هيواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسيدونکيو ښکاريانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسيدونکي ښکاريان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلويو خانو پر غاړو لکه : هيرمند واکسوس(آمودريا) اندوس (سند) هري رود ، مرغاب، ارغنداب او کابل رود ميشت شوي نو دمالدارۍ او کرهنې دورې يې تيرې کړي دي چې عجالتاً دکندهار د (منديګک) دتپې دکيندلو جريان چې ۵ زره. کاله دمخه تر تاريخ يې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

دارياي ادبي اثارو دشهادت له مخې ويلی شو چې په ويدي عصر کې يعنې وړاندې تر هجرت کولواودهجرت کولوپه دوران کې سندرې ويل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسيدونکيو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ويل دکورنيو په منځ کې يوه عنعنوي دنده ده، نوځکه يې دسندرو انتقال له يونسل نه بل نسل ته يو معنوي ميراث ګڼل کيده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندروويل دود و.

(ويدي) سرودونه او اوپستايي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډيره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندويه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسيقۍ له يوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفيسر (ګيټ)

اروپائي ختيځ پيژندونكي په دې عقيده دي چې " په ويدي زمانه كې موسيقي خپله لومړنۍ دوره ترسره كړې وه"

دپروفيسر ګيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو كې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند كاوه، نه يوازې داچې دموسيقۍ مفكوره يې په دماغ كې پيداشوې وه، بلكې په دې برخه كې يې يو پړ هم وهلى و، تر كومه ځايه چې له سندرو څرګنديږي دموسيقۍ درې ګوني الات يعني هغه الات چې په پوكونه غږول كيږي، هغه الات چې تار لرونكي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه كې دارياىانو ترمنځ په افغانستان كې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لكه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريګ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلۍ غږ ديامايعني جمشيد له استوګن ځاي څخه اوريدل كيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس ديامـا يا جمشيد استوګن ځاي په بلخ كې و او دا لومړى پاچاو چې په بلخ كې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ دموسيقۍ يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو كې رواج لري او دا په ځانګړې توګه دځوانانو دموسيقۍ اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونوكې دشپنو، هلكانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان كې دملي موسيقۍ يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره كړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلۍ يادونه كوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانى امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ۲۲۰۰ كاله وړاندې يې ژوند كاوه، نو. ړي (لنګ ين) د.(يوان ـ يو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين دموسيقۍ اساس وګرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا ووايو چې دافغانستان په شمالي برخو كې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګنديږي چې ۴ زره كاله دمخه ترميلاده دنل شپيلۍ دود له باختر نه چين ته تللى دى او بيا هلته دچيني موسيقۍ اساس ګرځيدلى دى.

دتارلرونكو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانى څرك اودرك دهندوكش دغرونو له لمنو كې لګوو دا هغه (سرود) دى چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونكى دى چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو كې لرو او همدارنګه دكابل په موزيم كې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنماركي خلكو پيژندنې پلاوى له څيړنو څخه څرګنديږي چې وائي دادموسيقۍ اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره كاله دمخه يې دافغانستان په غرونو كې وجود درلود له عملي څيړنو څخه داڅرګنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادځلور زره کلو د مخه اهنگونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنگونواو سرودونوله ځلور زره کلو را په دې خوایې خپله لرغوني بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم ځلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولې تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتڼ سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورویادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې ځلورو لومړیو پیړیوکې چې پژګری تیکر توړنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډېروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډېر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډېرو جزئیاتو سره اشنا یو،داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډېر پیاوړتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نڅا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري. دنڅاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې ساه بروڅخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي.

لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خواد افغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هېرې شوي نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږي.

۱۳۳۷/۶/۱۱

په لغمان او کندهار کې داشوکا ډبر لیکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوی د ((چندراګوپتاموریا)) لمسي دهندي (موریائي) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دډېریمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنګا" د مشهورې جګړې، چې له یونیم لك تنوڅخه ډېر پکې مړه شول دوینو ویالـه او خیرې خیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو اوخواهشاتو څخه تیرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او دیو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې دفقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړوپه وجه چې دده نیکه ((چندراګوپتا)) او یونانې ((سلوکوس نیکاتور)) ترمنځ پیښې شوې وې ، او ((سلوکوس نیکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموریا دامپراطورۍ تر تاثیر اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکاد (موریا) په تخت کښیناست دموریا دکورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دادوس په لویدیځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنګه چې تول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعني ددریمې مخزیږدې پیړۍ دلومړۍ نیمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) یعني (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لرې یعنې په (ډرونټه) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیک چې پکې دآشوکا دزیږدنې ځاي ډرونټه ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بر یې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیک عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه ګڼه کې خپور شو او ناروېژی پروفیسر مارګنستېن دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپیژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرلیک کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

داډبر لیک په آرامي لیک دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنګه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمګړې شویدي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرګندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیک څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیداشوی و اخستلای شو.

دکندهار ډبرلیک چې دچهل زینې سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ کواکران) اوسنی سرک ته نژدې کشف شویده داپه دوه ژبو او دوه لیک دودو مشتمل او جوړ ډبر لیک دی، یعنې په یوناني ژبه او لیک دود او همدارنګه په آرامي ژبه او لیک دودلیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښيګڼوله مخې خلک دحيواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهيانو له ښکار نه منع کړل او وايي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخيست شاهي ښکاريان دې دحيواناتو او ماهيانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلک د. مور، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسياتي خواهشاتو دله منځ وړلو او تولو ژونديو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډبر ليک کې راغلې چې دده (پيواسي) دترحم او مهرباني له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نيکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پيوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر ليک کې يې يادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په يو شمېر نورو ډبر ليکونوکې هم ليدل شوی دی. په همدې ترتيب دډبرليک په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومېږي چې دموريا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارايوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختيځ له ډيرو پخوانيو ښارونو څخه دی په دواړو ځايونو کې يې يادښت پر ډبرو ليکونو شته چې يو يې يواځې په (آرامي) ژبه او ليک دود دی او بل يې په دوه ژبو اودوه ليک دودونو يوناني او آرامي باندې ليکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زياتره دکاروانونو لارو ته نږدې دتيريدونکيو دليدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتيريدونکيو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځايه چې ليدل کيږي د (ډرونتې) او کندهار ډبر ليکونه ددوه لويو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانيو ښارونو ترڅنګ يو په ګندهارا کې پخوانی هډې ته نږدې او بل په کندهار کې دلويې لارې په سر زوړ ښارته نږدې په يوه لويه تيږه کې کيندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر ليکونو څخه څرګنديږي چې له ميلاد نه دمخه ددريمې پيړۍ په اوږدوکې، هډې او اوسنی جلال اباد ته نږدې او همدارنګه کندهار ته نږدې دوه لويې مرکزونه اوښارونه اباد و اودکاروانونو تګ راتګ هم تقريباً له همدغو لارو ترسره کيده.

دکندهار ډبر ليک په يو لوړ ځای دلارې په لور مايل ډول واقع دی ترڅو يې لا روېانو وګوري، ددې ډبرليک له وضعې نه پخپله څرګنديږي چې ديو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیك له مخې په څرګنده ویلاي شو چې ددرېیمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیك دود په افغانستان اوپه ځانګړي توګه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیك هم په همدغه ژبه او لیك دوه په(ټیکسلا) کې کشف شوی دی،ټرټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیك دود ارزښت او څرګندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیك دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوي ده، خو ګورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړې ژبه اولیك دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامي ژبې او لیك دود څخه مخکې ګڼله.

۱۳۳۷ \ ۴\۲۰

په کندهار کې د اشوکا ډبر ليک کشف

(هغه ډبر ليک چې په دوه ژبو يوناني او ارامي ليکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پيل کې يو ارزښتمن ډبر ليک کشف شو چې د تاريخ له نظره په افغانستان کې د بودائي دين د پراخوالي، فرهنګ او ادبياتو له مخې ډير ارښتناك و.

دا ډبرليک په دوو ژبو (يوناني) او (ارامي) او همدارنګه په دوه ليک دودونو يوناني ارامي باندې ليکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې د دواړو ژبو او ليک دودو د خپريدلو له املـه هـم ډير ارزښت وړ ده، چې دا دی لومړی يې د کشف د ځرنګوالي په اړه څو کرښې ليکو او بيا پخپله د ډبرليك او د هغې د يوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دويمه نيمائي کې مې يو شخصي ليك د يو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې د احمد شاهي ليسې مدير و ترلاسه کړ، چې په هغې کې يې د کندهار له يوه سپين ږيري سره د خپلې مرکې په اړه ځرګندونه کړې وه، هغه د حمل په ۱۵ نيټه ليکلی و. چې د کندهار په ښار کې د سرپوزي غره ته نژدې يوه ډبره ځرګنده شوې چې پر مخ يې يو ډول ليک کيندل

شوي اودسپين ډيري په ملګرتيا يې هغه ځاى او ډبره ليدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دليک نه څرګنديدله ډبر ليک په کندهار کې څهل زينې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په يوه طبعي ستره ډبره کې کيندل شوي او تر اوسه خاورو اوختو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تيريدلو دسيمې بزګرانو له دغه ځايه خاوره وړې ده نوموړې ډبر ليک کشف او راڅرګند شو.

داډبر ليک چې خبر مې ورته دکابل په راډيو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري يې دپېژندګلوۍ وړ يې بولو او دادى تاسوته يې درپېژنم. داډبر ليک دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزې کلي ته په څوسوه متريۍ دپوزې دپاي په برخه کې يو تورډل شوى ستر کاڼى دى چې له څهل زينې وړاندې ددوه کاڼو لرونکيو تپو په مخ کې واقع دى. داډبر ليک هغه سرک ته ډير نژدې دى‌چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللى او هغه سرک ته هم ډير نژدې دى چې له عمومي سرک نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللى دى.

هغه لويه ډبره چې ليکنه پرې کيندل شوى مستطيل شکل لري چې اوږووالى يې دوه متره پنځوس سانتي اوسورېې يو متر اولس سانتي دى. ددې لويې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غير منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږودوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرليک متن په دوه ليک دودونو يوناني او ارامي ليکل شوي او کيندل شوى دى. دډبر ليک په پورته برخه کې مضمون په يوناني ليک دودليکل شوى چې ټوله شميره يې ديارلس نيمې کرښې ده او بيا دارامي ليک راځي چې شميره يې اوه نيمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر ليک نقل او عکس (روما) او (پاريس) ته ورسيږي ما صرف دهغه ډبر ليک دموقعيت له مخې چې داراکوزي ولايت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دى اوداچې په دوه ليک دودونو يوناني او ارامي ليکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر ليک دريمې ق م پيړۍ پورې اړوند اود (موريا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دى لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر ليک کې په يوناني ژبه ليک شوي داليک نسبت آرامي ليک ته اسان دى، په روم اوپاريس کې پوهان ددې ليکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختيځ اولويديځ کې په مجلو او دپاريس په (لوموند) ورځپانه کې په دې باره کې مقالې ليکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موریا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنې وروسته یې افغانستان ته دبودایي دین دتبلیغ له پاره مبلغین راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې یوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پیل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نیکاتور) یوناني پاچا ترماتې وروسته دموریا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې یې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر لیک مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصیحتونو څخه دی.

څنګه چې ټول پوهیږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصیحتونه به یې دفرمانونو په بڼه په ډبر ولیکل اوتیتول لکه چې ډیر دډبرو فرمانونه یې په هند کې کشف شوي دي. اویوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونته کې پر یوه توږل شوې ستره ډبره موجود و چې یوه ناقصه پارچه یې دکابل موزیم ته رسیدلي اوهلته خوندي ده.

موسیو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر لیك داکاډمۍ غړی اوداروپا دختیځ مجلې مدیر دواړه دې نتجې ته رسیدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر لیک کې په خپل مستعار نوم (پیوداسي) یادشوی او څرنګه چې یې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی باید چې دهیواد ټول ښکاریان او صیادان د حیواناتو له وژلو او دماهیانو له نیولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسیاتي خواهشاتو مخنیوی دې وشي او په ځانګړې توګه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتیب داشوکا کوم ډبر لیك چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نږدې کشف شوی دیو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه لیکل شوی.

دارامي ډبر لیك متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډیر احتمال لري چې دمضمون متن یې دیوناني ډبر لیک له متن سره توپیر ونه لري اوددواړومتنونو مضمون یو شی وي.

د(اشوکا) یا د(کندهار دسرپوزي) ډبر لیك لومړنی یوناني ډبر لیک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر لیک کشف شوی و. چې یواځې په یوناني لیک دودلیکل شوی او ژبه یې دافغانستان

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیك دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګنړل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیك په دوه ژبو او دوه لیك دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیك د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیك کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیك دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیك (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیك دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیك ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او د ا ډبر لیك په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادیبانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیك په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راغی.

۱۳۳۷\۱۲\۲۱

په افغانستان کې دبوديزم خپريدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاريخ دلومړي ټوك په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغين" تر سر ليك لاندې وليکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنۍ يوولسم کال (۲۵۹ مخزيږدې) اټکل کيږي دمذهبي محفل رياست، دشاهي ښکار موقوف کول، يادعياشۍ منع کول اوترټولو لوی دمبلغينو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پتنه) څخه دی داير شو او دهغې په اثر اشوکا تصميم ونيو چې دبودايي دين د خپريدلو لپاره به دهند جنوب اولويديځو هيوادونو ته مبلغين استوي.

ټول پوهيږو چې دغه مهال ديوناني شامي سلوکوس نيکاتور دموريا کورنۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترځ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموريا کورنۍ برى مونډلى و اواشوکا ډيره هڅه کوله چې په فتح شويو سيمو کې بودايي دين مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره يې د (مجهان کيته) (دهمهاره کيښه) او(مهاره کيته) په نامه خو تنه مبلغين دکابل او ارغنداو د سيمې په لور واستول او په همغه ترتيب چې پوهيږو ددريمې م ز پيړۍ له نيمائي نه وروسته بودايي دين دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپيسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته دارغنداو تر سيمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کيده چې دنومورې دين دخپريدلووخت نظر جنوب ختيځ ته دلويديځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده څکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې و او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن و.

بودايي دین له ګندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډېر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمايي کې خپور شوی دی.

چیني ګرځنده(هیوان ـ تسنګ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمايي کې له (کاپیسا) نه ننګرهار ته ورغی په بګرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت ور ځیزونه اتکلیده څکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت ور ځایونو تر جوړولو پورې ډېروخت پکار و، مګر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرګندیږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننګرهار او کاپیسا کې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي ځیزونه یې دچیني ګرځنده (هیوا تسنګ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه و.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه ، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودايي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودایي مبلغین یوازې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد ، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کې شوی، ویلای شو چې دبودايي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سېمه کې داسیايي اروپايي او افریقايي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لږ ډیر باقي پاتې شو او بیاداسلام

دمقدس دین دمبلغینو تر رارسیدلو هم ځایې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کلیات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډبر لیک کې داسیا له یوناني واکمنو سره دبودائي دین دمبلغینو داستولو په اړه کې خبرې کوي دیونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (دیودوتس) په باره کې څه نه وایي له دې وینا څرګندیږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنګه چې په ډبر لیکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ دیو تن (انتیاکا) یعنې دویم انتیوکوش دنوم یادونه شوې، په ښکاره څرګندیږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کیده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلویدیز په لور دبودایي دین دمبلغینو په استولو لاس پورې کړی و او "دیودوتس" پر ۲۵۸ م ز دیوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتیب ددې دواړو پیښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی. اوورانديږ تر دې چې یونانی باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغینو دافغانستان په ختیځ او جنوب لویدیځ کې له ګندهارا څخه دارغنداو تر سیمې پورې دبودایي دین په تبلیغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په یوه برخه کې دموریایانو دبریو ارزښتناکه پایله همدغه دبودائي دین د نظریاتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسیاسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو یې ډیر دوام ونکړ. بودیزم ځای په ځای پاتې شو ریښې یې وغځلولې پرمختیا یې وکړه او پراختیا یې وموندله او زر کاله یې ډیر یې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسیحي پیړۍ په پای کې ددویمې پیړۍ په پیل کې دبودائي دین دیو ستر مرکز په حېث وپیژندل شو چې مبلغین یې کاشغر، سنګیانګ او چین ته ورسیدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسیحي پیړۍ تر پیل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۱۳\۱۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې " دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم ګذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته ولیکلې، دادواړه مقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نیټو له راډیو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوك كې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بیهقي دلیکنو، امیر فرخي اوامیر عنصري له قصیدو څخه دعسکرو درسم ګذشت په میدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځای کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنویانوله دورې دمخه او همدارازله اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دين لويې عبادت ځای و. چې دموجوديت ریښتینوالي يې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پيژندونکي دهڅو په نتيجه کې کشف شو.

دسلطان محمود غزنوي دارامګاه باغ او دروضې دکلي جنوب لويديځ ته په درې کیلو مترۍ کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنویانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) يوه دډېرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادیږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته یې دشرحه کولو امکان نشته اویواځې د (بتخانې) وجه تسمیه دپاملرنې وړ ده او راښیي چې دزمانې په تیریدو، ورانیو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبودایي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شابهار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکریت (یهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودایي ۰عبادت ځای ته کیده چې په سلګونو او زرګونو (ویهار) کلمې مو دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه، کاپیسا، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډیر شهرت لري، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) او (یهاره) څخه جوړه ده چې لومړی د(نوي) او دویم هماغه دبودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیړنه وکړو د(نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو.

ترکومه ځایه چې دګرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګندیږي دسلګونو اوزرګونو ویهارونواوبهارونو ترځنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمېر یې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل، هډه، بګرام، غزني،بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعیت ټاکنه به دلرغون پیژندونکیو هڅې اوڅیړنې روښانه کړي.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دایتالیا دلرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شابهار) له کیندنواو څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت، شکل او ابادۍ دطرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمې لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطیږي او نورې له خټینې بودایي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ – ۱۲ متره لویو مجسمو دشواهدو پیداکیدل اونور ددې عبادت ځای دجزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري.

دغزني دشاه بهار عبادت ځاې دلويې صوفي چارچاپيره ځونورې ورې صوفي هم کشف شوي چې ځلورو خواو ته زمينې لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبيهوده کيسو ترڅنګ فکر کاوه چې (کله چې بودا دهوا له څپو راښکته شو په همدغه ځاې کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاې دی کيوت، البته چې په بودايي داستانونوکې يې دښکته کيدو ځاې د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوی دی.

په دې ورکي مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريك ميدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو دبودايي دين عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځای په نامه ياديده او ددې ډبريني غونډۍ څخه دغزني ښار ډير لرې ښکاريده.

لکه څنګه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې يو له شابهارونو څخه دکاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوکې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحی دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ ه ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوځکه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې وليکو.

۱۳۳۹-۶-۹

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هېوادونو په څير سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بيلا بيلو تاريخي مواردوکې يې يو پر بل نفوذ او اغيزه درلودلې چې اثار اونښې نښانې يې په دواړو هيوادونو کې محسوسيږي.

په افغانستان او هند دواړو هيوادونو کې متقابل اثار او اغيزې ډيرې غښتلې دي چې شواهداو نښې نښانې يې ډيرې څرګنديږي.

پر افغانستان هندي بنستيز او پراخ اغيز دبوديزم خپريدل دي چې دسند داندوس له رود خانې څخه يې دراتيريدوله ورځې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍ ورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونو په اوږدو کې يې ددې هيواد داوسيدونکو په فکر او دودانيو په جوړښت کې ژور او پراخ اغيز ترسره کړی دی.

داچې څنګه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هيواد پر برخليک يې يو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهيدلو او پلټنې وړ ده.

تول پوهیږو چې بودایي دین په ۶ م ز پیړۍ کې له (ساکیاموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرګند شو، چې نژدې درې پیړۍ دادین دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موریا) یا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موریا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددویم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته یې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسید او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودایي دین ته ورداخل شو چې ددې دین دپرمختیااوپیاوړتیاله پاره یې ډیرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زماني له مهمو پیښو څخه یوه هغه دیوې لوی مذهبي غونډې جوړیدل وو چې په (پتالي پوترا) یعني اوسنۍ (پټنه) کې چې هغه مهال دموریا د امپراطورۍ پلازمینه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کیده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتیسا) په ریاست او د روحاني مشر اوپاچا(اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډیر ارزښتمن تصمیمونه ونیول شول، ذبیلګي په توګه دمذهبي قوانینو تنظیم، ترتیب اودبودائي دین دخپریدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغینو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډیر پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سیلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دین په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسیلان په جزیره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هیواد رسمي دین پیژندل شوی.

بله نقطه چې مذهبي غونډې ته دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لویدیزې خوا سیمې یعنې داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت یې دجنوب یوه برخه دارغنداو تر سیمې پورې دموریایانو له خوا فتح شوې وه او په نیمه نوربرخه کې شمال لور ته یونانیان مېشت وو. کشمیر او ګندهارا ته دمبلغینو داستولو دموضوع یادونه داشوکا په یو شمېر ډبرلیکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان دمبلغینو داستولو په باره کې دی او کومو ځایونوته چې یې استولي هم لوستل کیږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځایونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه یادونه هم شوې ده، تر کومه ځایه چې له دې منابعو څخه څرګندیږي، یو له دې مبلغینو څخه چې دکشمیر اوګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.

لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور ورلندې تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړې چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوي نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمیر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بوذایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترخنګ موندل شوی دی.

نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۴-۳-۱۳۳۸

کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې

دخیرنې دلمنې په پراخیدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپریدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوك نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نه وي اوریدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هیوادنو لریوسیمو ته هم رسیدلی دی.

کوشانیان د (سیستي) یا(یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.

له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او دریم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تیریږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تیره کړې ده، اوداکوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خیزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تیر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

لکه څرنګه چې ختیزې چیني (منابع) او لویدیزې یوناني منابع راښیي کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترڅ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې دیوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوی داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځای (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اوداښار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوی پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍنقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی و. وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځای په ځای شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چیني ترکستان یا سنکیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، تورل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکې. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوی) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شويو سيمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډېر پرتمين بودايي عبادت ځايونه په ګندهارا (هډه اوپيښور) په کاپيسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بګرام کې، دچاريکا د لويديځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډېرو سيمو کې جوړ کړاي شوي دي ،داعبادت ځايونه يواځې دبوديزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډېرو مذهبونو آزادي درلوده، يوله هغو کلونوعبادت ځايونو څخه چې بوديزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې لـه شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغينو بودايي دين دختيزي اسيا تر وروستيو ځايونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډيرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه يې جوړ کړی چې ديو شمېر پاتې شونو په ليدلو يې نن ورځ هم خلك حيرانيږي.

په افغانستان کې ديوناني بودايي مجسمه توږنې مدرسې ډېر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانيانو په دوره کې ددوه پيړيو په اوږدو کې يې ښې شانه پرمختيا او پياړوتيا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډيرو لويو مجسمو جوړول دود و، پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توږلو ته ډېر زيات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بيلا بيلو سيمو څخه ددې حقايقو شواهد راڅرګنديږي.

دافغانستان په پخواني تاريخ کې دسياست او اداري چارو له نظره دکوشانيانو دوره يوه لويه دوره ګڼل کيږي اوهـره ورځ دنويو توږل شويو مجسمو، ډبر ليکونو،سکو اومډالونو موندل په پخوانيو اسنادو ورزياتيږي چې دلويوکوشانيانو ددورې عظمت دافغانستان،ختيځ او اسيا په تاريخ کې ثبت او سجل کيږي.

۱۳۳۸-۱-۵

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړنی کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (یوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلې څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوی دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغونی افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(یوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی و، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده د کورنۍ نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی.

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړوقبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنۍ در لودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند اوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهۍ اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهۍ اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنې دکاپیسا ،(کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولا کدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم(هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهۍ پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنۍ لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوی نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاونډیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولا کدفیزس چې کله په کابل کې دیونانی وروستی واکمن دنفوذ ساحه تنګه کړه او ټول ځایونه یې تری ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوی) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشانی شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د(دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وخته چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشانی پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړې او ددوی لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایی منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوی یې ټاکی باید په ۷۸ م کال کې مړشوی وی، ځکه چې دواکمنی نیټه یې په ۴۰ م کال کې ټاکی، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمنی کړې وی.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستی سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستی سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بګرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیونانی ((هرمایوس)) او دروملن دامپراطوری لکه د ((اګوست)) ((کونستانتن)) او ((کلودیس)) دسکو تقلید کړی دی. دابايد هیر نه کړو چې دروملي امپراطوری سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، نو ځکه کوشانی پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷\۶\۱۹

کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړي شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

•په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړی ځان دپیښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاتر هغې هم وړاندې رسولی و.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، دبنارس، ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی، خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاو.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوې عمراني اثار، سکې، مجسمې او دهغه ډېر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترځ کې تر لاسه شوي څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشنانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

دعلمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو دڅېړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو
کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسيده چې کنيشکا دافغانستان
په شمالي برخو کې غالبا په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او
ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانی يو ستر مرکز يې داوسني پلخمری
جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميتری کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې
واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نومړی دروم دامپراطورانو
اوچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويوختيزو او لويديزو
هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه
نو ويلای شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و
چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او
دکوشاني افغانستان فرهنګ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته
يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۲ـ۱ـ۱۳۳۹

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدیخوا نه څوکاله کیږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کیږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کیږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پیژندنې اوتاریخ ډګر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتیروشویو سلګونو کلونوپه څیر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پیژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کیږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلي او پرتمینې بیلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر بر زین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

مونږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې ښنتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لړعلمي

هغو ترخنګ دلوي مذهبي عبادت ځاي آثار دسره کوتل ترخنګ غونډۍ کې څرګندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم څرګنده شوه چې دایو لوي عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پاي کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتیني بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځاي دپخوانۍ باختري مزدیسنایي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیرې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانیانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړدي، څرګندیږي چې دسره کوتل عبادت ځاې په دویمې زیږدې پیړۍ او په ځانګړي توګه دمقتدرپاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زر یا یو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرګندیږي خو هغه یو ځانګړی دین وٚ اوپه دې دین کې ډیرو سلطنتي سپېڅلتیاوو او پاکیزګۍ یا (کولت دیناستك) په لوړه کچه یوځاي والی او ګډون مونډلی وٚ.

دکاپیسا دپخوانیو کیسو نه یوه کیسه چې چینائي ګرځنده هیوا ن تسنګ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو تهول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدك یا عبادت ځاې چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدك شهرت دلویو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا اوهویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسیدلي وٚ، او دیوډول ځانګړي دین نمایندګي یې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ اوپاکیزګۍ له پاره یو اخلاص موجود وٚ چې ددې عبادت ځاي په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخوانی نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دا يو لوی او باعظمته ځاي و ځکه ((بکولانګو)) يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته ومجلل عبادت ځاي د مرکز ختيځ لوړې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زينې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پايې يې شمېرل شوي چې هر پټه يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلګې له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالی په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسيدونکيو حتی دلريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلای شواې او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه ځرګندېدې.

هغه لوی ډبرليك چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلای شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده ګڼله، او ددې عبادت ځاي په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او دين ته په ځانګړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانګو) بغلان دخپل جغرافيائي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړی فرهنګي مرکز حيثيت درلود. او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرګنديږي او په افغانستان کې چې دکوشانی دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

۱۸-۶-۱۳۳۷

هخامنشيان اودتاريخ پرمخ دافغانستان خاورې

هرهيواد تاريخي، دمخه ترتاريخ،لرغوني (پروتوهستوار) داستاني اونيمه داستاني دورې لري، چې په هرې يوې مې خومره چې دراډيو دخبرونو تاکلي وخت مناسبه ګڼله رڼاچولې ده.

اوږدې دورې، تاريخي،ترتاريخ دمخه درسم الخط اوليکنې دورې دي، چې زمونږ دهيوادليکلي تاريخ داريايانوديوې قبيلې هخامنشيانو له کورنۍ څخه پيل کيږي.

اصلاً اريائي قبيلې چې هند، افغانستان او ايران ته خپرې شوې دي يو وخت په شمال کې دامو سيند په اوږدو کې دسردريا او دخزر په څنډوکې يوځاى اوسيدلې، او بيا وروسته له بيلابيلو لاروڅخه دجنوب پر لوري ښکته راغلي دي، چې دلويديځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختيځ پر خواداباسين ترڅنډو خپرې شوې دي. لويديځ لور ته له غير اريائي وګړو ساميانو (آشوريانو) سره اوهمدارنګه دختيځ پر لور داندوس ياسند پر لور له (دراويدي) وګړو سره مخامخ شول او ډيرې خونړۍ جګړې يې ترمنځ پيښې شوې. چې دلويديځ په جبهه کې (ماد) اريايانو د (اشوريانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقيب سره د (هخامنشي) قبيلې دايران جنوب پلو ته دفارس په سيمه کې ديو مقتدر سلطنت په جوړولو بريالۍ شوې، او

ددې تېر موسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و چې دلرغونې زمانې دستروشخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کیږي چې پر "٥٥٠ م ز" واکمنی ته رسیدلی دی، او پایڅوړ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشا) ډیر شهرت لري .

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود و، وروورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند .تر دې پورې چې دولایتونو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دڅلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب ،نیل ، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخیته وموندله اودغه وخت لومړنی اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کیږي.ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کانو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده .... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي،نو ویلای شو چې ٥٥٠ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګڼو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو اوډیر زراعتي،معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هر مندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غزنی مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واک وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پیښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوړل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معماري سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یونانی دورې پورې تړو. داخرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود ،یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول،دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنی اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناځرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

مورږ دخپلو اوګاونډیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له ځرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زموږ دهیواد شمالي پولو بعني دآمو دسیند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې موږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلۍ کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کېږدۍ اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یي دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ یې سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې ځیزونو،نورو ګاڼو او دهغوي وسلو به دپړك وهلو په وجه سترګې بربښولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده. لکه سائیبریاکې دبافت څنې ټوټې او یو شمېر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي. داړولنه جوړه پر جوړه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يو کتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځاي يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانيو ځاي ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادډېر ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نومېز

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځاي) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهځو ،علمي څیړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړي نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و ښرګند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچیانو لپاره ځاې هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور ځیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالي یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی یې (۱۴متره) دی.

ددې صفې دپاسه یو شمیر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځاي پر ځاي شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلانَ ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راځي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي،دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نهٔ دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوراندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګو کیږي.

۱۳۳۷-۱-۱۶

دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره

لرغون پیژندنې په دغه وروستیو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونیو آثارو اوبیلابیلو دورو دخرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستیو پنځوس کلونو کې ددې هیواد په ځینو ځایونوکې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بګرام،بامیان بلخ، شترك، فندقستان، ککرك، ایبك، کندوزاونورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړاي شوي آثار دکابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شك نشته چې ددغو ټولو سیمو کشف کړاي شوي آثار دتاریخي اوفرهنګي دورو له نظره یوشان نه دي یوشمیر آبادۍ چې هغه دبودائي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان،همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې داسلامي مدنیت دآبادیوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستیو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلویو کوشانیانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې یادونه یې وشوه دقطغن ولایت پورې اړوندو اودنویو اداري تشکیلاتو له مخې یو ځانګړی ولایت وپیژندل شو اواداري مرکز یې دیو لړتغیراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولایت اداري مرکز بغلان اداري یابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه یادیږي .

داوسني بغلان جنوب لویدیځ لور ته دغوري په نامه یوه بله سیمه لرو چې په داسې ډول دپلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سیمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې په سر چې له غورې څخه دایبك تاشقرغان اومزار شریف په لور ورځي دخاورو اوډبرو دیوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوي دیوې لوی آبادۍ په کشفولو بریالی شول چې دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکیندلو او سپړلو دپلاوي مدیر موسیو شلوم برژه دسره کوتل دکیندلو او نتایجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سږ کال په دغه ځای کې دکیندلو مرحله پای ته ورسیده پوښتنه پیداکیږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکیندلو اوسپړلو کارپیل کیږي؟

دبغلان په یوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول یو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې،معمارۍ او په ځانګړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتیږي چې دا ولایت داسیمه او دانقطه د لویوکوشانیانو پر وخت دمسیحي په دریو لومړیوپیړیو کې ډیره آباده او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کیندنې به دکوشانیانوپه عصر نوره ډیره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شویو ځیزونو کې هغه څه چې ډیرارزښت لري یو شمېر ډبرلیکونه دي چې دافغانستان په هیڅ یوه نقطه کې داسې یوډبرلیك نه دی کشف شوی چې دکمیت له مخې له دې ډبرلیك سره سیالي وکړي .

پوښتنه داده چې ایا په دغو کشف کړاي شویو ډبرلیکونو کې داسې یو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هویوتن داکسفور له استادانو څخه متسر هیننګ په دې بریالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي همدارنګه په یو بل ډبر لیك کې دکوشانیانو دلوې پاچا کنیشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښایي داډبر لیك پخپله دکنیشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري دالیکنه په هوویشکا اویادلوې کنیشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشین پورې اړه ولري. نو هغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دي پاسه ۶۰ ډېر لیکونه دي چې تړول په کوشاني دورې او په ځانګړي توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ دهیواد په تاریخ اولرغون پیژندنه کې ددې ډېر لیکونو پیدا کیدل چې تړول دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري ډېر ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې کشفیاتو ارزښت نه یواځې دافغانستان لپاره، بلکې دګاونډیو هیوادونو هند، ایران او ماوراء النهرلپاره هم ډېر دی.

ددې ډېر لیکونو په رڼا کې دکوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کیږي او کومه ژبه چې په دې ډېر لیکونو کې کارول شوې ده هغه سیمه ایزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو دباختري یا بلخي ژبې په نامه نوملې ده او موسیو هیننګ باور لري چې دسره کوتل دډبر لیک ژبه له خوارزمي، سغدي او پارتي ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

ددې ډېر لیکونو رسم الخط یوناني دی چې دکوشانیانو په وخت کې یې پوره رواج درلود، دسره کوتل دکیندنې له نتایجو او په بغلان او نورو برخو کې ترامو سینده دخاورو له کتنو څخه ډېر داسې عوامل څرګند شوي دي چې دهغې له مخې ویلاي شو چې دافغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې دکوشاني عصر تمدن اوفرهنګ ډېر پراخوالی درلود.

په همدغه سیمه کې دسره کوتل په څیر نورې غونډۍ هم شته چې دډېرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه یوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې داداري بغلان په لس کیلو مترۍ کې د جمیر دنهرشمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا دمربع په شکل یوه غونډۍ ده چې هره ضلع یې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او یواځې په جنوبي ضلع کې یې یوه ګرده وتلې برخه لیدل کیږي چې ددې غونډۍ کیندل به بې شکه دکوشانیانو په برخه کې ډېر معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه یوه دآي خانم غونډۍ ده چې هغه بیا دآمو سیند خوا ته نژدې پرته ده او له هغه ځایه لوې دتیږو سرتاقونه موندل شوي دي نو طبعاً دکیندلو او څیړنو په نتیجه کې به دکوشانیانو او یونانیانو په دوره ډېره رڼا واچوي. نو ویلاي شو چې بغلان او دهغه ځای کیندنې اوڅیړنې په افغانستان کې دکوشانیانو دعصر دتمدن دڅرګندلو له پاره ډېر زیاتې ارزښتمنې دي.

۱-۱-۱۳۴۱

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام - تثبیت کړ

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویدیز او ختیز پوهان دهنداوافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني ګندهاراده) په یو ناڅاپي توګه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (ګریك وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړي مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او ډیروبرعکس نوي ډیري درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کړه وړه ډیر څرګند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دګندهارایي صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (ګندهارګریك وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلګونو زرګونو اودلس زره ګونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددرود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پېښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه،دامکتب د نوم، صفتونو، ځانګړو مشخصاتو

اوجغرافیایي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه یوه پیړۍ تیره شوه، مګر اصلي مبداء یې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه یوې پیړۍ په اوږدوکې بیلا بیلوختیز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپیل په اړه ډول ډول مفکورې اونظریات منځ ته راغلل چې په پاي کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابله یې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه یې په راس کې واقع وه وویل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو یوناني هنردخیل دی او دویمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه یې دفوشه نظر رد کړ او زیاته یې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخیل دی چې درومیانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت یې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختیځ په دې سیمه کې ترسره کړي دي، او بیا دانګریز(مسترویلز) دبګرام په آثارو ډیره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې درومیانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظریو طرفداران په یوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هیڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکیل کې کوم اغیز او دخالت نه درلود او نه یې لري.

په سره کوتل کې کیندلو،ختینو اودتیرو مجسمو اوپه ځانګړي توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرین مجسمو ترکشفولو وروسته چې په یو ناڅاپي توګه یې ددواړو پلویانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دایې څرګنده کړه چې نه یواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکیل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحیح توګه د دورو په ترتیب سره (یونان باختري) او(یونان کوشاني) دمکتبونو په نومو یادولای شو.

موسیوهاکن له دویمې نړۍ والې جګړې دمخه او په کندز کې له یوعبادت ځای نه راپیدا شویو آثارو وروسته چې داهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظریه رامنځ ته کړه چې دګریک وبودیک دمکتب مبداء باید دهندوکش په شمال دباختر په سیموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختیځ پیژندونکیو نه یواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته یې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې اوپه غوڅه توګه يې څرګندوي چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سيمو څخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سيمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط يې له هيڅ يوې هندي مدرسې يامکتب سره نه و، نودامفکوره پياوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسيحي په لومړۍ اودويمه پيړۍ کې دومره پياوړی اوپراخه شوی و چې دآمو سيند له سيمې څخه ترګنګا پورې يې عموميت حاصل کړی و چې دهغې تاثير په مختلفو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګريك او بودايي مکتب باندې ثابت دی. په بل عبارت دګندهارا دګريك اوبوديك مکتب همغه دباختري کوشانيانومکتب دی چې بودايي دين او فلسفې ددين له نظره هغې ته يوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنيشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سياسي حمايت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره يې ترسره کړيدی، چې په هغه جمله کې دبودايي دين په باختر کې ديونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودایي کیسو کې راغلي دي چې (کنیشکا) لکه د موریالوي پاچا (اشوکا) په څیر اتیازره خیریه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سیموکې جوړې کړې وې.
سره له دې چې د اشمیره د مبالغې جنبه لري، خودکوشانیانو دلوی پاچا د پراخې آبادۍ په رابطه د هغه شوق، نیکې هیلې او اراده ترې څرګندیږي.
لکه څرنګه چې کنیشکا دکوشانیانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخا یې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډیرې پرتمینې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې د افغانستان په دننه او د هند په شمالي برخو کې یې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې یې له ټولو مذهبونو او ادیانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او ادیانو لپاره یې عبادت ځایونه جوړول.
لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او یقیني توګه یې نسبت پخپله کنیشکا ته کیږي هغه د پیښور په علاقه کې دبودایي دین یوه لویه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دخلورو سوو قدمونو په شاوخواکې جګوالی درلود او دډبرینو لوړو سوړو دپاسه په دیارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹) کال دیو اوسپنیز صندق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم او صورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چې ددې لوي کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته وروپیژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه دیخوا دادی دعلم نړۍ دیوبل خبر په اخستلو بریالۍ کیږي چې دایو بل عبادت ځای دی او داهم دکنیشکا په وخت کې جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی،داودانۍ دبغلان له عبادت ځای ځخه عبارت ده چې هغه (دبغلان عبادت ځاي)(دکنیشکا عبادت ځاي) او په نورو نومونو یې هم یادولی شو.

او په عامه توګه یې د(سره کوتل مزدك، په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چې ما په دې باره کې پرله پسې مقالې دانیس په ورځپاڼه ، ژوندون او آریانامجلوکې لیکلې دی.

هغه لاسوند چې داوینا دهغې په اتکا لیکل شوې ده،عبارت له یوستر ډبر لیك ځخه دی چې په یوه ناځرګنده نیته کې په باختر"بلخ" کې په یوناني لیك دود لیکل شوی دی او دوه ځله پکې دکوشاني پاچا کنیشکا دنامه یادونه شوې ده *سزه له دې چې تراوسه متاسفانه د ۱۵ میاشتو په اوږدوکې موسیو"ماریګ" بلژیکي متخصص چې نوموړی دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی، ددې تاریخي سند په لوستلواوبشپړه ژباړه بریالی شوی نه دی، خو ددې ډبر لیك دیوې یادوو کرښو لوستل ځرګند وي چې دالویه ودانۍ دکوشاني کنیشکا په امر اواراده جوړه کړاي شوې ده، په دې ډبر لیك کې کنیشکا دفاتح پاچا په توګه یاد شوی دی او داسې ځرګندیږي چې کله یې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه یې ونوماوه یعنې کنیشکا عبادت ځای یې وباله.

لکه ځنګه چې مې وړاندې یادونه وکړه دکنیشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کې دیو وړوکي اوسپنیز صندق پرمخ ولوستل شو چې دپیښور په عبادت ځای کې وموندل شو،همدارنګه باید یادونه وکړو چې دکنیشکا نوم دهغې مجسمې پر لمن هم لیکل شوی دی چې دډهلي په جنوب کې د "ماتورا" په سیمه کې موندل شوې او اوس د"ماتورا" په موزیم کې ځای په ځای ده خو هغه څه چې ډیر او په ځانګړي توګه دعبادت ځای دجوړولو له پاره ځرګند وي،همدغه په بغلان کې دسره کوتل ډبر لیك دی چې دعبادت ځای او

---

* دکنیشکا رساله، ددې مقالو دلیکوال تالیف کړي اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه یې شهرت درلود، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دځيرنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کیږي د "کنیشکا عبادت ځای" په نامه یادکړ.

لکه څرنګه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریږي، اوتر اوسه په دوه دریبو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپای په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډېر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایُو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوریدونکو خبرول دي، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمري شمال لوید یخ پلو ته په ۱۸ کیلو متری کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنګان او مزارشریف ته تللی پریوه غونډۍ حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه. او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۴- ۸- ۱۳۳۷

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختلفو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلي شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچي قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته رانږوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناڅاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځای شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کړه وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولړ څيړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي،پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې ديوشمير شهزاده ګانو له تصويرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي،څرګنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده

دادود او سليقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سر يې څرګنديږي اوکه کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرګنديږي او دهيڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدوکې ددوی کړه وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه ګلابي رنګه تيږه جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم تر لاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او درشتي څرګندیږي دلمنې په لوړو ژورو کې یې ګلدزوي په مرواریدوسنګار کړې او دکوڅیو په څیر ول ول لوی کمیس نه یې شاهانه سترتیا له ورایه څرګندیږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې لیدل کیږي چې دتیکې څوکه یې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ لیدل کیږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نویو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستیو کې په شمال دآمو سیند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهند دګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې یې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې یې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ یو قدرمن واکمن و، په دواړو ځایونوکې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلنطنتي کورنۍ دمقام اوموقعیت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډیر ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډیره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۲-۱- ۱۳۳۹

هغه استوپه چې بنسټګر يې کنيشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاريخ کې دلويو کوشانيانو کورنۍ چې دمسيح(ع) دوخت له پيل نه يې را په دې خوا درې پيړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنيو ته ډير شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنيشکا نامه ډيرې وړانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاريخي حقايق لابنه څرګند نه دي خوله دې سره سره يې دنامه هنګامه ډيره لوړه ده او ديو پاچا اويوامپراطور په توګه يې پر يوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې يې داکسوس (آموسيند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بريښي چې کنيشکا دهغه وخت(لومړۍاو دويمې مسيحي پيړيو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج اديان آزاد پريښي وو او ټولو ته يې احترام درلود، خوبيا هم هغه دبودايي عبادت ځايونواو استوپو بنسټګر،لاربنود او مينه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان يې دمذهبي چارو له نظره دموريا کورنۍ له اشوکا سره اودمسيحي دين پلويان يې له کلوديس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهيږو چې په افغانستان او په ځانګړې توګه دبلخ اوکندهار په نيمه ختيزه کرښه کې په سلګونو بودايي عبادت ځايونه شته چې تر اوسه لا لرغون پيژندونکي دهغوټولو په پيژندنه بريالي شوي نه دي او دادحيرانتيا ځای نه دی چې ډيرو عبادت ځايونو او مذهبي ودانيو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مګر سمدلاسه باید ووایو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانۍ ریښې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دې کیسو ته ریښتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې دډیرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځای کې یې ډیرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو دجوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووایوچې له بلخ نه تر ایبك ،بامیان،بګرام، هډه ،پیښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه ترجمنا پورې په ټولو سیمو کې دبودایي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پیښور کې یې څو فوټ جګه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې ؟ او په اوومه عیسوي پیړۍ کې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې دکیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندق چې دوړې استوپې بڼه لري او دهمدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی دکنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي ګرځند له بامیانو څخه دتیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هواکې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروند وکې شته دیوپخوانې پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخوانی پاچا یې داټکل له مخې کنیشکا نه دی بنودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای دکنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیك چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله دکنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې ؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرګندیږي چې امپراطور کنیشکا دمذهبي عبادت ځایونو په جوړولوکې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمیر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړې توګه دکنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه دتوپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه دریو سوه مترو په فاصله سرك ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوا ددې استوپې دجوړونې په رابطه، چینائي ګرځند هیوان تسنګ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبګرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په ګلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا (بګرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه ، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاګرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوڅخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناځاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جګوالی ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورانا وه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ دډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلۍ راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدي و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناځاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی وی.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل:

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم، چې دپاچا داطاعت کړی په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سر کشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوی زنګ دې په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکاری لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوی زنګ په بګرام کې وځړاوه،او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته یې لوی عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې دمنځنی برخې اوږدوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې ک ـهې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نومورې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه ووایو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهخوو.

۱۲-۴-۱۳۳۷

د یونانی اوباختري هنري مکتب

یوناني او کوشاني سبک

له دویمې نړیوالې جګړې څخه دمخه یوې روسی میرمنې (مدام تره ور) د (یونان او باختر صنعت) په نامه یو کتاب خپور کړ چې په هغه کې دیو سلسله هغو اثارو په استناد چې د مرکزي اسیا له بیلا بیلو برخو څخه تر لاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره یې د هنر په نړۍ کې یو ځانګړی مکتب د (یونان اوباختري مکتب) یا (ګریك وبکتریان) ثابت کړ، خو دلوید یځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې میرمنې نظریه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لکه څرنګه چې د هنر په دنیا کې دافغانستان ددې ښکلیو او ښایسته صنایعو شتوالي ځانګړی ارزښت درلود، نو ځکه دافغانستان د تاریخ په دویم ټوك یوناني اوباختري څپرکي کې اود (ګریك او بودیك) بیا یونان او بودائي صنعت په څپرکي کې ورته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کیندنو چې په ډیرو بیلابیلو تاریخي، ادبي او هنري برخوکې یې ډیر پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر ددنیا په پیل کې دافغانستان اوګاونډیو هیوادونو مختلف مکتبونه او سبکونه راځي،

دانوي څيزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان او باختري) او دځانګړي سبك (يونان او کوشاني) څرنګوالي يې د ډيرې پاملرنې وړ دی.

دباختر زړې پخوانۍ سيمې اوداموـ دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور ګرۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله.

سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاړه وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باختري او يوناني عناصرو سره په ګډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باختري) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی، ودہ يې وکړه او وغوړيده چې ديونان باختري ښکلې او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلګې دي.

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو، لکه څنګه چې يې دیوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته، همدارنګه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلا بيلو نظريو چې اور پرستې او بودائي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باختري سبك څخه اغيزمن شوي وو په نتيجه کې ټولې هنري جوړونې،هيکل تراشۍ ، معمارۍ اودنقاشۍ ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باختري) اويا يواځې کوشاني وبولو.

ديونان اوباختر هنري سبك د (يونان کوشاني) له فرعي سبك سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تر اندوس د(سند رود) او ګنګا تر حوزې پورې رسيده نور هم پراخوالی وموند.

دډيردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده، دلوې کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيږې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلې.

دامجسمې په ځانګړې توګه توږل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د (ګريك او بوديك) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي، مګر په دې نه پوهيدل چې څرنګه داځانګړی سبك په يوناځاپي توګه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی.

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه اوپه یوناخاپي توګه څرګنده شوه چې دلویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبك په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختیا او پیا ورتیا موندلې ده.

داسبك همغه د ((یونان اوکوشاني)) اویادکوشاني باختري سبك دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانګه ده او دکوشانیانو په څانګړې توګه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه تورنې او دسره کوتل یابغلان سبك چې سر چینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه. دګریك اوبوديك مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګڼه، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دګریك او بودیك دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په څانګړې توګه یې دبودایي دین دخدمت له پاره څرګندویې کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۱۳۲۹-۴-۸

افغانستان دګریک اوبودیک

مجسمه تورنې مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهيږي چې ددې دواړو موزیمونو دمجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبک په لحاظ دګریک او بودیک دهیکل تراشنې دمکتب په نامه یادیږي. لکه څنګه چې څرګندیږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګریک) او (بودیک) یا (یونان) او (بودايي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګریک اوبودیک صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندیږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګنونو په جوړښت، ددوه تهذیبونو په ترکیب، ددوه عقیدو په یوځاي والي، اوپه یوټاکلي ځای کې ددوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلې دی دګریک اوبودیک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودايي مذهبي افکار دیوناني هنر له روح سره دیوځای والي په نتیجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زيربدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسيدونکيو داستعداد له مخې منځ ته راغلي دي.

ددريمې او څلورمې پيړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختيځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځينو هيوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه ونبودل شول، په افغانستان کې يوشمېرجريانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظرياتو راپيداکولو يې زور او دوامدار اغيز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختيا او پرمختيا له نظره يې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) ديوناني روح خپريدل.

(۲) دبودايي دين خپريدل.

تاريخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختيځ اولويديځ څخه دادوه فکري جريانونه دمديترانې له چاپيريال اودهند له زړه څخه نژدې په يو وخت کې يو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هيواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي تړل په دې پوهيږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته ديونان مستقل دولت ديونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسيس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموريائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودايي دين له ګندهارا نه نيولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتيت شو. دادوه فکري،تهذيبي، مذهبي او هنري جريانونه په دوو ځانګړو يادو شويو ځايونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توګه يودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودايي دين دبکتريان سيمه سراسر نيولې او ليك دود او دبودايي هنر روح دګندهارا اودکابل درودخانې په سيمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسيدونکيو خپل دين، فرهنګ اوهنر درلود، دپورتني جريان تراغيزې لاندې راغلل دليك دود او هنر په لحاظ دهندي بودايي عقايدو څخه اغيزمن شول او په کومه اړه چې يې اقتباس کړی و په خپل ځان کې يې تحليل ،تجزيه او ترکيب کړ، نو نتيجه يې داسې شوه چې ددې هيواد اوسيدونکيو له يوځاي نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب يې منځ ته راوړی دی چې نه هندی و او نه يوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه يې درلوده

او همدامشترکه بنه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیك) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی ددیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي او تماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم ځرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نږدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی ځیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپل فرهنگ له دود سره یوځای او له هغې څخه یې نوي فکري او هنري مکتبونه او مدرسې منځ ته راوړې.

که چیرته هغو زرگونو مجسمو ته چې یوائې په هډه کې کشف شوي دي، دقت وشي نو پوهیدلی شو چې په یو عبادت ځای کې دزرگونو ښکلیو مجسمو جوړول دیو یادوه تنوکار نه دی، په دې کې سلگونو او زرگونو ماهرو کسانو لاس درلود چې دومره ډېرې دحیرانتیا وړ مجسمې یې منځ ته راوړي دي.

په هر حال دگریک او بودیک مدرسه یا دیونان بودایي مکتب دپخواني افغانستان دهیکل جوړونې او هیکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه پیړۍ دمخه ترمیلاد او دوه پیړۍ وروسته تر مسیح یې دهندوکش په دواړو خواوو کې رواج او پرمختګ درلود چې تر اوسه یې دکمیت او کیفیت په لحاظ دهډې له سترې غونډۍ نه نښې نښانې په لاس راځي.

۱۵-۴-۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

خښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه ځوك چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی څکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمري جنوب لویدیځ خواته په ۱۷ کیلومترۍ کې چې کومه سیمه واقع ده دهن غوري یې بولي اوهلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره یوځاي په مفصله توګه کشف کړاى شوه او دپلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شك نشته چې د ۷ کالو په اوږدوکې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې رادیخوا شوي او دابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او دحیواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼاچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړی ځای دی چې هلته دکتیبو یادډبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر لیك وموندل شو هغه دډبرو په خښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپاي په برخه کې دسرك نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه ښښتې نورې هم په لاس راغلې چې مجموعا اووه ښښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو ښښتو چې په یوناني لیك دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې ښښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دښښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلا لوستل معطل دي او دحروفو دڅرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکي جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نږدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړې کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنی برخه لږه توږل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه تورې کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیاپي له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیدا کړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك دداسې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو ښښتوته اوهغه تخته کاني ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنومورې خیړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخیص شوی په لاندې بڼه به یې تلفظ کړو داخاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول یې تعبیر اوترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرګندیږي چې د (پالامد) په نامه یوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې یې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم،ناظر او یاهم متولي باشي چې دمعماري کارونویې تر پاملرنې لاندې تر سره کیدل.

له دې ډبر لیک څخه څرګندیږي چې یونانیانودکوشانیانو تروخت پورې هم په ځینو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نوروکرښو ژبه دباختر دناڅرګندې نیتې سیمه ایزه ژبه ده چې سمدلاسه یې (کوشانی ژبه) ګڼلی شو اوکولای شو چې دتخاري په نامه یې هم یاده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دبغلان په سیمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر لیک ډیر لوی او په مفصله توګه په یوې لویې هوارې ډبرې لیک شوی چې اوږدوالی یې یو متر اوشل سانتي عرض یې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شمیره یې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، داډبر لیک چې له سره کوتل څخه وروستی راوېستل شوی ډبر لیک دی ۱۱ میاشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانیانو دعصر په یوناني حروفو لیکل شوی دی، ددې ډبر لیک ژبه او هویت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مګر ډیر باور لري چې ددې لیک هم ددریم ډبر لیک دوروستیودوه کرښو په څیر سیمه ایزه کوشانی یا تخاری ژبه وي،یعنې یوه دباختر یا بغلان سیمه ایزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنیشکا) دنامه پکې دوه ځله یادونه شوې ده.

ددې ډبر لیک له موندل کیدو راوروسته ژب پیژندونکي او ختیځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترګې په لار یو چې په حل به یې بریالي شي او هر کله چې یې دژباړې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنګ او ادب په تاریخ کې دیوې نوې صفحې زیاتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې دبودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې دبودایي دین تاریخ په کتاب کې ددې هیواد دبودایي علماوو تبلیغ اوفعالیت دچین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

داصفحه نظر له لیکنۍ رابطې، ددین او فرهنګ په خپریدلو، دهنر او ځرنګوالي له نظره اودچین،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ماپخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شك نشته چې په هندوستان کې بودایي دین دشپږمې م ز پیړۍ په اوږدو کې ځرګند شو اودموریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغینو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسیمې پورې خپور شو او څهل زینې سره نژدې داشو کا دډبر لیك کشف دانظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دین څه دپاسه یوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودایي دین یو ډیر فعال او ډیر مهم مرکز وګرځید او دې فعالیت دکوشانشاهانو په دوره کې ډیر شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لویوکوشانیانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګیانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه یې دبودایي دین دتبلیغ له پاره هم ډیرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودایي روحانیونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتیریدل اومرکزي اسیا ته او له هغه ځایه دګوبي صحرا خواته دچین ځینو برخو ته اوله هغه ځایه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختیځ لور ته داقصی شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګولیا په لور وړاندې لاړل او دبودایي دین دتبلیغ له پاره یې هڅې ترسره کړې.

که چیرته په تاریخ کې ددې هڅو پانې واړول شي نودیوشمېر بودایي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپیسا، بامیان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړي توګه ډلې ډلې سل کسیزې او زرکسیزې ډلې دتبلیغ له پاره وتلې دي او دچین په سنګیانګ وترکستان څخه پخپله دچین له لور وړاندې تللي او دبودائي دین دتبلیغ له پاره یې هلې ځلې تر سره کړي دي.

دچین پخوانی کیسې او روایات په هغه سیمه کې دچینائي دین دخپریدلو زمانه دمسیحي دلومړۍ پیړۍ منځنی وخت ښیي دارروایات په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سیمه کې په فتوحاتو بریالی شو، نوله بودایي عبادت ځایونو څخه یې مجسمې له ځانه سره چین ته یوړلې، کله چې دچین له لویدیزې برخې څخه یو شمېر مبلغین دبودائي دین دتبلیغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانیانو په افغانستان اوګاونډیو هیوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصمیم ونیول شو چې دچین دخاقان په غوښتنه یوشمیر مبلغین هلته واستول شي وایي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغین چې چین ته واستول شول یوتن یې (ګویهارانا) نومیده چې اصلا دګندهارا اوسیدونکی و.

دلومړۍ پیړۍ په پای او ددویمې پیړۍ په اوږدوکې (چې دامپراطور کنیشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چین ته دمبلغینو ورتللو ډیر

شدت ومومند او په ډیر شمېر به ورتلل، تاریخي منابع شهادت ورکوي چې په چین کې دمبغلینو فعالیت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې یویل تن چینائي امپراطور (تسن) نه یواځې بودائي دین ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال یې دبودایي دین درسمیت په هکله په چین کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپیسا دعلماو ډیر فعالیت څرګندیده. دافغانستان روحانیونو نه یواځې دبودائي دین دخپریدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو یا عبادت ځایونو په جوړولو کې یې هم ډیره برخه اخیستله اوپه چین کې یې دمذهبي اثاروترجمې اوخپریدلو په برخه کې ډیرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چینائي ماخذونوکې ددې ابادیو اوددې ترجمو خاطرې دلیدلو وړ دي.

۱۹ - ۱ - ۱۳۳۹

خروشتي ليك دود

تر كومه ځايه چې دپخواني افغانستان دادب او فرهنګ په تاريخ كې ځيړنه ترسره شوې څرنګه چې په لهجو او ژبوكې (چې ډيره برخه يې هند اواروپايي اوهند اريايي اوهمدارنګه هند او اريانې ده) ډيربنت موجود و، نو ډير ليكدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريال كې نسبتا لږه ځيړنه اومطالعه شوې ده.

په دې كې شك نشته چې په لرغوني افغانستان كې دليكدود ژوره او عمومي مطالعه دهيواد دټولو جغرافيايي ساحو له لټون سره لازم او ملزوم ده ترڅو چې يوشمير اثار كه هغه دځمكې پر مخ وي او يا ځمكې لاندې موندل شي او دايو وروستني او اوږد كار دى چې دوخت په تيريدلو به انكشاف وكړي، لكه چې په دې وروستيو كلونو كې دكشف شويو ډبر ليكونو ډيرې خبرې مو تر غوږ كيږي او هيله لرو چې دلرغون پيژندونكيو داعلمي هڅې چې په تاريخي او ادبي برخه كې يې ترسره كوي، ډير بريااليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليكدودوڅخه چې له اسلام دمخه دوروكې يې رواج درلود (خروشتي) ليك دود دى چې ددريمېم ز پيړۍ له نيمايي څخه تر څلورمې او پينځمې پيړۍ پورې يې ۷-۸ سوه كاله دوام كړى دى.

معمولا پوهان په دې عقیده دي چې د (خروشتي) لیك دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه یوبل لیکدود و چې دپیداکیدو اوتحول د ځرنګوالي شرح یې د (سومریانو) دلومړي عصر میخي لیکدود ۳۵۰۰ دمخه تر میلاده او هغه بدلون چې پکې فنیقانو، کلدانیانو او اشوریانو منځ ته راوړي دایوه بیله موضوع ده چې کار پرې نه لرو اودارتباط له مخې همدومره باید ووایو چې (ارامي) لیکدود ۷ یا ۸/۹ سوه کاله دمخه تر میلاد ختیځ اولویدیځ یعنې ایران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ایران، افغانستان او هند کې چې کوم لیکدودونه دود شوي دي مبداء یې همغه ارامي لیکدود دی،

یوبله عقیده هم شته چې (ارامي) لیکدود له ۴-۵ م ز پیړۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشیانو سره چې یې یهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زمونږ په هیواد کې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي لیکدود چېد هخامنشي عصر دیوان او رسمي دفترونو ته یې لاره وموندله او عام شو په افغانستان کې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط کې یو څه بدلونونه راوستل او په نتیجه کې ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې یونوی رسم الخط منځ ته راغی. لکه ځرنګه چې د ((خروشتي)) لیکدود مبداء او دپیداکیدلو ځای افغانستان و او دلومړي ځل لپاره ددې لیکدود نمونې له افغانستان ځخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو کې د ((اریائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((ګندهاري)) شمال لویدیځ رسم الخط اودخروشتي په نومونویې شهرت پیداکړ اوبالاخره دپوهانو اوژب پیژندونکیو په منځ کې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو اوپه علمي حلقو کې دګندهارا په نامه ډیر بنه شهرت لري.

خروشتي لیکدود د ((ارامي)) په ځبر له ښی خوا ځخه چپې ته لیکل کیږي دهغې علت دحروفو نیمګړتیا وه. خروشتي لیکدود په علمي طبقو کې چندان دود نه و، بلکې په دیوان اودفترونو کې دکسب ګرو، سوداګرو اوعامو خلکو ترمنځ ډیر دود و، همدارنګه په اوقافو او دقبرونو په کاڼو به استعمالیده، وړاندې موویل چې دخروشتي لیکدودلومړنی نمونې په افغانستان کې تر لاسه شوي دي اومعمولا دپیاوړتیا اوپراختیا ساحه یې

دهندوکش جنوبي برخه اوډېره اندازه دجنوب ختيځ سيمه او تر ټولو ډېر په ختيځ کې دګندهارا سيمې ته متناسبه ده.

همدارنګه يې شواهد د نومړو غرونودشمالي او جنوبي برخو دلړويو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، باميان اووردګو ځخه مونډل شويدي.

خروشتي ليکدود تر ميلاد دمخه په دريمه پيړۍ کې منځ ته راغی اوپه پېنځمه مسيحي پيړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب يې اووه سوه اوډېر تر ډېره اته سوه کاله دوام وکړ. يواځنی واکمن چې له خروشتي ليکدود ځخه يې په خپله سکه کې کار اخستی دی يونان باختري پاچا ((دمتريوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر ځخه دهندوکش جنوب پلوته يې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځايه يې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بيايې له هغه ځايه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه يې ددې لکيدوددرواج اړتيا محسوس کړه. نومړي واکمن دخپلو سکو پر يومخ يوناني ژبه او ليکدود اوپر بل مخ يې خروشتي ليك دود استعمال کړی‌دی، طبيعي خبره ده چې سيمه ايز ليکدود معمول او دختيز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئياتو کې ورداخل شي هغه يې د (پراکريت) په نامه ياد کړی دی چې دپيژندګلوۍ صحيح ټاکنه يې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دنته اصلي مقصد دخروشتي ليکدود په چاپيريال کې بحث کول دي او داسې معلوميږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هويت او نوم او نښان خلکو ته لاښه معرفي کړي علاوه پر يوناني ليکدود دافغانستان له سيمه ايز ليکدود ځخه يې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا يې دلومړي ځل له پاره خروشتي ليکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه ځخه ډيرويوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنيو او ترخنګ يې لويو کوشانشاهانو لکه فنيرسينو، کنيشکااوهوويشکا هم همدا رويه او لاره تعقيب کړه دخروشتي ليکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) ځخه هم په لاس راغلي دي مګر ډير يې داسې ګڼي چې دختن ډېر ليك اصلا په ګندهارا کې ليکل شوی او وروسته له هغې هلته ليږدول شوی‌دی.

دخروشتي ليکدود اثار اوډېر ليکونه تر اوسه پورې د (بيماران) له قريې ،هډې او دوردګو له ((خوات)) ، جلال اباد، بګرام ،باميان او بلخ

څخه په لاس راغلي دي. چې دموندنې شرح او دليکنې موضوع يې ځانګړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليکدود پر ډبرو ،فلزي لوښو ،پر سکو پر خټينو لوښو، پر پوستکو اونورو شيانو دپاسه ليدل کيږي. پرفلزي لوښودحروفو دليکلواصول عموما دنقطو دتسلسل په بڼه ليدل کيږي. پر فلزي لوښو معمولا ليکنې يې په کرکيچ يا ددورمي دقلم په واسطه او يا هم دلرګي په قلم په تور رنګ شوې دي.

خروشتي ليکدود دخپلو اتوپيړيو په عمر کې دافغانستان په فرهنګ ، ادب او تاريخ کې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي ، اودهيواد د ادبي تاريخ دپړاوونو په روښانولو کې هيره په زړه پورې موضوع شميرل کيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلخ دتاریخ په اوږدوکې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل يې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې ،شاعرانه خیالاتو اوخیالي داستاني تصوراتو کې نغښتي او په ډول ډول نومونواوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر تهذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوي صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دبشر دپخواني روزګار او پخواني وخت درك پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څپر شغلې وهي.

اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) يې دخپل ژوندانه لومړی زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانوځخه وو چې ډیر يې ښار اوسیدونکي او بزګرشول چې پر (بخدي) يې لوړ بیرغونه ورپول.

هخامنشیانو چې دلومړی اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود، دابنار يې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باختر ش)

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکمتر) او (بکترا) په نامه وباله.

که له یوې خوادابنار په پخوانیو ژبو (ویدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونویاد شوی له بلې خوا په منځنیو ایراني ژبو پهلوي او بله یې له پیړیو را په دې خوا هیره شوې (بلخي) چې تازه راڅرګند شوې ده (باخل) یا (بخل) او (بهل) یادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسیدونکیو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظریه په اسانۍ سره څرګندوی.

زمونږ بلخ د تاریخي اودخیالي ښار په یو شمېرصفتونو لکه ((بلخ ګزین)) ((بلخ الحسنا)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود ((بامیك)) کلمه چې په پهلوي ادبیاتوکې یې یادونه شوې ده دځلیدونکي، له نوره ډك او پړك وهونکي معنا لري.

دبلخ دښار یوصفت (شاه واران) دی چې دادبي لغوي ترجمې له مخې یې (شاه وران) یا (شاهوار) یا (شهوار) هم لیکلی شو. او په اسانه توګه هغه د (لایق شاه) او (سزاوارشاه) په بڼه ژباړلی شو مګر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه باید دشهر کوچك شاه یعنې (دشاه وړوکی ښار) یا شهر کوچك شاهی (دشاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح داسلامي دورو ددري ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې راغلې ده او که چیرته داوي چې په اصلي او واقعي توګه یې پیداینبت ومومو، نو باید دبودایي دورو فرهنګ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومې پیړۍ منځنیو کلونو کې چینائي کتونکي (هیوان - تسنګ) دجیحون له رود نه تیریده دلویدیز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ یې یوه برخه وه واکمني درلوده اومرکز یې کندز یا (کهندژ) و چې په چینایي لهجه (هوو) باندې یادشوی. څکه چې ترك چیني خان دکندز واکمني د (تاتو) په نامه او د (شهه) په صفت یاده کړې ده چې مقصد یې د (شاه) کلمه ده چې دادخیړنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزداه یې په سیمه ایزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې دچیني کتونکي داوسیدلو پر مهال دحرم دننه تحریکات چې ختیځ یې بیلګې ډیرې په خاطر کې لري، ترکې شهزاده نومول کیږي او بل شهزاده یې په ځای واکمن کیږي اوبیا هغه وخت له چیني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاګریه) یعنې د "شاهي ورو کی بنار) لیدلوته ولاړ شي داوړوکی شاهي بنار او دا (راجاګریه) همغه دبلخ بنار وې چې دعلماوو اوبودایي عبادت ځایونو په لرلو دبودایي دین دپلویانو په وړاندې دیو مقدس ځای حیثیت پیداکړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې بناغلی وې چې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چیني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ بنار بنې پرتمینې ودانۍ او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسیو یې داسمان فضا نیولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځایونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګریه" (شاهي ورکوټی بنار) او داسې نور ډیر صفتونه داسلامي دورو په تاریخ او ادبیاتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو ولیدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقیقت کې د پراکریت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د(شاه) کلمه د(راجا) په ځای او د(واران) یا (وار) کلمه د (ګریه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د(شاه وارآن) په ترکیبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد یاعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۷-۱-۱۳۴۰

نوبهار معبد(عبادت ځاي)

يا - ناواويهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزربښتي دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډير مشهور عبادت ځاى دى. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوى دى. او دا ټول ماخذونه ترې په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځاى تعلق له زردښتي يا) مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځاى له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړيکى نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځاى و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډ يوهيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډير شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځاىٔ به يې (نوى معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو له خولې ونه لوېده خو په دې هیڅ نه پوهیږم چې کله جوړ شوی او د دې بنسټګر څوك وُ ؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چیني ګرځنده هیوان تسنګ بلخ ته راغی دخپل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. باید یام وکړو چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ یو دقیق او باریك بین سړی و او دا یوائینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم یې صحیح راختستی اوسم یې لیکلی دی چې هغه عبارت دی له (ناوویهاره) څخه، چې لومړی کلمه یې (ناوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودایي عبادت ځاي ته وایي او هغې کلمې ته پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنګ او یوتن بل بودایي دین راهب (ئي- تسنګ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودایي معبد دبودایي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقي دپلویانو په (سر اوسنی وادن) پورې اړه درلوده او دا یوائینی معبد وُ چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت به یې معمولاً پوهانو او مفکرو علماو ته کاوه حال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یوه قیمتي مجسمه اودهغه څو یادګارونه وُ ، لکه دهغه غاښ، داوبو لوښي او جارو، داقیمتي یادګارونه چې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یې دلیرو لیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محافظینو ته لویه ګټه وراوښتله.

په دې کې شك نشته چې په عربي اوفارسي ماخذونوکې د (نوبهار) له نامه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دموید او مویدان ورڅه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمك) دکلمې ریښه د (نواکرمیکا) په کلمه کې ګوري او لیکي چې له(نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې وُ چې دشاهي دلویې ودانۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) به په یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوښي کې شوې ده چې دکنیشکا نوم پرې لیکل شوی او دپښنور له معبد یاعبادت ځای څخه کشف شوی دی په دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیاتو په فرهنګ کې شهرت لري او پاتې پایڅوړ یې په اسلامي دوره دبغداد دخلیفه ګانو پر وخت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودایي دورو په وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسنۍ اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووایو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودایي مزدك ـ ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې یادونه شوې ده چې دبودایي استوپې پر نظر انځوریږي.

دنوبهار په معبد کې لویه ګنبده داحاطې په منځ کې لیدل کیږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپیره یې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعریف داتشکدې له تعریف سره هیڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودایي ګرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې یو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودایي دی او یو شمیر راهبانو علماوو او روحانیونو دمعبد چارچاپیره داوسیدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعایداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متوالیانو پر غاړه وه چې دبرمکیانودکورنۍ غړي وو.

په دې تول پوهیږو چې دبلخ ددیوالونو جنوب پلو ته لویه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) یاد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له یوې خلا څخه تر موږ رارسیدلې ده ډیر ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ګځای‌ګکی راښیي او له نیکه مرغه د همدې دروازې ترڅنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې یوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وایي. چې وروسته دموسیو فوشه له ډیرو هڅو څخه وپیژندل شوې چې دیوې بودایي استوپې بنه یې لرله او دهغې پر اساس ویلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنګ دیوې لویې بودایي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډیراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالویه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه یو دبل دپاسه دي او ددې درې داړوپوړونو اضلاعو ته دپایو اوستنو قطارونه لیدل کیدل او ددریم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای‌شوې وه، دالویې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لویې زینې لري چې پاتکویې داستوپې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

۷-۸ — ۱۳۳۷

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري یې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا(ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځاي معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پیړۍ په پای اوددويمې مسيحي پیړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځاې پريږدو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځاي په توګه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځاى (نوبهار) پر ځاى به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې دبلخ بودايي پخوانی اونوی معبد ياعبادت ځاى په کوم عصر اووخت کې جوړ کړاى شوی دی، تر يوه حده داڅرګنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځاى يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړی دی هغه چينائي ګرځنده هيوان تسنګ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيريږي.

نوبهار يوه لويه عبادتګاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دبو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي ګرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و اوډهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړاى شوې وه، دبودا غانښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځاى کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسکريټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنګهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانګړې توګه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي ګرځندوی چې تسنګ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځاى ديوې طريقې متعلق د (خلاصون وړ لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توګه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

موږ ټول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډېر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پېژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډېره لویه او ستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډېر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمېرل کېده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډېر مهم نقش لوبولی دی.

۸_۷_ ۱۳۴۱

دوربینمو لار او دهغې په اوږدو

کې دافغانستان دریځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحیواناتو په واسطه کیدل چې د (مدیترانې) یا سپینې بحیرې ختیزو خواو دچین تر منځ (داسیا ترمنځ) پورې اوږدوالي درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه ۰خالي نه وو، خوبیا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې دیونان اوبکتریان یاباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداګر ماتسن تې تیانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوربینمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه څکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروینبمو دتولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قایمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې څکه چې هغه وخت دوربینمو مهم تولیدي مرکز ختیز ترکستان یادسنګیانګ شېمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنې هند او چین ته دنژدیوالي په علت یې (هندوچین) وې چې پرته له هند او چین څخه مشهور و او په هغه وخت کې دوربینمو دتولید مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وو.

وربینمو او وریښمین ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانیونکې درلودل اوپرلار دبیلا بیلو هیواداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقله ډیره ګټه ترلاسه کړه اوداوښانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دوریښمو پر لاړ واقع وې له لویدیځ څخه ترختیځ پورې عبارت وې له هر اپولیس (دفرات په غاړه یو ښار و) اوس ، سیبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پیرودنه کیده.

افغانستان دوریښمو له خاطره یوځانګړی شهرت او خاص موقعیت درلود او دسوداګرو دمال له نظره یې له ترانزیت نه ډیره ګټه اخیستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقع و او په دې سیمه کې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نیمیدله، نو ځکه یې ترانزیتي ګټه ډیره زیاته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې یوه نقطه کې پروت و، چې د هندي یا جنوبي شاخ او شاخ یاچیني هغوي دواړودوریښمو لارې هملته یوځای شوې وې او یو تر بله یې اړیکې پیداکړي وو اود(بخدی) اوښان چې ددوه کوپونو (موړو) لرونکي وو او شهرت یې په ټوله نړۍ کې خپور دی دوریښمو په کاروانونو کې یې مهمه ونډه ترسره کوله او دچین له بیلابیلو برخو څخه حتی له پیکن څخه ددې اوښانو دپخې ختې مجسمې په لاس راغلي دي.

پرته له وریښمو څخه چې دترانزیت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اودآسیا لویدیزو سیمو ته لیږدول شوي یوشمیر نور معدني، نباتي اوحیواني محصولات هم وو لکه لاجورد، عقیق، ورۍ، غالۍ او وچه میوه دهیواد له داخل څخه او دیو شمیر سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبویه نباتي مواد، نیل او نور دهند له خاورې څخه داسیا لویدیزو سیمو ته رسیدل چې له هغه ځایه رومي او یوناني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سیمو څخه وړل دوریښمو لاره چې په نړیواله سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقریباً داسیا دوه برابره برخه یې نیولې وه اودتجارتي ګټو دلرلو په خاطر دلویو هیوادونو لکه چین،کوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ یې دارتباط عامل شمیرلی شو.

۱۰ـ ۲ ـ ۱۳۳۸

اياتكارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسيا په څلور لارې کې مدنيت لرونکې او مدنيت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسيدلو نښې نښانې دارغنداو په سيمه کې تر لاسه کړې دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو يا لويوسمڅو کې چې د (ايبك) سيمې ته نژدې دی، بريالي شوي يو، چې دحجرو دلومړيو دورو دژوند آثار پيدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې دشهادت په توګه يې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانيو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هيواد کې له تيارو پرده پورته کوي، يوشمېر داستانونه،کيسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهيسې سينه پرسينه خوندي شوي دي او دهرې ورځې په تيريدلودپخوانيو پرژوند او دهغو په تاريخي پيښنو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ يوشمېر هيوادونه اويو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاريخ لرونکي دي : يوواقعي تاريخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اريائي باختري ټولنه چې په ايران او هند کې اوسيږي چې د (هند اوايراني) په صفت هم پيژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاريخ لرونکې ده، په ډيرو مواردوکې يې اسطوره يې تاريخ ډير قوت لري او دهغه ډيره برخه دارزمي ادبيات اوحماسې تشکيلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دي دا اسطوره يې تاريخ دبدا ايتوب دليل دی چې دحماسياتو دمنبع او زړو کارنامو په توګه يې وروستی دور تذريق کړې دي.

په افغانستان کې دشاهنامي دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانی منبع تر ډيره وخته ناځرګنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (اياتکارززيران) يا (قکارززيران) په نامه کتاب موجوددی چې په پهلوي ساسانی ژبه د زيږدې پرشپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستيو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاريده.

يوشمير باختري ژبپيژندونکيو لکه (پليياردو) ايطالوي او (ګايګر) الماني له ډيرو کلونو دنومورې اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنګ له مخې يې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفيسربن ونيست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيدايښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توګه تغيير ورکړی دی.

(اياتکارززيران) يا (ياتکارززيران) چې په فارسي دري کې ورته (يادګار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې دررزمي عملياتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندريز کړې اوليکلې دي.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنګونه له تورانيانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو اريايانو ترمنځ چې څه موده يې په بکتريان کې استوګنه دلورده اودهغو اريايانو ترمنځ چې دآمو سيند شمال لورته کډوال وو.

يوشمير خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يګانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خېرولو کې ډيرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آريا) او (توريا) سپين پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقيقت کې ددوه مدني او غير مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ريايان او يوه ډله دآمو سيند په يوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګې داستانونو يو تن پهلوان (زرير) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د (يادګار زرير) يا (ياتکار زريران) په نامه نل شوي، اودبلخيانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکيو غوږونو ته رسوي "مسترونست" يوتن ختيځ پيژندونکی، (باتکار زريس) د (ګشتاسپه شهنامه) يا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زرير نامه) هم وايي.

ددقيقي ګشتاسپ نامه چې يو زر بيتونه يې ترموږ رارسيدلي دي له (ياتکارزريران) په حماسي روح درلودلواو يو شمير مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپير نلري بلکه دواړه يوشيز دی او داوېستايي ادب لرغونتيا او تکرار يې په وروستيو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بڼه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکيو ته الهام پکې ګڼل کيده.

بلخي شاعر دقيقي هر رنګ چې وکه په (مستقيم ډول يا په څه بله واسطه) له (يادتکازريران) څخه يې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري ديوزر بيتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زريرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدي پيړۍ موجود و تر غوږو کيږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلونو حدودو کې او دواړه اثرو نه په بيلابيلو ژبو کې سندريز شوی دی، همداراز په يقين سره ويلای شو چې دواړه اثار يوشی وو اويو شمير حماسي خاطرې په څانګړې بڼه چې ددې خاورې دنيکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له يو نه بل ته ليږديدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۳۱_ ۱۲ _ ۱۳۳۷

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو سترکلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) ده چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړي، دې ښار هغه مهال هم شبهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی و. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم و، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی و.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللوڅخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور و او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعیت په اړه ډېرې خبرې شوې دي دهغو تاریخي پېښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوی دی داسې اټکل کیږي چې نوموړی ښار باید دافغانستان په نیمه ختیزه خوا او یا یې که په صحیح توګه ووایو دکابل رود دسیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خاني او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ یې باید لټون وشي.

یوه له تاریخي پېښو څخه چې دانبار یې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سیمه دتیریدلو په مهال یې دنیسا دښار له ریس "اکوفیس" سره ملاقات شوی وو.

نوموړي ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بګوش" دیوناني ځانګړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادۍ ته دې په درته سترګه وکتل شي او دهغوی په چارو کې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوړاندیزومانه.

د(نیسا) یا (تیسایا) دښار موقعیت باید دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل ولایت اوننګرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې وو، اوبله داچې هلته دعشقه پیچان بوټي ډېر شنه کیدل چې یوناني،عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې دځوانمردۍ او ویاړ نښه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار دشرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو دتعبیرله مخې د(نیسا) ښار دننګرهار ولایت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځاي کیږي، یعنې دلغمان کوزنۍ برخه تاکي اوځینې یې په هغه ځای کې ګڼې چې دکونړ سیند د(پیچ) له رود سره یوځای کیږي چې اوس دچغه سرای په نامه شهرت لري اویوشمیر کنډوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کیږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان و یا په هډه او یاهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې وي خو دادرې واړه دننګرهار په ولایت کې وو او یو دبل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که دلوړ غره (مروس) دنږدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت یې په لغمان او یاهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچك او سبزه پیچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډېر راشنه کیږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار رئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دځانګړي خدای دآزادی له رنګولو منصرف شوی و.

داله شك نه لري نه ده چې سكندر په هغه سيمه كې دغرونو داراضي له ويرې دنسيا دښار دريس غوښتنه په ظاهري ډول د"بكوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وي.

په هر حال داموضوع حقيقت ته نژدې ده چې سكندر مقدوني دنورستان په غرونو كې دننه شوی نه دی اوديوناني تعبيراتو له مخې دننه داخليدو علت يې دشرابو دځانګړي خدای احترام ګڼلی دی او كه چيرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وكتل شي نو په قوي احتمال ويلی شو چې د(نيسا) ښار دكونړ په دره كې و اوهند ته د سكندر دحركت پر لاره واقع و او دسند له اندوس څخه چندان لرې نه و.

۱۳۳۸_۲_۱۱

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډېر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډېر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمې مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځۍ یعنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې موږ ته روښانوي اونننۍ فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي.

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانیسي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړې تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه څرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه څرګندونه کړي اسکائي قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف چټې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پېژندل او ډېر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نږدې راشو وینو چې دوه تنه یوناني اولاتیني مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رابنیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړي دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیندڅخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهری رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لوروړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نږدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتییجه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سیمې ته دغربي افغانستان درود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې اړنګ نشته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیر اسکائي قبایل دې سیمې ته راغلي دي او دسیستان په تاریخ کې چې هر څومره پلټنه وکړو ګورو چې داریایانو له پخوانیو مهاجرتونو وروسته اسکایي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سیمه د (سکستان) یا (ساکستان) اویاد (سکانوچ) دټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخینو اومخصوصاً جغرافیه لیکونکیو سکستان له کلمې نه سجستان جوړ کړی اوددې کلمې دابڼه دټولو عربي جغرافیه لیکونکیو په لیکنه کې څرګندیږي، ترڅو چې زموږ خپلو مورخینو اوجغرافیه لیکونکیو ته وار راغي او ګورو چې دسیستان کلمې اوسیستاني صفت په شعر، ادب، تاریخ ، فرهنګ او جغرافیه کې لاره موندلی هر ځای لیکل شوی او اوریدل کیږي اودسیستان تاریخ چې لیکوال یې ناڅرګند دي ددې خبرې ډیر غوره شاهد دی او داکتاب ډیر ښکلی اوبهترین تاریخي کتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سیمې تاریخي بهیر په جزئیاتو سره تشریح کوي.

۹_ ۶_ ۱۳۳۷

تخار_ تخاري _ تخارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځی يعنې دپخواني افغانستان اومنځنۍ پيړۍ داوسېدونکيو داوسېدلو ځای ژبې،تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دی چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د(تخار) دکلمې،(تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، داذرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خوبايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير وُ او په پخوانيو دوروکې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت ، خوريدلو او داستقرارېې دافغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځي) په نامه شهرت پيداکړی دی.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړې دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوك چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د(کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيز خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمې دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس ديادښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د(کانسو او(باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاګوروا) پورې دایماروس نه (تاګوري وا) د (اسبك کول) وړوکې سیندترنژدې سیمو او تاګوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسیمې یادونه کوي.

لکه څنګه چې یوچیانوعینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي دکومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي. لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندی منابع د (یوچي) دکلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالمې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني اوتخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتي) له ټولنې څخه دي یوائې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چې ته سیتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهیواد شمال ختیزو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه دقومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازیائي)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پیړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازئي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او داعمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زموږ دهیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکارولي یان) چې یودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخوکې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیندپه ښکتنیو برخوکې تیت شول اوهغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن اوهمدارنګه یو ښاغلی بدخشانی حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونوکې يې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر يې رانيولی دی، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان دتخارستان مرکز ګڼل کيده، اويو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانی سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته اوهمدارنګه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لويې دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ، ژبه، اوادبيات سره تړاو لري اوهغه يو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

۱۳۳۷_۶_۱۱

کاپیسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشیر له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم یې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشیر دغرونو سپیني واورې دکال په ډیرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونویادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنګ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کینې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا ښی خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او ډیر نفوس لرونکې ده په پخوانیو زمانوکې هم همدغه شان ډیرنفوس لرونکې اوښیرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوي کلي یې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دکوهستان، کوهدامن، په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په ښه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې وړې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې غوړې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي ښه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په ړنګه شوې ښه څرګندیږي.

نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن ، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وایي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي نی دسانسکریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښور مربوط داوسني اټك تر خوا اوسیده . داسې دموږخینو دپلار یوناني هردوت همنهالی و. ده دکاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وایي له پاڼي نی څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعني له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زیږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسې نوم اخېتل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موږخینو په ډله کې چې وروستی څل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغوني کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موږخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرګندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیړۍ د (پاڼي نې) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیو ګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډېرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترځ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وي.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې اېښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، داښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیڅچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یو زر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درك نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړوکوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مګر ولې چیني کتونکي هیوان تسنګ په اوومه مسیحي پیړۍ او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د(بګرام) په ځای د(کاپیسي) دنامه یادونه کوي؟ دایو لړ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څېړل شوي او سم دي دادي چې :ـ

لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنې بګرام کې موجودې دي او بګرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیړۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیړۍ را په دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سیمو کې تګ راتګ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبګرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوادسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبګرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شك نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بګرام راغلی وي.

دانومونه کچ او اندازه شوي او تردیره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لړ لړه په دغو دوو پیړیو کې څرګند شوی دی.

۳_۴_ ۱۳۴۱

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږودوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز و. چاچې نننی شمال لیدلی وي اودادوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې ګرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توګه کوهدامن له کوهستان څخه دځو سیند ګوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیندګوټي چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوځپاند دي ددرو له برنیو برخو راښکته او جلګې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنګ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنګ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه ځانګې بیا په یوځای کې سره ملګرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بګرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه و.

معمولاً تر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې څرګندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتي انعکاس له سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترګو کیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارابنیې چې داباديږ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بګرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبګرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبګرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې دریو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرګندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنګه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیربښت په وجه اودسیند تنګ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانی غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرګند دي هغه یې د(بګرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او داښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبګرام له دښتې نه تیریږي هغه ویني، خو لکه څنګه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوګیرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسي دکنډوالو دکیندلو څرنګوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډیکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوګیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ ،جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پرخوالی وی ،ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وی دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت وی نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیدا کړي، نوپدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسې له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترڅنګ یې ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې یې دښار بنسټ کیښود او یونوی شاهي ښار یې جوړ کړ. ځکه باید هیر نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسې دښار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادغه وخت لوی ښار و اوتر خوایې خندق، کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځایه چې دهغو له نتایجو څخه څرګنده شوې ده دکاپیسې دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخوکې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتیږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب ښار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسې ښاریوڅه موده دیوښار په توګه اوبیاوروسته دمرکزاو پلازمینې په حیث یې شهرت پیداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونیو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچاو، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسې نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

۱۹_ ۵_ ۱۳۳۷

دکاپیسې وروستۍ ورځې

(کاپیسي) دکاپیسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې دپیړیوپه اوږدوکې دافغانستان یو مشهور ښار وُ، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو نانیانونیولې تر کوشانیانو پورې دافغانستان پلازمینه یاپایتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول څواب ورکولای شوکله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بګرام پورته یاده شوې کاپیسي چیني ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی‌چې له بلخ نه کاپیسې ته راغلی دی اوددویمې پیړۍ له پیل نه کاپیسې مرکزي اودپایتخت حیثیت پیداکړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پیړۍ له کاپیسي نه دافغانستان په ډیرو ځایونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په څیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پیړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي دي اوپه کاپیسي کې یې دباختریونانیانو ځای نیولی دی اودلوي کنیشکا پر وخت بګرام دیو لوي باعظمته مرکز په حیث وپیژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته دلویوکوشانیانو څخه وړوکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته ترهغو ځانګو لکه یفتیانو هم همداځای دمرکز په حیث وټاکه یوتن چینائي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پیړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هیوان تسنګ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترځنګ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنګیالي نجیا) وه اوعبارت د(کوشان اویفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنۍ وه اوکله چې هیوان تسنګ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنۍ په کاپیسي کې واکمنه وه او بګرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولښکرې لویدیځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بګرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لړلو او دلویې کلا په موجودیت دسوق الجیشي له مخې تر بګرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبګرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځیدلی و، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې ګټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنګه چې دچیني ګرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمايي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسې ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمايي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړي دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبيل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې يې دکاپيسي ارزښت له منځه يوړ ، په دې کې شك نشته چې دکاپيسا مرکزيت دکابل په وړاندې په يوناځاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپيسي يودیني اومذهبي مرکزيت لاره اوکابل يو نظامي اوسوق الجيشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر يوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډير ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظريه ده چې پورته يې يادونه وشوه ځکه چې په عين وخت کې چينايي منابع له يوځايه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او داپخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتيب چې کاپيسا ورو،ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بريدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پياوړتياو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چيني ګرځندوی ګندهارا ته راغي تر دې وخته هم کاپيسي مرکزيت لري اودامسئله دموسيوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳_ ۷۹۲ ميلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهيم دجبرئيل زوې مرفضل ديحيی زوې برمکي دخراسان والي د (قوربند) يعنې دغوربند له درې څخه پر کاپيسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ يې ورانې کړې له دغه تاريخه وروسته دکاپيسا اوکاپيسي نوم چاوانه خست، پرته له البيروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې يادکړی دی. اوهغه هم ديوې کيسې په ډول چې دپخوانيو وختونو حکايت کوي. لکه څرنګه چې مو يادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبيل شاهان په همدغه ښار کې اوسيدل، خوترکومه ځايه چې مو وليدل علت يې يواځې دسوق الجيشي والي دی اوبس.

په هر حال قراين په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پيړۍ په پای اود ۹ مې مسيحي پيړۍ په پيل کې دافغانستان مرکز بيخي له کاپيسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپيسې ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزيت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بيا منابعو دکاپيسې نوم هير کړی دی. اودکابل نوم عموميت پيداکړيدی.

۷_ ۱۱_ ۱۳۳۸

(سریکه اویهارا) معبد یا

(شالوکیا) اویاهم د(شترك) معبد

افغانستان په بودایي عصر کې دپرتمینواوښکلیو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوایې دښکلو معابدو او له بلې خوایې دبودایي علماؤ اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخواني ښار یې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځیني لویې او مشهور وې او یو شمېر یې دشابهار په صفت یادیدل.

په پخواني بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمېرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې یې تر اوسه معلوم او ځرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو مترۍ کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته یې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوټې په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودایي معبدونه لیدل کیږي او داسې راښیي چې ددې غره ټولې ساحې دبودایي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودایي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور و ددې معبد دکنډوالو پایځوړ په یاده شوې سیمه (شترك) کې ځرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترك معبد په بودایي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد(سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يې له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډېر لوی وٍ ډیرشمېرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۲ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيری او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې ټولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی وٍ ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و په يو بل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمٌعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپنهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترک) معبد خرګندوي

(شالوکيا) کلمه يوشمېرخيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د(سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره . د (سريکه) (چين) او چيني تغبير کيدای شي او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و. دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و. ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې پیښې لیکلي دي داسې څرګندیږي چې دچیني کاشغر پاچایوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچي پاچا ته چې عبارت له کنیشکا پاچا څخه و استولی وُ له دې چیني شهزاده سره یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر څنګ په همدغه ځای کې چې د (شالوکیامعبد) آباد شوی. ورته داوسیدلو امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وایي چې چیني شهزاده ګانو دښنستې اینبودلو پرمهال یو مقدار پیسې او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چیني کتونکي هیوان تسنګ دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوټه یې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی وُ بیا یې ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه درلوده. او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.

دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیرې تورل شوې دحیواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېریې دعیسوي په لومړۍ او دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چیني ګرځند او کتونکي راتلل، د ۶۳۲ زیږدي کال له هلته اوسیدلو څخه داسې څرګندیږي چې داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم ړنګ کړای شوي داهم ړنګ کړای شوی دی.

۱۳۳۷/۶/۱۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه دهیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه دبکتریان دخاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوېستایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوېستایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوېستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنومورو اوبو موکل نوم لېدل کیږي، او (اناهیتا) دآمو د سند داوبو موکل نوم دی.

نوموړي داوېستا له متن نه ديوې پارچې يادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کيږي چې د (اردويسورا) يا آمو سيندېو لوى مست اوڅپاند سيند دى چې ددينا له لوړې برخې نه يې سرچينه نيولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښاښونه يې له غرونو څخه راښکته کيدل او ددومره لاړې په اندازه چې په څلويښت ورځو کې تر سره کيداى شوه له خپلې سرچينې څخه لرې کيدل.

بايد پاملرنه وکړو چې (آپان يشت) يا داوېستا پنځم پښت دځانګړې خداى ستاينه او يا دهمدغې لويې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتريان له شمالي برخې نه تيريده اوتيريږي.

فرانسوي پوه "ډارمستېټر" پدې باوري دى چې (اردويسوراناهيتا) کولاى شو (مظهر عالى قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبيعي سرچينه ده له هغه ځايه چې لوړه څوکه يې په ستورو لګيږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچينه اخلي، په تازه ماخذ کې (اروديسورا) درودخانې نوم او (اناهيت) دهغې دموکل نوم شويدى.

لنډه داچې دزمانې په تيريدلو سره د (اناهيتا) کلمه له (اردويسورا) څخه جدا شوه او (اناهيتا) ديوې عالي مظهري (ژنې) قوى صفت يادرودخانې دموکل ديوې ښکلې جلۍ دځانګړې قيافې صورت پيداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډير ښکلي معلومات راکوي او وايي:

"اناهيتا يوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپيڅلتيا يې په سر او صورت کې ځرګنده ده.

ملايې ترلې او زرين حاشيه لرونکى کميس يې په تن ،لويې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کې يې پر سپينه غاړه ليدل کيږي، خپله ملاترې او تر سينو پورې ښکلې اوبرجسته معلوميږي، په يې دطلا تاج پر ګرده ښه بريښي او سلخالونه لري چې هر يو ۸ مخه لري چې ټول يې پر مخ پرك وهي"

لکه څرنګه چې کتل کيږي اوېستا اناهيتا داسې تشريح کوي لکه چې مجسمه يې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم ديادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکيسو اوافسانو پاچاهان لکه

پيشداديان كواني او اسپه كورنۍ تر گشتاسپه پورې دوى ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم څوځو ځله ترې مرسته غوښتې ده.

هغه څه چې "اناهيتا" په ډيره اندازه دبكتريان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم ديومعبد عبادت ځاى وجودو.

دبكتريا په ښار كې يو ښكلى اوډير شان اوشوكت لرونكى معبد د (اناهيتا معبد) يا "انانيتس" په نامه وجودلاره، بايد هير نكړو چې د "اناهيتامعبد" د"بكتر" په خاوره كې ډيره لرغونتيا لري او ډير په دې عقيده دي چې دامعبد په دې ځاى كې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې كورنۍ موسس "سيروس" په باختر كې وروسته له يرغملونو د"اناهيتا" دين (ائين) له ځان سره دفارس خاورې ته يوړاو دخشابادشاه په زمانه كې دناهيد پرستش په هغه ځاى كې خپل اوج ته رسيدلى و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند ،اریاني) اريايي ټولنې داستقرار اومهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنګه دافغانستان له تاريخ نه مخکښې دورو کې په ځانګړې توګه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څيړنې وړ ده هغه د(وارادارګ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارګ) ترجمه کړې دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير کيدلای شي. کولای شو داکلمه مانی، کلا، حصار، قريه کلی، ښار، داوسيدلو ځای او استوګنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارګ او لومړنی مقر دی چې (ياما) داريايانو لومړنی پاچا، دهند او اریاني ټولنې لومړنی پاچا او دبلخ دپيش داديانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

داريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه وای وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونو کې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای ياما پاچا ته الهام

(زیری) وکړچې دسختې بخنې او واورې وریدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي، ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.
پاچا د(وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستادشرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کیږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو یې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود . یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ.باغونه یې کینبول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې یې درلودې.
ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید (وارا) ارګ، حصار اویالوی اومستحکم ښار و ځکه چې ځانته یې حصار لاره، برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادۍ داوسیدلو ځایونه ، کوټې، ودانۍ ،باغونه دغفیري جم له پاره جوړ کړای شوي و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځانګړي جوړشوي وو.
اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچاښایسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکې وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو اوپرندګانو له اصیلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصیلو نباتاتو سره ارګ یاښار ته درداخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوېستایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.
وایي چې دې سیمې ته ناروغیې نشوې راتللی امنیت او ارامي دديوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلی اوښایسته نسل همداراز دمرغانو او حیواناتو رنګین اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.
تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستي او وایي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل، خلک یې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکي، پته سترګو ړوند، په خپه ګوډ او دیوې عضو نه لرونکی بلکل نه لیدل

کیده، مګر ددي برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالی، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.

ایاداوپستااصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو څخه داسې څرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو څخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره موندلی دی.

د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې څخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

۱۳۳۸۱۳۱۱۰

د "زراسپه" یا"آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپۍ ور پرانیزي، اودتاریخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعیت تاکل دګذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوځل ویل شویدي افغانستان داوږد تاریخ په لړلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړي. ژبو اولهجو یوپر بل تاثیر کړی دی چې داټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول دیوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ــ ادبي، تاریخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریږي.

دهندوکش په شمال کې یودلرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لړ اوریدل شوی دی اودهغویه هکله څه لیکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته یې د (زراسپه) یا(آزارسپه) ترعنوان لاندې قیدو .اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو دیوناني مصري جغرافیه لیکونی (بطلیموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم يادوي: يعنې (زراسپه) (داراسپه)يا (ادارسپه) "

"آرين" يوتن بل يوناني جغرافيه ليکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاريادونه هم کوي.او هغه يې د(زاريسپيس) په نامه هم ياد کړی دی د (زار اسپه) يا (زارپسيس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني ديرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د يرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) يا(سغديان) (ماوراء النهر) اوآمو دسيند شمال لور ته په نورو سيمو دبريدونو پر مهال يې ژمی په نوموړي ښار کې تيراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اودجنګي پياوړتياوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له يوناځاپې سپرله ييز ګواښه په هغه ځای کې نه اوسيده. په عمومي ډول داسې راښيي چې (بکترا) يعنې ديونانيانو دعصر له بلخ ښار ياد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار يوشخه وو.

دپخوانيو جغرافيه ليکونکيو په جمله کې يوازينی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپير کوي لکه چې د(بکتريا) اوزراسپه ښارونه بيل بيل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډير سره نژدې واقع وو، يوشمير خلك دواړه يوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه ديو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسيدونکي د (زراسپه يانو) په نامه يادېدل.

دښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې داښار دمخه ديونانيانو له زمانې اودمقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شك نشته چې يونانيانو دسيمې له خلکو دانوم اوريدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو وليدل چې له جملې څخه يې يو هم (زراسپه) دی، قيد کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك ليدل کيږي؟ يو(زر) اوبل (اسپه) دويمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نوموړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهیسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانۍ زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان

دخلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال دمی ۴مه نیټه دافغانستان دلرغون پیژندنې دکیندلوتاریخ یوه ډیره مهمه ورخ شمیرل کیږي. خکه چې په دې ورخ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږې یوه لویه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر لیک پوښل شوې ده ، دغه چې له یونیم کال مطالعې اوتدقیق وروسته یوتن موسیوماریك بلژیکي چې دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی ، په دې وتوانید چې هغه ولولي اویوشمیر کلمې اوجملې یې ترجمه کړي اوداخرګنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر لیك کې ګته اخستل شوې دباختر اوتخارستان اصلي اومحلي ژبه ده، چې بایدهغه دتخاري ژبې په نوم اصلاً موسیو ماریك داژبه په فرانسوي اصطلاح "اتوتخارین" یعنې د (تخاراصلي) ژبه ونوموله اوددې وجه تسمیه داده چې له دې وړاندې یوشمیر ژب پیژندونکیو داسکایي یوه لهجه چې د "سنګیانګ" ځوانان په علاقه کې کشف شوې د(تخاري) په صفت یاده کړېده (ددې وینا تصحیح ایجابوي چې دتخارۍ اصلي ژبې دپیداکولو له مخې باید هغه دتخاري داصلي ژبې په توګه یاده کړو او دا کار موسیو(ماریك) په همدې غرض عملي کړی دی چې دپخوانیو ژب پیژندونکیو تیر وتنه اصلاح شي.

تول په دې پوهیږو چې دافغانستان خاوره دهند اواروپائي ژبو دپاتې شونیوله نظره ډیره غنې ده اوددرو په کرلیچونو کې کم ترکمه د (۲۰) بیلابیلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شویدي. دادحیرانتیا ځای دی چې ددې لهجو یوشمیر دهندي کورنۍ اویوشمیر نور یې اریاني ژبو کورنۍ ته اړوند یږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوي وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شېږمه ژبه ده چې دډبرلیك په مضمون یې څرنګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډېرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف دداروګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخارۍ ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدۍ ژبې نه ډېر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لکیدود له پاره ډېر په زړه پورې دی، څکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخارۍ ژبې لیکدود دسره کوتل په ډبر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څېر اداکوي.

په دې ترتیب څرګندیږي چې دځاګړو اړتیاوو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخارۍ ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً موږ په خاطر کې (؟)رځي چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخارۍ پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې ځنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړی مدقق په خوا ب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکېږدی والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او ډېرې مودې اوسېدونکي وو ،تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوېډبر لیک یورسمي ډبر لیك دی اوتقریبا دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانۍ ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته داژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو ډیرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. څودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډبر لیك کې ترې کار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخارۍ باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنۍ ایرانۍ ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخارۍ ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

۱۳۳۷\۱۱\۱۵

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستي ژباړه

.بغلان دسره کوتل ډبر ليك (۱۹۵۷ م کال دمى ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه ترنن (۱۹۶۷) کال پورې ددې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيريږي يوشمير اروپائي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان کې فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راټولولو بوخت دي.

د(اتوتخاري) او(اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليك دکشف په لومړيو کې دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا ورکړای شواو (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو" راوول کوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانګړي توګه دليکونکي له زاويې خپره کړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې دفقيد استاد " هنينګ" له خوا په لندن کې واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان دبرلیک) ترعنوان لاندې ددې دبر لیک ژبه د (باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیک په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د (بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پېژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبر لیک څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه دد سمبر تر ۲ نیټې اوبیا د ۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خښتې چې دځاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او ښرګند یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیک دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوې وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دي.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیک اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګوبل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړې چې ټولې دقیقې اوډېرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډېره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپه دې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

لکه څنګه چې مې په پیل کې وویل چې دسره کوتل دلومړي ډبر لیك دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې دڅوکلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بلاخره توټه توټه څوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کیدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ دفقید هنینګ شاګردانو څخه یوتن پروفیسر (ګرشه ویچ) و چې تیر کال مې دایران پیژندنې په کنګره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پیژندنې دڅانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د(چاه بغلان) ترسرلیك لاندې د(ریشیامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالنۍ کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

"کله چې دکنیشکافاتح معبد جوړشو، یوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچوېې اوداوبو دکم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونونه پورته شول اومعبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سرپریکړو پلویانو څخه و دڅور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د(کوزګنك) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل ګانزیك) دمعبد چارچاپیر کلاجوړه کړه او څاه یې وکیندله اوهغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او دمعبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیك ولیکه"

البته دبغلان دډبر لیك دمتن لوستنې ترجمې اوتفسیر دمناظرې په اړه وړخلاص دی په همدې ترتیب راتلونکې پر راتلونکیو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر لیك اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایك د اصیلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقیداستاد هنینګ د (باختري) یا(بلخي) په نامه ونوموله.یوه داریاني ژبو له کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانیانو په دوره دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې او دباختر په ډېرو برخو کې پرې خبرې کېدلې او پخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډېر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډېرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانۍ دي منځنۍ او که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډبر لیک کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دګلمو بیلتون دی ځکه چې دډبر لیک یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوښتنګ پر ښتنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او د تاریخ په دوروکې

یې پښواني نومونه

کابل د طبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره اواصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللې او راخي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا نښې نښانې لیدل کیږي.

داڅرګنده ده چې په پښوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریاییانو دیادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د "کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداڅرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې "هفت دریا" یعني پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپښوانۍ کلمې چې دکابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "ګل" په منځ کې ليدل هغوی دفيلوژي حقايقو ته هم نږدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و ځو څرګنده داده چې پرغرونو دديوالونو جوړولو وروسته دابادی، دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمايي" او(شير دروازي) په منځ کې يې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسيحي پيړۍ نه پيدا شوی دی.

هماغه ډول چې "ويد" دکابل درودخانې يادونه کړې ده اوېستا هم د۱۴ قطعوځمکو په يادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ويکده ته) په نامه يادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اويوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) يې ډيرمشهورو چې بياوروسته دکابل او کاپيسا دپهلوانانو يادونې شوي دي پيل يې له همدغه ځايه شوی دی.

ددريمې م ز پيړۍ په نيمايي کې يوتن مورخ چې اراتوستنس نوميده له دې [illegible] (اورتسپانا) يا(اورتسپنه) په نامه يادونه کوي چې پوهان دبطليموس مصري جغرافيه ليکونکي په مرسته دويمه مسيحي پيړۍ کې داسيمه کابل تعبير وي، البته يوشمير ددې ښار موقعيت ښکته پورته کړی دی اودنوروځايونو وراندېنز يې هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترځنګ اوداسې نور مګر دکابل دښار موقعيت د "اورتسپانا" دموقعيت ارزښت له دغې څخه څرګنديږي چې دپخوانيو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تيتې شوي، موجودې وې اوفاصلې يې معمولا دموقعيت له مخې شميري او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي دهمدې تعبير له مخې څرګنديږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس يې (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره يې يو مهم موقعيت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باخترو ارغنداو سيمې اودښارونو پر لور يې تيتې شوې وې او دکابل موقعيت داخصوصيت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځايه تيريږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبګرام کې حصار سکندرې هم لري. مګر مدققين ډير په دې خوامتمايل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس) او [illegible] جغرافيه [illegible] څوړښت هم دانظريه تائيدوي.

بطلیموس یونانی مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یې ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یې دتلفظ صورت د (کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او دکابورا نوري برخې یې دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه یو ښار بولي او (کارورا) یې د (بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د (کارورا) او (اواتسپانا) دښار په اړه د کابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې داښار د (شاهي) ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا ـ لوګر) (ارګوده ـ ارغنده) (بګرده ـ وردګ) هم یادوي اودادرې نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کابورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه دډیر ارزښت وړ دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د (پراچې) او (اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د (بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول)، (زاول)، (کاولستان) او (زاولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوي و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووایو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۶-۳-۱۳۳۷

بودایي کابل

دیونـاني اوپـهلوي کلاسـیك متـون کـې دکـابل دنـوم دریـښې او ددې ښار دبیلابیلونومونو دضبط په اړه چې راډیو ته مې یوه لنډه مقاله ولیکله (تیره مقاله) دلته غواړم دبودایـي کـابل موقعیـت تصریـح کـړم.
پـه دې کـې شـك نشـته چـې کـابل دیـوې (وادۍ) پـه حیث، دیـوې کـلا پـه حـېث ، دیـوې درې پـه حیـث،دیـو کلـي پـه حیـث اوبلاخـره دیـوښار اودافغانستان دپـایتخت پـه حیث اوږد تـاریخ لـري. او کـه چیرتـه یـې دپخوانیـو اثـارو پـر اسـاس چـې یـوه مجموعـه یـې ۲۰ کالـه دمخـه لـه چمـن حضـوري اودمرنجـان غونډۍ لـه کوزنـۍ برخـې نـه کشـف شـوې او اوس هـم دکـابل پـه موزیـم کـې خونـدي ده وشـمیرل شـي نوکـولای شـو چـې دکـابل تـاریخ تـر میـلاد پنـخه پیـړۍ دمخـه دکـابل تاریخچـه شـروع کـړو. ـ ددې ۲۵ پیړیـو پـه اوږدو کـې کـابل دتـاریخ بیـلا بیلـې دورې تیـرې کـړې دي چـې لـه هغـې جملـې څخـه یـې یـوه هـم دبودایـي دوره ده چـې هغـې تـه دلویـو کوشـانیانو دوره هم ویلای شو.
پـه دې کـې شـك نشـته چـې دلرغـون پیژنـدا او دڅیړنـو پـه وجـه بودایـي معـابدو اواسـتوپـو دکنډوالو اثـار دغرونـو پـه څنډوکې او دښار پـه مـاحول کـې دغونډیو دپاسـه پـه مختلفـو برخـو کـې لکـه چکـړې، کمـرې، شـیوکي دشـاخ برنتـي دغـره لـه لمنـو، پنجـه شـاه، دعلـي ابـاد گردنـه او همـدا راز لـه نـورو

ځایونو څخه هم پیدا شوي دي. خو کـه چیرتـه پـه غـور سره ددې عبـاذت ځایونو او استوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي ځرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګوښه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپویاندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقیدموسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یې هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یې مدققینو اوسیلانیانو ته ډیر ارزښت ور دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثي او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یویل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزماني په تیریدو سره دقصدي خرابویو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یې په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپیره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي. مګر دسره منار په مقابل کې دبودایي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکې ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرۍ نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدوالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور یو بل ځای راځي چې دسیمې خلك یې (سه توپان) بولي، خولكه ځنګه چې توپ همغه داستوپې كلمه ده. څرګندیږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه یواځې د درې استوپو بلكې د ۵ استوپو نښې نښانې ښكاري.

په دې ترتیب څرګندیږي چې د (كمري اوچكري) په علاقو كې په لومړۍ مسیحي پیړۍ اوپه ځانګړې توګه له لومړۍ څخه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې ډېرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې كې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هیڅ شك نه پیدا كوي.

انګریز لرغون پیژندونكی میسن له ۱۴۰ كاله دمخه بودایي كابل كنډوالې لیدلي دي او حتی دچكرې په لویه استوپه كې یې یولوي سوری كړی و. اویوشمیر ختین لوښي دتیږو صندوقچه او سكې یې له هغه ځایه وړې دي بودایي كابل د ودانۍ دجوړښت دښار دابادۍ اودخلكو دجمعیت له نظره چندان اهمیت نه درلود، مګر ددیني مركزیت له مخې په پورتنیو پیړیو كې چې یادونه یې وشوه بې اهمیته نه وه دچكري دمنار موجودیت دمعبدو او استوپو شته والی دا رابښي چې دختیځ اوشمال لوري بودایان هلته روزل كیدل.

۵_۷_۴۱

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولا پدې باوري دي چې کابل بودايي عصرځانګړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له نننى کابل څخه لېرې وجودلاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، ابادېو، دمعبدونو او داستوپو ودانۍ اوبل دکابل دځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانى کابل په لومړيو دوه دريو مسيحي پيړيوکې دلوګر دحوزې له مخې لهاوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلو ته په ۸ کيلو مترۍ کې قرار لاره او داهغه حوزه ده چې (ساکا) (کمري) (چکري) او (بګرامي) نيولې ده اودلوګر اوبه دمخه تر دې چې دکابل سيندګوټي سره يوځاى شي . يواځې د يعقوب له تنګي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مو يادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمري او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچپیرې کړې دي او شمال لور یې خلاص دی. همدارنگه یوشمیر غونډۍ لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان یې په لرې شمال لویدیزه برخه کې پرتې دي.
داوس له پاره دبودایي کابل لرغونتیا دودانیو دجوړښتي سبك له نظره اویوشمیر سکودشهادت له مخې چې له پخوانیو ابادیو څخه راپیداشوی دی دلومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړۍ پورې ترشابیولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانیان دخپل قدرت اوج ته رسیدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځینو فتح کړای شویو برخو کې یې واکمني درلوده.
فرانسوي هیوادپیژندونکی موسیو فوشه باور لري چې دبگرامي وجود پر دغوسیمو کې چې یادونه یې وشوه دغلته دوجودیوبل دلیل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطلیموس یادونه (چې دښار په حیث یې ترینه یادونه کړې ده) په همدغه سیمه کې واوسیږي.
لکه څنگه چې کتل کیږي اوپخوانی بقایا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نیولی دغرونو ترلمنو او غونډیو پورې په ټولو ځایوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورگو باندې واقع وو او په دواړو ځایونوکې دبودایي ابادیو بقایاوې ــــ دغرونو په لمنو اودغنډیو دپاسه په پنجه شاه غونډیو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کیږي.
په هغو سیمو کې چې یادونه یې وشوه دبودایي ابادیو پاتې شونې معمولاله زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کلیو لکه (شیوکي) او(کمري) نه پورته اوډیر وختونه یې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتا پناه وې جوړې کړای شوې دي.
دپخواني بودایي کابل له مشهورو ودانیو څخه یو هم دچکرۍ منار دی چې داوسني ښار جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ کې دیوغر دمورگي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلي نه ده چې په پخوانیو وختونو (مسیحي لومړۍ پیړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې یوڅرخ یادبودائي دین علامه و لکه څنگه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې یې څرخ لیدل کیږي.
دپخواني بودایي کابل دودانیو په قطار کې یو بل دقدر وړ څیز (سره مناره) یاسور منار دی چې دچکرۍ دغره په پای کې لیدل کیږي لکه څنگه چې ددې منار په تعمیر کې دسور رنگ کاڼي لگیدلي دي په دې وجه یې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دوارومنارونو ترمنځ دځو استوپو پاتې شونې ليدل کيږي چې مخ يې بنه ساتل شوي دی. دلويې استوپې احاطه يي له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې يوې ته (يخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وايي اودهرې يوې په دننه کې وړې استوپې ليدل کيږي.

له چکرې نه دختيځ پر لورې دغره ديوې گرځنې ترشا يوه بله لويه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامان وايي هلته ددوو ځانګړو درو په پاى کې دوې نورې کنډوالې څرګندې شوې چې هر يو يې ځانته استوپې لري چې ديوې دقطر اوږدوالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دويمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره ديوې څوکې تر شا يوه بله لويه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وايي چې پخپله يې له نوم څخه څرګنديږي چې دلته يوشمير معبدونه اوبودايي استوپې جوړې کړاى شوي وي. ځکه چې بايد هير نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بيلابيلو ځايونوکې داوسيدونکيو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه (توپ دره) چې چاريکار ته مخامخ پرته ده او يوه لويه استوپه اوس هم هلته ليدل کيږي.

لنډه داچې هغه سيمې چې داوسني کابل جنوب ختيځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بيلابيلو برخو کې پرله پسې دګرځنيو اوخنډو ترشا يوشمير مهمې بودايي ودانۍ ابادې وې چې بقايايې دمعبدونو، استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزماني په تيريدو او ددې سيمې ښار ته دنږديوالي په وجه پکې ډيرې خرابۍ پيښې شوې، خوبيا هم ويلاى شو چې بودايي ودانۍ پدې برخه کې ډيرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دريمه ق م پيړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودايي دين افغانستان ته راغی په دې سيمه کې ابادې شوې وې.

۴_۱_۱۶

کابلي رتبيل شاهان

نردريمې زېږدي پيړۍ وروسته په لويديځ کې دساسانيانو او په ختيځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کيدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدي پيړۍ کې ديفتل په نامه دنوو خلکو دځرګنديدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفيض اباد په شمالي برخه کې اوسيږي، ترکان او ساسانيان دواړه تر شا کړای شول يفتليانو لومړی دهندوکش په شمال اوبيا په جنوب کې دزابل په سيمه يعني دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې يې ډير فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتايانو دوی بيرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بيا په ترکيبي بڼه وړو کوشانيانو اويفتليانو په شريك ډول دافغانستان په بيلا بيلو برخو کې ديوشمير سيمه ايزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسيدل، چې دباميانو زمريان دهغو قبيلو نمونې وي، بايد ياد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سيمه ايز واکمن د(کابل خدا) په لقب ياد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بيلابيلو کورنيو اوډلو وويشو چې په هغه ډله کې يو هم رتبيل شا شميرلی‌شوچې يو ښاخ ته يې د (رايان کابلي) په لقب سر ليك ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لويديزو سرحداتوسره تماس ومونند يعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسيحي) ترهغې زمانې پورې چې کابل

دیعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه دپاسه دوه پیړیو په اوږدو کې دکابل دسیمې پاچاهان چې دهندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د «رتبیل» په نامه اوصفت یادشوي دي.

دعربي ماخذونو په تعقیب دفارسي متون په تاریخي اوادبي اثارو کې هم یاد شوي، واکمنان دهجري په لومړیو پیړیوکې هر ځای د «رتبیل» او «رتبیل شاهانو» په نامه یاد شوي دي.

دارتبیل شاهان دهندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه دسیستان ترهامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنګ یعنې داوسني افغانستان اوایران تر پولو پورې سلطنت درلود او ډیر قدرت لرونکي وو مګر په کابل کې دسیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي اوتاریخي ماخذونو دکابل دعوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی ــــ دشیر دروازې او شاخ برنتي دغرونو دپاسه دابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کیږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه ددې شاهانو دتاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شك نشته چې د «رتبیل» دکلمې دلیك اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اودمطالبو دتحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د «رتبیل» کلمه په عربي اوفارسي متون کې له بیلابیلو بڼوضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل اونورداضبط توپیر په غالب ګمان چې دعربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړوژبو عربي او فارسي کې یې دتاریخي اوجغرافیایي نومونودلیکنې دسم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه «رتبیل» کې د «ت» «ب» او «ی» دټورو ځای پرځای کول تغییرکوي اوبیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو

لکه څرنګه چې رتبیل شاهان ددین له پلوه دهندویي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پرغالب ګومان وایو. چې د «رتبیل» نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري. له احتمال نه لرې نده چې ددې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري. "رتن پاله" چې یوځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي ،همدارنګه " رای پاله" هم د "رتبیل " په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د"شاه" په معنا او "راني " يي " ملکې" ته ویل او"پاله" دکورنۍ نوم و. د "راې پاله" او"رای پال" له ترکیب نه چې هغه يي (دپاله کورنۍ باچا) ترجمه کولای شو، نوکیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنګه وي هسې به وي خودومره په ځرګندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و دعربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد يې دکابل دځوپاچاهانواوکورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې يي کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبي برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانواویفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخوکې يي سیمه ا یز امارتونه منځ ته راوړل اوداسلام ترراتګ پورې يې په خپلو حوزوکې امارت وکړ یواځې یې داوروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودایي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه ووایو چې په دې کې شك نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحي پیړۍ په اوږدو کې له بګرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې دښار دغرنیوسیمو کې وکېښ چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنۍ مرکز يي همدغه دکابل کلا وټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو اودغرونو دپاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تردې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو دعربو دلښکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځایونو په ځانګړي توګه دغزني، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې یې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایڅوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

برهمني واکمني یاهند او کابلي شاهي

داوومې مسیحي پیړۍ له پیل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بیلابیل نسلونه واکمنۍ ته ورسیدل چې عربي، سانسکریټ، فارسي اوچینایي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو یادکړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزیي اوتاریخي پیښنو ترپیښنیدو وروسته دومره ویلای شو چې ددې کورنیو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ریښې له مخې یې د(کوشانیو یفتلیانو) په صفت یادولی شو،ځکه چې ددې دوه اصلي ریښنو عنصر زموږ په هیواد او په ځانګړې توګه دخیتځ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانیو سوابقو له مخې تیت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو یو البیروني چې هغه وخت په غزني کې اوسیده او له غزنوي واکمنو سره یې هند ته سفرونه کړي اوډیر پراخ او افاقي معلومات یې ترلاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمیر مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر یې (راجاترانګیتي) نومیږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې یې دکشمیر اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنګوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البیروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځیدلی په دوه نومونو اونبنانو یادوي: یو (ترکیان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یاهم هغه جګړه ماران دی چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل اودکابل په چار چاپیره سیمو کې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلک عسکر پیشه (غسکري) خلک وو اومعمولابه یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله ییسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناځاپې پانګه وال شو،او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لږ لږ یې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست. داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګرباهندوشاهي د ((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد ((للیه)) په نامه یو تن یادوي دا ((للیه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصرو چې د (۹۰۲ـ ۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتيب ددوو مورخينو دنظرياتو پر ا ساس چې يودغزني اوبل دکشمير و دبرهمن شاهي ياهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه ګورو يو ((کلر)) او بل ((لليه)) اروپائي مورخين اوباختري مدققين لکه "کننګهم" او "سراورل ستين" چې دواړه انګريزان دي او دوی ((کلر)) او ((لليه)) يوسړی بولي . "سراورل ستين" چې پخپله دکشميري مولف ((راجاترانګين)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمير مورخين ((کلر)) و((لليه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص ديوتن جز نشي کيدلی دا په همدغه ترتيب .

يوبل خيتخ پيژندونکی چې د ((کلر)) او ((لليه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو ليکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقيقت کې يي هغه دوه نومونه ديوه سړي ګڼلي دی په هر حال که چيرته دا دواړه نومونه يو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشميري مورخ په داسې وخت کې ((لليه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز يي کابل نه ((ويهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. يوشمير اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه يو دي د ((کلر)) او ((لليه)) نومونه په مشترک ډول د((کلرلليه)) په بڼه ليکي او همدارنګه دزمان اومحل دتشخيص په پام کې نيولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبيروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې لليه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان ياهند اوکابلي شاهان دغزنو يانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګرديز کې له پښو ولويدل اوپه پای کې يې داټک ترڅنګ (ويهند) کلك کړ اوهلته يې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي يادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودبنار په يو درم سال کې يې ديوتن پاچا مجسمه تر يوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۱_۱_۳۸

دکابل پخواني دیوالونه

یو له پخوانیو خاطروڅخه چې دکابل ښار ارزښت یې مخصوصا دتدافعي ترتیباتو له نظره ثابت کړی دی دپخوانیو دیوالونو وجود دی، چې له نیکه مرغه پر دوو غرونوشیردروازه ا واسمایي یې ځینې برخې تر اوسه پاتې دي چې دښار له هرې برخې نه ځرګندیږي. داسمایي اوشیر دروازې واړه غرونه یودبل په مقابل کې یو دپخوانې ښار جنوبي پلو او بل یې شمال لویدیز لور ته پروت دی او په پخوانیو وختونو اوداسلام په لومړیو پیړیو کې یې دطبعي حدوداتو په توګه دکابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکیو (دفاع کوونکیو) له دې غرونو څخه دطبیعي پناه ګاو په حیث کار اخیستی او په لوړو برخو کې یې ښه کلک دیوال تیر کړی دی.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دکابل اوسنی ښار درود دوو غاړو ته چې دکابل په سیندشهر ت لري پروت دی.چې داسیند دپغمان دغرونو له لري نه سر چینه نیسي، او لکه څنګه چې مې یوې راډیویي مقالې ته هم لیکلی و یو وخت و چې دکابل ډیرې ابادۍ دیوې بلې رودخانې په حوزه کې پرتې وې چې هغه دلوګر درود په نامه یادیږي او دلوګر ډدرې له جنوبي برخې نه راغلی اوبلاخره د یعقوب له تنګي څخه راتیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنګ غارونه څخه څو كيلو متره وړاندې دكابل له سيند سره يو ځاى كيږي.
دكابل دابادیو تاريخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرګنديږي چې كابل دپخوانيو ابادیو دثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړيي كې يي قرار درلود په تدريج سره دلوګر رود حوزې اوبيا دكابل دسيندګوټي حوزې يې ځايي بدلون موندلى اوپه دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلى دى چې ددوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمنځ ځمكې دبالاحصار،دمورګي په ګډون داهميت وړ ګرځيدلى دى.
دځلورمې اسلامي پيړۍ دمتون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د(كلا) (قهندز) يا (كهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوى او داكلاودژيا حصار هميشه دحصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او ښارله ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې دكلا يا حصار دديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.
نو دځلورمې اسلامي پيړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري دكابل كلا اوحصار وجودلاره او داستحكام اوشهرت يې ډيره اوازه خپره وه.
دې ته بايد پاملرنه وكړو چې دكابل پر غرونو زاړه ديوالونه دښارله مستحكمې كلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دكهندژيا زړې كلا شته والى چې داوسني بالاحصارپرځاى دديوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له املە شوې وه چې كلا ددفاع له نظره استحكام ومومي.
افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلا دكابل پخواني ديوالونه داسلام د مقدس دين دخپريدلو په مهال دلويديزو بلوسګرودمنخينوي له پاره دكابلي پادشاهانويعنې رتبيل شاهانو جوړ كړي دي.
خو كه چيرته دكار اوږدوالى،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كاراخستل شوى دې ټولوته په غورسره تركتلو وروسته داسې څرګنديږي چې داديوالونه په بيړه جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفكوره پخوانۍ سابقه لري.

يو تن لويديز عالم پادر کسپاني ديکالوي چې نږدې ۱۸ کلـه يـې پـه کـابل کې ژوند کاوه او دافغانستان مجلـه ۱۹۴۸ کـال پـه دويمـه شـماره کـې يي مقالـه هـم خپـره کـړې ده. هغـه ليکـي چـې دکـابل پرغرونـو ديوالونـه پـه احتمـال سـره ديفتليـانو پـه وخـت کـې (پنځمـه زېږدې پيـړۍ کـې اباد کړای شوي دي.

پدې کې شک نشته چې يفتليـان اوس هـم نـږدې (۲۰) زره تنـه بدخشـان کې دفيض اباد شمال لور تـه اوسيږي دوی دپنځمې پيړۍ پـه اوږدو کې ديو فعـال قـوت پـه حيث دهندوکش شمال او جنوب لـور تـه پـه فعاليت لاس پوري کړ ساسـانيان يـي دهيوادلـه مرکـز څخـه لويديـځ لـوري تـه شـا کـړل او دهندوکش جنوب لور تـه يي (دزاولي) پـه نامـه يوه مشهوره قبيلـه پـه زابـل اوکـابل يعنـې پـه غزنـي اواوسـني کـابل کـې ځای پـر ځای شـو اود (زاول) (کـاول) زابلسـتان او کابلسـتان نومونـه دهغـوی دوخـت داسـتقرار خـاطرې دي.

لکـه څرنګه چې يفتليـان وسله لرونکي او جنګيـالي خلـك وو او همـدا راز دسوق الجيشي لـه نقطـه نظره يي پـه ځمکـو کـې ډير شـناخت اومـهارت لاره، دنومـوړي ايتاليـايي پـوه لـه نظـره قـوي احتمـال دی چـې دکـابل دکـلا مسـتحکمه هسـته دکـابل اوسنی بالاحصـار اودمحـافظې لـه پـاره يـې دغرونـو دپاسـه ديوالونـه ددوی پـه لاس اباد شـوي دي.

دکـابل پخوانـي ديوالونـه دچيـن دسـترو ديوالونـو يـوه وړوکـې نمونـه ده چې نننې ننبانې يي دپيکن غـرب لـور تـه ۹۰ کيلـو متـرۍ کې پـه ختيزه نـړۍ کې نـوم لـري لکـه څرنګه چې ټول پوهيـږو چې دچيـن لـوي ديوالونـه د ۳۰۰۰ کيلـو مـترو پـه شـاوخوا کـې اوږدوالـی لـري اوداديـوال پـه ۲۴۰ ق م کـې ديـوې چينـي کورنـۍ لـه خـوا چـې مـانچو نوميـده اودهيوانګنـو خلکـو ديرغلونـو دمخنيـوي لـه پاره جـوړ کـړای شـوی و.

دکـابل ديوالونـه دچيـن دلويـو ديوالونـو پـه مقـابل کـې فـوق العـاده وړوکـي ديوالونـه دي او دايـواځې د يووړوکـی ښار لـه پـاره چـې ددوه وړوکـو غرونو پـه منـځ کې پروت و ددفـاع پـه خاطر جـوړ کـړای شـوی و.

مګر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك لـه نظره چندان تـوپير نشـته.

دکـابل دديوالونـو پـه جوړولـو کـې دډبـرو ټوټو ، غټو خـامو او پخـو خښتـو څخـه کـار اخيستل شـوی، برجونـه، کنګرې او تـير کښونـه يـي تـر اوسـه پـه ښـه ډول تشخيص کيـږي، دديوالونـو دجوړولـو دځای ټاکـل مخصوصـا دغرونـو پـه

لمنوکې چې د دهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کیږي د مهندسانو کمال اومهارت په ډیرو سختو ځایونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې دیوال خپلې دروازې درلودې او یوه دروازه یې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسمیه له همدغه ځایه اخستل شوې وې.

دادیوالونه درتبیل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه درانې اوابدالي تیمور شاه په وختونو کې هم پکې یوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې دیوال دجلګو او زراعتي برخو نه تیریده هلته یې اثار پاتې نه دي او دبرید تاکل یې یوڅه شکونه پیدا کوي.

دکابل دیوالونه زمونږ له تاریخي میراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاریخي خاطراتو له نظره وي اوکه دګرځندویانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

۱۱_۸_۴۱

دکابل لمنوکي داباديود پراخوالي
ستراتيژي مفهوم او موقعيت

کابل دجغرافيايي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پيچلی پروت دی. که چيرته يې شاوخواته وکتل شي نو يوشمير غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې يې داباديو نژدې چاپيريال کې واقع شوی دي. خو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شير دروازې) او (اسه مايي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې يي نور غرونه په کړه وړه بڼه پراته دي.

تول پوهيړو چې دبودايي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپير چل کې دغونډيو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې اباديو لمنه تردويمې ،دريمې زېږدې پيړۍ پورې رسيږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي ځرگنديږي چې په ځلورمو اوپنځمو م ز پيړيو کې په دې حدوداتو کې اباديووجود لاره مـ سکندر او حتی چينايي ليدونکی هيوان تسنگ له دې ځايه دتيريدلو په مهال دکابل ښار ليدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانيو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډير اباد معبدونه يې درلودل مگر ډير ارزښت يې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه ځرگنديږي چې دبگرام دښار موقعيت په ۸۰ کيلومترۍ کې په نظر کې ونيول شي. هغه وخت سړي پوهيږي لکه څنگه چې بگرام يو لوی ښاراود کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودایي علماو ګڼه ګوڼه هلته جوړه وه او کابل دلارې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.
هغه څوك چې د کابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنیان چې دلومړي ځل لپاره دې ښار ته راځي ټولو یو عجیبه شیز پدې ښار کې لیدلی او وینې چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي ګټې نه نور څه و ؟
لکه څنګه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه تري مطلب نه و همدا راز دکابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب تري یواځې مدافعه وه. اوتل ددې دیوالو له لیدلو ځینې پوښتنې په ذهن کې ګرځي چې دامستحکم حصار دچا له خوا؟ په کوم کال اوکومه نیته جوړ کړای شوی دی.؟
له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډېر لیك په دې اړه درك نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یو تن (پاورکسپاني) ایتالیایي پوه چې ۱۸ کاله دکابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یوکتاب هم لیکلی سرلیك یې دی (افغانستان چهار راه اسیا) هغه پدې باوري دی چې دکابل په غرونو دیوالونه دیفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.
دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پیړی په اوږدو کې راڅرګند شوي داخلك نظامي او جګړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنګجو خلك وو دوی له منځنی اسیا دپامیر له هغه لورې او سر دریا اوامودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخوانی تخارستان او بدخشان کې میشت شول.
دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.
دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې دکابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې يي د دیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.
کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) يي بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ) (کهندژ) (کلا) په حصینه اومستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته يي وه دښار چار چاپیره يي دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی اوښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چارچاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو يي یوڅه برخې پاتې دي.
دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوي کار ګڼل کیږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت اومقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد اومعمور و په پنځمه مسیحي پیړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.
ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زېږدې پیړۍ کې ځای پر ځای، و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونودپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستۍ بڼه خپله کړه کابل ډیومستحکم پایتخت اومرکز په حیثیت وشمیرل شو.

۳ـ ۴ـ ۴۷

دچکړي منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه څرګندیږي کله چې داغر په ژمي کې واورې سپین کړي داکرښه لږه څه ښه څرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم میراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز ؤ دبالاحصار تر شا زره جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لږ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکړي ډیر مشهور دی‌او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې یې دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونكي داوسني كابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راكاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم ليرو منطقو ته يې بيايي.

دچكړي منار چې دغره په يوه څوكه واقع دی په موجوده حال كې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطر يې د ۲۰ مترو په شاوخوا كې دی.

دچكړي منار په استوانه يي بڼه جوړ كړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يي په تدريج سره نرۍ كيږي دمنار پورتنۍ برخه داوبښ دموړي په شكل ده اولكه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه كړې ده داسې څرګنديږي چې په لرغونو زمانو كې دمنار په پورتنۍ برخه كې (څرخه يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون ؤ وضع شوی وه ، لكه چې همدې نظريي او مفكورې ته مربوط په هند كې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوكا) دوخت منار موجود دی چې په سركي يې (چكړه) يا(عراده) دبودايي دين علامه ليدل كيږي او (چكړه) عين همغه كلمه ده چې دچكړې په منار كې ليدل كيږي اوله نامه څخريږي هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه كې (چكړه) (څرخه) يا (څرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونكي دتاريخ له نقطه نظره دچكړې منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لكه (يخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروكې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت وركوي مګر پوښتنه پيداكيږي چې ايا دامنار د(اشوكا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوكا چې دهغه كتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليكلې وه پدې وروستيو كې دكندهار په سر پوزه كې تر لاسه كړای شوه چې بودايي دين ته يې په افغانستان كې رواج وركړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليك په جلال آباد كې دډرونټې په برخه كې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچيني ليدونكي هيوان تسنګ دليكونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه اوبګرام كې استوپې اومعابدونه جوړ كړي ؤ دا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه كوي چې دچكړې منار بايداشوكا په وخت كې جوړ كړای شوی وي.

دچكړې منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يې له بودايي قانون څخه استازيتوب كاوه او دغره په پوزه باندې يې موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يې دبودايي كابل څرګندونه كوله او له بلې خوا يې دبودايي دورو راهبانودلارښوونې له پاره شميرل كيده. لكه چې دشرق دلوري يې دهډې، دشمال دلوري يې دبګرام او دشمال غرب له خوا يې داراكوزي (كندهار) له پاره جلب توجه

كوله. بگرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپير پراته او ډيره ساحه يې نيولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ يې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډيرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپيرپال کې متمرکزې وې.

ټول په دې پوهيږو چې اشوکا په هند کې ډير معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتيږو منارونه يې په مختلفو ځايونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه يې پر ډبرو کيندلي او په منارونو کې کلك کړې دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وويل شول دوه فرمانونه يې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چيرته داملاحظات په نظر کې ونيول شي په اسانۍ سره ويلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وويل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانيت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال يې دبودائي دين مبلغين دارغنداو سيمې موجوده کندهار ته ورسيدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ايښی وي او په کابل کې دبودايي دين دخپريدلو دخاطرې په ډول يې دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبيعي وه ددې منار چارچاپيره په درو کې ډيرې استوپې اومعبدونه و چې دځينو شواهد اوس هم ليدل کيږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې اباديو لمنې تر لومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيړيو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷\۴۱۷

خم زرګر

دبودايي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرګر)) يوبې نښانه ځاى دى چې په ځانګړې توګه يې په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوې نه ده، مګر دتاريخي ابادېو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځاى و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يې اوريدلى نه وي. دا ښکلى کلى دپنجشير ددرې په دننه اودکوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دى او داځاى دنوې پلازمينې کابل دخلکو دتفريح اوميلو ځاى دى.

ګلبهار په خپله شمالي برخه کې د "شيخان خيل" په نامه يوځاى لري چې له څوکالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابريکه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل کړى دى اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلى دى.

بايد هير نکړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يې ډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلوېې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو کې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاددښتې) په نامه کړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله گل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانگړې توگه یې یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله گلانو څخه یې پدې دښته کې د (لاله گل بوی) او (لاله صدبرگ) یې ډېر شهرت لري چې دغور بند دتنگي په خوله کې راټوکیږي.

دگلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرگر او خوا ته یې اشترگرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرگر اواشترگدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لویدیځ ته واقع دی ټول په پشه یې ژبه خبرې کوي او داسې څرگندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنگي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، له سنجن" اوخم زرگر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړی په زره پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکانو هیکلو څخه دي چې یویې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرگندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یې داور شغلې لوړیږي اودپښو له تلوڅخه یې اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرگ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرگر ترمنځ دیوه غره لړه ده چې ډیره برخه یې سلیت کانی لري او ددې غره لمنې چې مخه بې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مگر هغه لمنې یې چې د"اشترگرام" او"خم زرگر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقایاوې دسړي پاملرنه راااړوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په څونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (راموا ستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو اباديو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي.د "توپ" کلمه بشپړه او خويخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنګه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې(تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو راښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرګنديږي او دارابيې چې ډيرو رسوياتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود وُ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه څرګنديږي چې دلته نه يوازې معابد بلکه محتملاً کلي اوښار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنګه چې مودپهلوان غره ترڅنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترگام ترځنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو څخه وهل شوی خوخامخا به څېړنې اوکيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويي او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې شك نشته چې دځمکې په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو څخه چې هر يو يي په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو څخه راپاتې دي. څېړنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړې ارزښت ورکړی دی او دلته ديو ورکي ښار په بڼه ابادیو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکی کې دا ابادی لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۵\۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددویم کال په نیمايي کې چې دهیواد دابادۍ له پاره ترسره کیده، دیوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سرك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښنل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي یعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نیکه مرغه چې نن دا کرښې لیکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندلید له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددویم پنځه کلن پلان په نیمائي کې به داستر کار پای ته ورسیږي.

دکاپیسا (کودامن او کوهستان) دلویې جلګې دنیمه شمال او شمال غرب په نیمه دایره کې یوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نیمې پیړۍ راپدیخوا یې دجبل السراج په نامه شهرت پیداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانیو دورو کې دپروان په نامه یادیده.

جبل السراج یاپخوانی پروان دجغرافیایي موقعیت له مخې (په لرغونوختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس یې هم لري . چې داستوګنې دمنځنې ځای په توګه دمنځنې هندوکش دلویو ځلورو لارو په حیث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لویدیځ لوري ته یې د ۵ کیلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختیځ لوري ته یي په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشیر ددرې پیل دی چې بیا پدې دواړو درو کې دوه دتیریدنې نورې لارې دي چې یوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتیریدنې له پاره ډیره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې ځخه پراخه اودیانه له پاره مساعده ده که چیرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشیر، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشیبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نویو لارو کې شامل و او له څه مودې را پدیخوا دموټر و لاره ګرځیدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "ګلبهار" او "متک" ترمنځ اوياد پنجشیر اوغوربند ترمنځ او یاخو هم دسال او لنګ یا سالنګ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووایو.
وايي چې تاريخ تکراریږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووایو ثابت جغرافیایي موقف اوموقعیت په تاريخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ارزښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې یې هم ډیر اهمیت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلی ؤ چې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشیبر پښه لګیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.
معمولاً مورخین دلته دیوښار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنګه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس یې اثار نه څرګندیږي او نه دتاريخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقلیمي موقعیت یې په یقیني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر دعسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارقاکانا)کلا موجوده وه همدارنګه حتماً دهیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسیدلو موښارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.
جبل السراج یا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اینده کې به هم وي، لکه څنګه چې دهوامرغان ددوبې او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.
سکندر مقدوني ۲۳ پیړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې دجوړولو پر مهال یې روزانه دسیمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل ا لسراج سره پیوست پراته دي.
ددې ۲۳ پیړیو په اوږدو کې یې جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع دلته ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنګ وضع شرایط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومسايلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سير په هکله تر اوسه په يقيني توګه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دخاواك په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان ګل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنګ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپهر پيښې پکې ليکل شوې دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنګران، سالنګ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراب ته په رسيدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه ګلبهار ته ستون شو.

اګر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پيړۍ کې (۱۷ مسيحي پيړۍ) کې ترسره شوي دي مګر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتيجې اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنګ او پنجشير نه ګټه اخيستې يعنې دسالنګ پرلار تللی او دخاواك او پنجشير پر لار ګلبهار او له هغه ځايه دپروان سکندريې ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، ګلبهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنګه چې ۲۳ پيړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرك په خلاصيدلو ، سالنګ لوی تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

۴۱۱۳۱۵

دلوګر تاريخي او جغرافيايي موقف

کابل دجغرافيايي جوړښت له مخې په يوه غرني نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډېرو ليرو په غيږ کې نيولی، ددې تاريخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خيزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شميرل کيږي. لکه څنګه چې کاپيسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشميرې ډېرښت حاصل خيزې او تاريخي اثارو دبقاياوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقريباً په همدې فاصله په مقابل سمت يعنې دپايتخت په جنوب کې يوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څېر زر خيزه، حاصل خيزه تراوتازه او ډېر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سيمې چې سره ډېر ورته والی لري په عين حال کې دزراعتي توليداتو يوتوپير هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای يعنې کاپيسا په ډېره پيمانه د انګورو باغونه اوميوې توليدوي او په مقابل کې لوګر ډېره غله لري. همدارنګه ددواړو سيمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپير هم موجود دی پدې ترتيب چې کاپيسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچينه نيسي او په مقابل کې لوګر بيا يورود لري چې دلوګر رود په نوم يادېږي منتها ددې روداوبه ډېرې ښې ويشل کيږي او اراضي ته ښه رسيږي او په کرهنه کې ترې ښه ګټه اخيستلای شي او دکاپيسا ردودونه په ډېرې تيزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې بايد ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کيږي.

لوګر لکه دکاپيسا په څير چې دتاريخ په اوږدو کې يې سترې دورې ترسره کړې دي منتها دکاپيسا په څينو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پايتاوه) (شترك) او نورو کې

دلروغون پيژندونکو له خوا کيندنی شوي او څيړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هيڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعيت دکابل، ګرديز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سياسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه دارابښيي چې داڅومره دتاريخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم دیادونې له پاره پرته ديوناني مصري جغرافيه ليکونکي بطليموس له يادونې چې په دويمه عيسوي پيړۍ کې تير شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دليکنو له مخې چې د(پاروپاميزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستيالانو اومختلفو ځايونو نومونه يې اخستي چې يويې (لوګرنا) ده يوتن انګريز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوويلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ويل شوی او ورو ورو دوخت په تيريدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمايل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سيمه وه چې هلته (اورمړي) ژبه ويل کيده چې بقايايي اوس هم په (برکي برک) کې ليدل کيږي دانوم اوداسې نور ډير نومونه چې لنډه يادونه به يې وشي ددې محتاج دی چې پرې څيړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډيره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاريزونو نومونه واقعاً په ذهن کې يوه مفکوره توليدوي لکه: کاريز رسن، کاريز تشن، کاريز روشن(داوسنی ارزي درويش نوم)، کاريزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسچ، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسميه چې همدا اوس هم يو شمير محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجيب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسميه، داور مړی ژبې بقايا پرته له برکي برک نه دوزيرستان په (کاني ګرام) کې هم پاتې دی.

په لوګر کې داسې نور ډير ځايونه هم شته چې اوسيدونکو يې ياخوشواهد ترلاسه کړي او يا خو ليدل شوي او يا يې درک لرلی. موسهي چې داهم يوله همغو عجيبو ومونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهيږو چې سهي صورت يې څرنګه وليکو

هلته هم وړوکي مجسمې موندل شوي چې ختيني جچوړې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لر اختلاف يې جوړه له بګرام نه هم په لاس راغلې دی اومعمولاً هغه د کوشانيانودوروستی دورې يعنې دعيسوي ددريمې پيړی ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو اوباغونو څخه دغزنويانواوکوشانيانوسکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنګار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيداکيږي او همدارنګه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او(استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد ـ خواب" و، او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته و، نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې ګورې او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوګر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پورې چينې دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال ستري ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوګر منطقه چې د "واغجان" له تنګي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنګه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنګي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هغې صورت ونيسي.

۱۹-۴-۴۷

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثرو ځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دګنبدي په څير د کاڼو يو امبار چې له کاڼو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرګنديږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو اودغرونو پرخونګو جوړيدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو داماني برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې اباديې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنګ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پريښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه داکلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرګندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شوني څرګندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووایو دبیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او ننني دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دګل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې دغره پرخونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې ډېرې ښکلې منطقې اوښه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنګان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنګان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسـه دهغـي دتشـخيص پـه هكلـه ديـو معبـد يـا اورتـون پـه حيث اتفاق نظرندى حاصل شوى.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کېږي چې ا ستوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللي، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يې بقاياوې په تيره، خښته کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" پـه صورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د"بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له لدې پرته دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل، ډرونته بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير خيزونه يې دلندن برتش موزيم ته يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تر ډيرې اندازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو اوورځپاڼو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې د يونسکو ديوتن راليږل شوي مهندس په لاربنوونه دکابل دنږدې سيمو دځينو تاريخي اباديو مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې داباديو مرمت هم پيل شوی دی.

پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونږدې چاپيريال کې يو لړ مذهبي تاريخي اباديو داسلامي اوبودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يې داثارو حفظ اوساتنه يې دافغانستان دهنري او تاريخي اثارو له مخې ډيرارزښت لري. داکار نه يواځې زموږ پخوانيو مذهبي ودانيو له نړيدلو څخه ساتي لاچې دسياحانو له پاره هم دډيرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند شيز مذهبي تاريخي ودانيو دی چې له نيکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايو حفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی ددې پوښتنو ځواب ته راځو :

دلومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.

استوپه ياتوپ چې دپخوانيو بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوته يې سنگهارمه يامعابد او بل ته به يې استوپه ويل او په بودائي عصر کې له دويمې م ز پيړۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه ورې او غټې استوپې ودانې شوې دي اودکابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مايي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسی توګه هر یو معبد کم ترکمه یوه استوپه درلوده اوډیروختونه دیو معبد چارچاپیره ډیرې ورې اولويي استوپې هم جوړیدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړیده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به یې دراهبانوالماس اونور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به یې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی‌او اوس دتوپ په بڼه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دپغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترځنګ پرته ده اودکلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترځنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په تیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه یادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبنهار ددروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبك کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکرې دمنار (بودايي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وايي، البته داخه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامی دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یواځې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یوقبر هم وچې هغه ته به یي درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندېږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکليو په منځ کې ليدل کيږي اوخلك دپخوانيو خاطرو په ياد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وايي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شيوکيو کمري، چکړي اوخورد کابل پورې اوهمداراز دکاپيسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپيره اوکه دخواجه سياران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره ،ونوروکې اوڅه په ګلبهار او اشترګام اوريزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زياتره بيخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځايونو په چکړي منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپيرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونيو له نقطه نظره ډير ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لويه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نيکه مرغه کابل د چاريکار لويې لارې ته نژدې واقع دی اوسيلانيان کولای شي په اسانۍ سره ترې ليدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددايرې محيط يې نژدې څلويښت متره دی او په ملا کې يې لکه دکمربنددوه حلقې ليدل کيږي اوپلستر کاري يې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالويه استوپه له ډيرولريو ځايونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربين په واسطه يې دچاريکاروله عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئيات څرګنديږي،دغه استوپه دلويو کوشانيانو دتلپاتې ودانيو يادګاردی او که په دقيقه توګه ووايو نو دامپراطور کنيشکا دسلطنت يعنې ددويمې مسيحي پيړۍ تر نيمائي پورې اړوند و.

هيله لرو چې ددې لويې مهمې تاريخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانيو ښېګڼو ته يې تاوان ونه رسيږي.

۳-۳-۴۱

بامیان دسیاحت او نړۍ

ګرځیدنې له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه ځیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبک استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړی، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او دابنکلې دره یې په نړۍ کې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پانه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمڅو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان ددیوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښنو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دي بامیان دهند او

چین تر منځ دتلو راتلو لویه لار وه چې په همدې سیمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تیره او دهندوکش په غرو رغو کې به تیریدل.

بامیان ترتاریخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاریانو مرکز ؤ چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډیر ښه ثبوت دی خو بیا دبودائي دین په خپریدلو سره مخصوصاً دکنیشکا او هوویشکا لویو کوشانیانوپه دوره کې چې (د دویمې میلادي له دویمې نیمائي څخه تر دریمې میلادي پیړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پیړۍ په منځنۍ اسیا کې دبودایي دین یو پرتمین مرکز پاتې شو. بامیان دمملکت دارۍ. له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو ؤ تاریخ ؤ چې کله کله یې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سیلانیان راغلي او شمېره یې هم ورځ تر ورځې په ډیریدو ده نو ډیره شمېر یې بامیانو ته راغلي دي. او ددې وجه ځرګنده ده وجه یې همغه دبامیانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقریباً ۴۰۰ قدمه یوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې یې مجسمې کندل شوي او دبدن غتې برخې یې له صدمونه په امان پاتې دی.

بامیان له کابل نه ۲۴۵ کیلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

بامیان پرته له دوه سترو مجسمو او یو شمیر مُعبدونو څخه نور هم په زړه پورې دلیدلو ځیزونه لري چې سیلانیانوته ډیر په زړه پورې دي او هغه په هغه سیمه تاریخي محاسن طبیعي مناظر او یو شمیر نورو ته دخالدارو ماهیانو ښکار ډیر په زړه پورې دی.

پرته له لویو مجسمو څخه چې یادونه مو وکړه یوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرک په دره کې وجود لري او دککرک دره دبامیان جنوب ختیځ لورته پرته ده او هغه سرک چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کیږي.

ددې درې نور تاریخي اثار دضحاك ښاراوشهر غلغله دی چې په ډیره پیمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګیز دخرابیوډیرې خاطرې لري او پدې دریو دورونو پورې یې خاطرې تعلق نیسي دچنګیز لمسی دضحاك په ښار

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنګیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونږدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته دیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو متری کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

رواني اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چینې پرې شوې څوکې داټول هر یوپه خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدني وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لار واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلی.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري ځکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۲۰-۳-۳۷

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډير ښترين ځای دی اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولای شي چې دهغه ځای دټول ښايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري.

دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيداکيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده سترې)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوړو څخه دپښو تر بندونو پورې په قبايا راهبي شوقه باندې پوښل شوی وُ اودهغې قاتونه او ضمونه ډېر ښه څرګندېږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخيص کيږي. ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لري او د ۳۵ مترو قبا شين ياداوبو په څير رنګه

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دباميان درې ته ننوتل ډېر تاثير پرې کړی وُ او دا دواړه بتان يې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنك بت) په نومونو ياد کړل ديوشمير تاريخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پيړۍ کې او تر دې وروسته يې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امير عنصري دسره بت او خنك بت په باره کې قصيده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او يو بيت نيم هم ترې پاتې نه دی ددې قصيد کشف يو له مهمو تاريخي او ادبي کشفياتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږدتاريخ په يوه پاڼه به ډېره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنك بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسيحي پيړۍ يعنې (لومړۍ هجري پيړۍ) کې چيني ليدونکي هيوان تسنګ هم تير ويستي وُ. هغه فکر کړی وُ چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ريخت شوی او بيا سره يوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهيږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن يې دهمغه غره په دانه داره تيږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات يا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذريعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ يې ورته سور او شين رنګ وهلی وُ او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ويستل چې يو ته (سور بت) او بل ته (خنك بُت) يعنې سين بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دباميانو په کيسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پيدا کړو: يو (صلصال) او بل (شامامه) دباميانو په سيمه ايز دود کې صلصال د۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر بت نوم وُ دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دباميانو سيمه ايز خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاوه او کوي يې او داهم فکر کوي چې يو يې شاه او بل يې ملکه وه په دې معنا چې دا يوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاريخ څيړنو او لرغون پيژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقيقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد ووېل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کيږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشيريانو په لهجه کې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق کيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه کيدی شي.

لکه څنګه چې مو دمخه ووېل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملکه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونوپه ليرې والی تراشل شوی دی يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار ، مور او ماشومانوڅخه دي .

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په کاروانونو دوربېنم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی و.

۴۱_۳_۵

دسرخ در اژدها

دبامیان لـه عجیبو ځیزونـو څخـه چـې دداسـتان، کیسـې، تـاریخ، فولکلـور، عامیانـه کیسـو، طبیعـي تشـکیلاتو طبقـات الارضـي لـه نظـره دپـاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دی‌چې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومیږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او پـه عـامـه تـوګه داوبـو نلرلو پـه وجه دکرهنې وړ نـده. دطبقـات الارض کوایف څرګندوي چـې تربنـد امـیر اویکـاولنګ اوحتـی تـر ده زنـګي پـورې اوږدوالـی لـري چـې پـوښـل شـوی داهغـه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر تـه نژدې ده ډیر اهکي مـواد لـري اودسرچینـو پـه اوبـو کـې نوموړي مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څـنګه چـې هماغـه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدوکې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکـاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغـه څه چـې دسیمې پـه عـرف کـې پـه اژدهـای سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینـې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی‌وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکـۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغـه ځایـه چـې داداژدهـا

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيګري رنګ په لړلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جګوالی تشکيلوي او همدارنګه په شاکې يې شق شوي ځای کې داوبو دسرېدلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وې داوبو له دريمې جريان سره اويايې داهکي موادو په سريزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځايه شوی او به دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددريجي سربنت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ تولید کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع بڼه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د ۶ يا ۷ مترو په اوږدوالی يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سړې اومنجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنګ په جريان کې يوه برجستګي لکه دمار په څير کړه وړه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوبښ په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي ، هغه څوك چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې څرګنداوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنګ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريده لدې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلي يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبوداداوړود پروت بت ترڅنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترڅنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلک خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوڅیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوړده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

۸_۳_۳۸

دباميانو زمريان يا

شاه شكاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوكې په ځانګړي توګه له دريمې زيږدي پيړۍ راوروسته چې په افغانستان كې دكوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونوپه رامنځ ته كيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ كې (په ايران كې) اوبل په ختيځ كې عربي تركان (په مركزي اسيا كې) مخ په سقوط شول په افغانستان كې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وكړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوكش شمال او جنوب كې په درو او سيمو كې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ كې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو كې شخصيت وركړی دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعكاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ كې دعربو مورخينو اوجغرافيه نګارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو كې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واكمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دكابل واكمنو لقب (كابل خدا) دزابل واكمن يعني دغزني اوكندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواكمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعني دميمنې

دعلاقې له وړوکو درو اودهري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داډوله عناوينو او القابو څخه ډير و چې دلته دټولو يادونه خبره ډيره اوږدوي ،ددوه لومړيو لقبونوپه باره کې يعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره يادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاک پروردګار پر لوی ذات اطلاق کيږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه يې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" يا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف ډولونه يې درلودل په پهلوي لهجه کې د (خنای نامه) په صورت يا (خدای نامه) په بڼه يادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبيرکولای شو.

پدې ترتيب سره دباميانو سيمه ايز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شير" او دباميانو له شيرانو څخه چې عربي ماخذونو يې يادونه کړې ده عبارت و په سيمه ايز واکمنې کورنۍ يانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پايتخت يې باميان و او دلرغون پيژندنې ځيړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي باميان) يا دباميان پايتخت په بودايي دوروکې په دره فولادي کې چې دباميان په جنوب غربي زاويه کې واقع دی موجود و. سيلانيان او هغه کسان چې باميانو ته ورځي او يا ورغلي دي ددره فولادي له پيل نه تر دوه درې کيلو مترو پورې يې په سلګونو بلکې په زرګونو سمڅې ليدلي دي او ليدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتيږو په منځ کې ليدل کيږي. اوداثابتوي چې دلته يوګڼ شمير کسان اوسيدل او واقعاً ديوورکي ښار حيثيت يې خپل کړی و.

دکابل دموزيم دباميانو په ځانګړي خونه کې درنګه تصويرونو په ډله کې چې ديو ښکلې اونفيسې اوقيمتي بودايي کلکسون دی ديوپادشاه رنګه تصوير وجودلری چې پروفيسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقيد پخوانی دلرغون پيژندنې دهيئت مدير چې دباميانو په دره ککرک کې دبودايي تصاويرو کاشف و نوموړی پاچايي د شکاري پاچا په حيث ياد کړی دی.

داتصوير واقعاً دکابل دموزيم يونفيس او قميدار تصوير دی که دهغه تصوير ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصوير يواځينی تصوير دی چې داسلام نه مخکې دساسانيانو او بودايي دورې په باميانو کې لومړی تصوير دی چې زموږ لاسوته رارسيدلی دی.

شاه لکه ۴_۵ عيسوي پيړۍ په څير نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانيانو دودکړې تر ۷ عيسوي پيړۍ يعني داسلام ددين تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنگې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تروخته څرگندیږي، گلوبند، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړی دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لینډۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاویو غاړې او ککرۍ څرگندیږي.متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او دښکاري سپي نیمه تنه څرگندیږي. غشی، لینډۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنگ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لینډۍ هغه ته ورښیي او داسې څرگندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندگانو وژل دبودایي په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرگندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندگانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتگین اوسبکتگین همدارااز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یاد کړیدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرگندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتگ راتگ لار پرې سپره وه په ۵_ ۶_ او۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني گرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه ؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

دباميانو د ((جي)) په سمڅه کې يو بودايي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پيړۍ نه تر ۹ مسيحي پيړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه دکشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بګرام، شترك، فندقستان، او دباميانو لويې بودايي مجسمې او دلويو استوپو پاتې شونې چې څو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ايبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توګه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفوطريقو دخلاصون وړوکې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شميردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بګرام، باميان،اوکه په بلخ کې اويادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسياکې ډيرشهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانګړې توګه دراهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو داوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدو نو کې درې يا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادې مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاګردان په ډيره ارامۍ اوخاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې دغرونو په منځ کې يې سمڅه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانګ او لانګ من همدارا[illegible] په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او ټولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نيکه مرغه په ۱۹۳۰ عيسوي کال کې چې له پروفيسر هاکن د دڅېړنې او سپړنې لپاره باميانو ته لاړو د هغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفيسر تر څارنې لاندې پيل شوې د ۳۵ متری مجسمې په ښکتني شرقي برخه کې مو يوه نوې سمڅه وموندله چې وروسته په سمڅه ونومولشوه او په هغې سمڅه کې ديوې پخوانۍ کتابخانې شواهد ځرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانۍ بودايي ورقې دسنسګريټ په ژبه او رسم الخط کشف شوي دباميانو يوه پخوانۍ سمڅه وه چې په ډير احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زيږدي پيړۍ کې دڅېنو کاڼو په رانړېدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دڅينې طبيعي عواملو په وجه يې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسيد اودايي کشف کړه او کشف کړای شوي څيزونه يې دکابل موزيم ته منتقل شول او هلته دباميان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په ياد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو يوه استوپه وکتله چې داطراف ديوالونو يې رنګه تصويرونه درلودل او دبودا دزيږيدلو دمجلس ځرګندونه يې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتې وې چې سره بيلول يې ستونزمن او شکمن کار و.

داپاڼې دکاغذ نه وې بلکې يو ډير نازك نباتي پوستکی و چې له خانبانع کاغذ څخه يې ضخامت ډير نه و او دوخت دتيريدو په وجه ډير ژر ماتيده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به يې له يوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده باڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډير نازك وسايل پکار و، دډير زحمت په تيرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه يې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دڅينو عرض او طول ۲۵/۱۰ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه يې څينې ټوټې دمطالعې په خاطر پاريس ته واستول شوې چې بيا وروسته دوباره دکابل موزيم ته راوړل شوې او يو تن فرانسوي لرغون پوه موسيو سيلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډيز يې دلته وړاندې کيږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلې دي عموما په سنسګريټ ژبه او رسم الخط کښل شوی دی او دهغې رسم الخط دسبك اوشيوې له نظره په درې برخو و... شو.

۱) کوشاناروش _ ۲) دګوپناروش _ ۳) دمرکزي اسیا روش _
لومړۍ ډله په ۳ _ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷_ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې ښلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې ښلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.
درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللې وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای نه دی چې دبامیانو په یوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.
په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني ا ثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.
هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وینایانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

د (وينايا) دکتاب پارچې د(گوپتا) په رسم الخط ليکل شوی دی. اصلاً چې داکتاب يو اخلاقي او مذهبي کتاب شميرل کيده سانسکرت په متن کې ورک ؤ او هغه يې يواځې ديوچينائي متن له مخې پيژندہ او هغه دښو غټو جلدونو لرونکی ؤ چې دباميانو په کتابخانه کې يې څو په سانسکرت ليکلې پاڼې ومونډل شوې، لکه څنګه چې خبر يو درې کاله وروسته (دباميانو ترکشف وروسته) څو پاڼې نورې يې په کشمير کې په يوه سمڅه کې ترلاسه شوي دي

پدې کې شك نشته چې په سمڅه کې کشف شوې پاڼې يوه مهمه مفکوره څرګندوي چې په يوه مهمه نقطه کې لکه باميان چې دغره په زړه کې په زرګونو سمڅې کيندل شوي دي او ددنيا لويې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي نوخامخا به يې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفوبرخو راهبان او دګاوندیو هيوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به يې کوله.

۲۲_۳_۴۱

دککرل تنګي "لس متري مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))
ښکاري باچا یا دبامیاني زمري

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متري مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متري مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی :بامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متري کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه تولو دره (تنګی) او د لس متري مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېندل شوی چې په رواق کې یې یو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دبامیان دلویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوې او له قصدي خرابکاریو یې تاوان ندی لیدلی مګرباداوباران دوخت په تیریدوسره دمخ اوبدن ځنې ځایونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً دیو لړمعابدو مرکز ؤ او په کال ۱۹۳۰ میلادي کال کې ددې ترځنګ یو معبد کشف شو او رنګه تصویرونه یې دکابل موزیم ته راوړل شول او دغه کلیکسون د اسیا په بودایي تصاویرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودایي رنګه تصویرونو په کلیکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګین تصویرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودایان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصویرونو مخ یې په ختېه لړلی او د بیا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زمانې په تیریدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګین تصویرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد ددیوالي رنګه تصویرونو په منځ کې یو تصویر دافغانستان دتاریخ له نظره ډېر ارزښت لري او هغه دهغهٔ پاچا تصویر دی چې دلیندۍ ، غشي او ښکاري سپي په لړلو یې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسیمه ایزو پاچاهانو دنیکه تصویر دی چې اصطخري دڅلورمې (هـ) پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې (دلسمې مسیحي پیړۍ لومړۍ) یې د (بامیانو دزمریانو) په لقب یاد کړی دی. دبامیانو زمریان لکه دغرجستان د شاریانو لقب داسې سیمه ایز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.ټول پوهیږو چې په بامیانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چیني لیدونکی، هیوان تسنګ په ۷مه مسیحي پیړۍ کې یې یو تن په بامیانو کې لیدلی او مصاحبه یې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه میلمه و او ورسره اوسیدلی دی. هیوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتریه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسیمې له نظامي سیمه ایزو نجیباوو څخه وبولو.داډول سیمه ایزو واکمنانو داوومې پیړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په بامیان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپیسا، لغمان، ګردیز، جهرستان او نورو ځایو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اویفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ یې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او څنډه کې یې سیمه ایز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې دکوشان اویفتلي په نامه پیژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډېر لیکونه دهیواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائیدوي او دبامیان په دره ککرك کې یو برجسته مثال دشکاري پاچا دی. چې دهغه انځور بودایي ګروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنګه ښیي چې ده له ښکار اودحیواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ویستلې ده.

دا پاچا په سریوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر ټومبلي لري دیو تخت دپاسه ناست او تکیه يې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حیواناتو او پرندګانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دبامیانو زمري چې تصویر يې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزي دروڅخه دیوه واکمن په توګه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنګ څخه یو تن بل ګرځند چې اصلاً دکوریا ؤ او (هوي تچاوو) نومید، له بامیانو څخه تیریده اودهغه له وینا وو څخه داسې ځرګندیږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثیر لاندې نه و او خپل پیاده نظام يې ډیر قوی ؤ دکوریایي ګرځند شهادت دیوسیمه ایز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړۍ منبع ده چې په بامیانو يې دیو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلومیږي چې د ۷ مسیحي پیړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ میلادی پیړۍ په پیل کې دبامیانو سیمه ایز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (باميانې زمري) په صفت یاد کړی دی قوي او نیرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو يې ډیر قوت لاره، مګر دبودایي معتقداتو دنظریې دپیروۍ له مخې يې له جنګ قتل او وینې تویونې څخه کرکه کوله.

۲۶/ ۲/ ۳۷

ضحاک ښار

داستانونو، او اسطورو چې له څو زره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوې ندي بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو اوصحراگانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډك دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراگانو، کمرونو ،مستو او ځپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او سټگ مخلوطې دي چې جیگري او سور رنګ ورته یوځانګړې هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توګه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مگر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنګه خرابو پر مخ یې رنګ پورې کړی .

دعامیانه نوم اینبودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نرۍ شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغوني زماني پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه،دضحاك او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دبامیان ترڅنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کیښود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود ؤ او د علاقه مندانودنظر راښکنې له پاره او په ځانګړي توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاك ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً دضحاك دښار خرابې دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول : دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم : دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای ؤ. دښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړې د ضحاك د ښار خرابې دساسانیانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتیب دابادیو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارك وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته ر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړۍ

جګړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په كلا كې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنګيز لمسی وه چې دمغلو يرغل ګر يې ډير په غوسه كړل. دا تاريخي كلا هغه ځای دی چې مغل يرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه كوونكو قوت عملاً وليد.

لږې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو كلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره كار اخستل كيده، چې وروسته دپيړيو ترتيريدلو دجنګونو او طبيعي پيښو سره سره بيا هم يې دحصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لاپاتې دي چې دضحاك ښار دمستحكمو كلاګانو په ډله كې وشمېري او دا ښكلې كلا د نړۍ دسيلانيانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه كړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاريخ په اړه دځيړنو لمنه پراخه شي او ددې سيمې دلومړيو اوسيدونکيو درسوم ،عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا کيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې داريايانو د اوسيدلو دځای ځايګي په اړه د هندوکش په چارچاپيره کې اومهاجرت يې ګاونډيو سيمو ته ور اوړېدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادی سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاريخ کې درک کوو او تحولات يې په وروستيو دوروکې مطالعه کوو.

دويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپيريال کې يې ژوند کاوه. دين يې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې يوشان جذبه او اميد توليداوه. آريايان دژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يوطبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندرې درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) دخدايانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشکيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصيت څښتنان شول. او لمر هم دځانګړي خدای شکل پيدا کړی ؤ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياداوه او دلمر په هکله دانومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانګړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، دویدي لمبر (میترا) نامه دتلفظ په لږ تغیر سره (میتهرا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوېستائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي،علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوېستا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوېستا له ځینو فقرو څخه څرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاڅخه) ددې لپاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوېستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زماني دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.

اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده څکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله نندارہ کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوېستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱_ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵_ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و. " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنګ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.

دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.

دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب و، له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو مترۍ کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړی خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پيژندنې څېړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پيژند ګلوۍ لکه :تاريخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډير خدمتونه ترسره کړي دي چې هيڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلګونو دارنګه مسايل چې دڅېړنو په ترڅ کې روښانه شوی يو هم دلمر پرستۍ موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره يې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لويديځ ته په ۱۲ کيلو مترۍ کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کندو چې دکابل او کاپيسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خير خانه شهرت لري يو معبد کشف شو چې په مهر يا لمر پرستۍ پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسيو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځايه چې علمي څېړنو څرګنده کړه دلمر پرستۍ معبد ديوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعيت تشخيص نشو کولای. دخيرخانې دلمر پرستۍ معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنومورې ائين پلويان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانۍ سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره يوه خونه کې درې دتسليت جوړې شوې چوکۍ وليدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دايښودلو له پاره سوري وليدل شول داسې استنباط ترې وشو.چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقيقو کتنو څخه وروسته دانتيجه پر لاس راغله چې نومورې دلمر پرستۍ

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي لکه چې د کوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویوائې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنې دلمر دځانګړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستۍ یوائینۍ مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډۍ دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستايي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلائي ګاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زړه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵ـ ۶ پیړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲ـ ۳ پیړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ متري بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانګړی خدای یې دګاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانګړی خدای په ګردونه کې ناست یاولاړ به یي څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډۍ کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او مابنام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داخل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته یې (پولوکس) ویل تر دې پورې چې (اکستور) ناپدید شو او(پولوکس) یواځې پاتې شو او له (زوس) نه یې هیله څرګنده کړه چې له خپل ورور نه بیل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه یوځای یوځل په اسمان او یو ځل یې په ځمکه راڅرګند شي او دسبا او ماښام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخیر خانې دکوتل په تراشلي هیکل کې دسبا اوبیګاه ستوري د(سوریا) دګاډي په دوه خواوو کې لیدل کیږي. او دیو تن یوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې یعنې د ((ایوکراتیدس)) چې ددویمې زیږدې پیړۍ په دویمه نیمایي کې یې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وایي چې ددې دوه ستورو وظیفه داده چې اعمالو او ناظرو نیکې او بدې پیښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه یې له سیستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لویه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستان کې یې دبودایي دین ترڅنګ څرګندویې کړې وه، وروسته تر هغې چې یفتلیان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودایي دین سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډیر متمایل شول.

دابايد هیر نکړو چې په افغانستان کې یوشمیر سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر یومخ دنیمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنور شعلې یې له شانه خپرې شوی.

ډیره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځینو ځایونو (داور) یعنې زمینداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمینداور ، غزني (سکاوند) یا دلوګر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهیږو چې دزمینداور په (جبل الزور) اوذلوګر په (سکاوند) کې دلمر پرستۍ معبدونو وجود لاره، په غزني یاپه غربي او یا هم په شمال لویدیز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد وې.

یواځې یو معبد چې عبارت دخیر خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمې څیړنوپراساس کیندل شوی اوهغه دمرمرو سوریاهیکل چې راتر لاسه شوې د(سوریا)یواځینی مجسمه ده چې دڅیړونکیو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکـابل ښار هغـه ښکلـی او تـاریخي ښار دی چـې دنـوم انعکـاس یـې لـه اسطورو، داستـانونو، فولکلوري کیسـو، قصیدو او د تـاریخ لـه متـون څخـه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

دا ښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازې) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یـوه غونـډۍ لـري چـې معمـولاً یـې د (تپـه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا تکی دپاملرنې وړ دی څکه چې نن سبا دکـابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلـوگر پـه سیند اباد و، په همدې ترتیب دمرنجان غونـډۍ ددواړو رودخـانو ترمنـځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنگ غارو په سیمه کې دواړه رودونـه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکـه دنـورو ډیـرو غرونـو او غونـډیو پـه څیـر فولکلـوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرگندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و، او ډیر مال او ثروت څښتن و، کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونـه پیژندنـه چـې دداسې فولکلـوري داسـتانونو یواځینـی کیلـي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې لـه دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخـو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال یوختین دیګی وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرګر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادیږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو (کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ ـ ۶ م ز پیړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ګرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیک) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ـ ۵ م ز پیړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیروکې ترقبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکومجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې څیړنې شوي دي دمدیتراني له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیك لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داریوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان اوتجارت لارې دغرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی دزر ګري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیروالي له پاره یې د (بودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا بڼه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا بڼه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقرې سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروختـه خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

دتپه مرنجان بودايي معبد ـ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته یو شمیر تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل ـ جلال ابادپه لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادیو بقاياوې چې دشاخ پرنتې دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکرې کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيريږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلې کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان ډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلا يوجادوګر و چې ډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې ښخه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما دیواځنۍ حل ګلیاڼې دې ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لړ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاوونولوپاره ډیر ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنګي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نیټې څخه تر ۲۷ نیټې پورې کیندنو، څیړنو اوهڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونیو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لزي.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره . داودانۍ له خامو غتوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود ، دلته درې اطاقونه جوړ و ، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوي و اومنظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یوطاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکاڼو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې ، مسکوکات ، ختین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ښودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځیني برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې یې برجونه ور جوړ کړي و داشکست او خرابی یې په غربي برخه کې ډیرې محسوسیدلې ځکه چې دغربي برخې له شنیدلي دیوال سره یو بل پنډ دیوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانی سکه چې مرنجان په بودایي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه یوه مسي سکه او دکجولا کدفیزس کوشانیانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر میلاد اودمسیح په وخت کې شمیري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستې نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاریخي تحولاتو ډیره رڼا اچوي.

یوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه یې محدب ، مقعر اویا د نعلبکی په شکل جوړې دي چې دادکوشانیانو یو شمیر شازیو پورې اړه نیسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت یادوي. ددې سکو پریوې د(بهرام) نوم لیکل شوی دی اودلو ی کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم یادې ش ې دي.

او یوولس نورې سکې فیروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. یوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکیلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دی (۳۷۹_۳۱۰ منسیحي) ۲۴ عدددویم اردشیر پورې (۳۸۳_ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده یې دریم شاهپور (۳۸۸_۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتیب لکه څنګه چې لیدل کیږي دمرنجان دتپې دبودایي معبد ښکلي کشف شوي دسکوکات موږ دڅلورمې عیسوي پیړۍ تر پایه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودایي معبد کې دهیکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې یودیس اتوا او اعانه ورکوونکی کشف شوی تر ټولو لویه مجسمه ده چې ددوو پخوانیو او نوي دیوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزیم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې یې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې یې وهلې کشف شوې ده. یو له دې مجسمو څخه د یوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم لیدل کیږي .

دمعبد ددیوال په اوږدو کې جنوب لور ته یو شمیر نورو غټو او ورو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډیر ځایونه یې شنیدلي و او یوه جوړه سترې ښې ښکاري چې له طبعي قامت څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختين کشف کړای شوی لوښي دکوشانيانو دعصر دختينو لوښو دمطالعې په اړه ډير ارزښت لري.

داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه يې شپږ پاڼې والاګلان، زمري او دغرنيو غرڅو تصويرونه کتنل کيدل. او په يوه کې دګل دان په څير دوه مرغان په مخامخ ډول ليدل کيږي او دا په واضح توګه دساسانيانو دوخت کار راښيي او همدارنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.

دمسکوکاتو، ختينولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمارت له سبك او مرمت کاری څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کيږي چې د مرنجان دتپې بودايي معبد د مسيح دوخت په پيل کې په لومړي پيړۍ کې (دلومړي څخه د دريمې) دلويو کوشانيانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه يې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پيړۍ په ساې اوذ پنځمې پيړۍ په جريان کې دشنيدلی، درزونه يې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او برجونه يې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته يې ديوې کلا بڼه ورکړې وه.

داکلاماننده معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو يا تر اوومې عيسوي پيړۍ بودايي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۱۱_۴_۴۱

يعقوب ليث صفاري او

دكابل زرين او سيمين بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشکال العالم همدغه دکابل دزړې کلا او د مشهورې بت خانې يادونه کوي چې، علي العموم راهبانو يعنې کابلي رتبيل شاهانو په هلته دتاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

داڅرګندوي چې درتبيل شاهانو دسلطنت په دوره کې کابل يو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنيوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرګنديږي چې يعقوب ليث دصفاری کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزرو او نقرې بتان يې تر لاسه کړی او بيا يې بغداد ته استولي دي. دبسيستان دتاريخ مولف پدې برخه کې داسې ليکي " کله چې يعقوب کرمان ته ورسيد محمد بن واصل يې پذيرايۍ ته راغی ډير شميرعسکر يې له ځان سره داطاعت ، فرمانبردای او هدايا تو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يې عزت وکړ او ښه راغلاست يې ورته ووايه. بيا يې يوتن استازی دهدا ياتو له پاره او پنځوس زرين او سيمين بتان چې له کابل څخه يې راوړی و دمعتمدپه لور واستول چې مکې ته يې واستوي ترڅو يې دکفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته ديعقوب ليث صفاري ننوتل ددريمې هجري پيړۍ نيمائي کې او له دې ښار نه دزرين او سيمين بتانو دوړلو او په نتيجه کې د مهم معبد په ورانولو کې هيڅ شک نشته. داچې دا معبد په کوم ځای کې او څرنګه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توګه يې په چاپيريال کې تجسس وکړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحكايات كې دكابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجګړو يادونه كړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك څوارلسم څپركي كې په هغه څپركي كې چې د رايان كابل يا برهمن شاها. كابل كې مې شرحه وركړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد كړی دی او مسكوكات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوی او لاپيداكيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په كابل كې مواجه شو وزور يې عمروليث په غزني، كابل او لوګر كې له (كلمو) يا (كملو) ددې كورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دكابل مشهور معبد او د وروړ په امر يې دلوګر دسكاوند مشهور معبد وران كړای شول.

ايا دكابل مشهور معبد چې كابل ... بوتي كوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دكابل دښار په منځ كې او كه په ليرو. او نژدو څنډوكې؟

پدې كې شك نشته چې دكابل دغرونو په پوزو او غونډيو كې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوكي، كمري او چكړې نه نيولې دخير خانې تر كوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو كې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو كې ليدل شوی او په ځينو كې يې لكه خواجه صفا ، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په كوتل كې يې اثار او شواهد هم دكيندلو په وجه كشف شوي دي. چې دكابل په موزيم كې موجودې دي.

دخير خانې، دكوتل برهمني افتاب پرستي معبد ، دعلي اباد دغره په لمن كې دبودايي معبد ، دشيوكيو ديعقوب تنګي ترخنګ معبد هر يو په خپل ځای دير ارزښت درلود مګر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه كې ليدل شوی ندی پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انګريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ كلونو كې ۱۳۰ كاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په كابل كې اوسيده او دامير دوست محمد خان په وخت كې دكابل په بالاحصار كې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترخنګ دحضرت تميم (رض) دمزار ترخنګ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت كوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حكم كوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر كې زرين او سيمين اجسام وركي كشف شوي دي، سمن انګريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دښتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلۍ کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کنډو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پښته ده چې دیو لږ هځو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپښتی په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پاڼې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجوردو پاڼې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرګند شو. دپښتی په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوې چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پاڼو ښایسته شوی و. مسن انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پاڼې دکابل په زرګرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارل مسن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصاردخرابو ته نژدې یوپخوانی معبد دباغ په پښته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپاڼو ګل په ښکلې دول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوي و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عروج او زوال دوري ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوي. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسې دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوځلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروته ده اودمعابدونو شواهد یې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه څرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجود دي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پېژندونکي موسیو النردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هڅه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتې ب

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو و دې ځای ديوبودايي معبد ځای اوموقعيت څرګند اوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوی کال ددسمبر دمياشتې په ۱۸ نيټه دلنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په ماښام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ و. چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل دسليت په کاڼي کې (ساکياموني بودا) يې ددوخارقه وو داجراء په حال کې ښودلی دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه ياديږي. که چيرته داپارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وګنو نوله دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي اودپښنو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نوميده بودا خارقه قيافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښنو له تلوو څخه يې اوبه جاری اوپخپله لکه ديو نوراني غره په څير په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخيل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې داور شغلې پورته کيږي او ددې خيالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيلکل کې دوه روښانې لارې دبودا له اړخه تيرې دي چې دی يې په رڼائي کې څرګنديږي (برهما) او (اندرا) يې خواته نژديوالی کړی دی. بودا په کيڼ لاس دخپلې راهبي يلان کلك نيولی دی اوښيي لاس يې داطمينان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې دحکمفرمايي علامه ده څرګنديږي.

پاتې دې نه وي چې په پايتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستيوکلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له ګنو ځايونو څخه لکه بګرام او يا له شيخا نخيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای و.

له دې پرته په پايتاوه کې يوبل هيکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړي توګه دتاريخ له نظره ډير ارزښت وړ دی داپارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهيکل تراشنې يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لاندې ډول ده.

درې تنه اعانه ورکونکي، درې ښځې او درې ماشومان د (پوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. داصحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه ورکوونکي چې تازه بودايي دين ته ورداخل شوي دي او يايې خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړې دي کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې ښکاري چې دوی قبايلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ کړی دی او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبودايي معابدو جلال ليدلی او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ داد کاڼي پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکی کلی چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دی دوه مهمې تراشلې دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړی دي چې د تاريخ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نوموړکې منطقې څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

میرزکه اودمسکوکاتو مجموعه یې

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکي څخه کابل موزیم ته راوړم. میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو مترۍ کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دمیرزکي علاقه چې چاپیریال يې نسبت گردیز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې میرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کیږي داوبو دتقسیم له برخې نه درې کیلو متره لیرې دشمال په لور د (چنیحي قول) درود اوبه د (میرزکي) له اوبو سره یوځای کیږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کیڼ اړخ ته یوه غونډۍ ځرګندیږي چې دسیمې خلك یعنې منګلي هغه د (کافر کوټ) په نوم یادوی داغونډۍ دسیند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسیند داوبو له سطحې څخه نږدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دکافر کوټ سویلي خواته په لوړه یوه توته مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ یې پخې خښتې او تیکر لیدل کیږي او داسې ځرګندیږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو ابادیو یوه برخه وه چې هویت یې موږ ته ځرګند نه دی.

میرزکي دنیمه وچ سیند په اوږدو کې کافرکوټ ته د ۷۰ مترو په واټن یوه چینه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منګلي قبایلو میرمنې په نوموړې چینه کې د مسکوکاتو په موندلو بریالۍ شوې. کله چې دچینې چارچاپیره په مختصر ډول وکیندل شو ځرګنده شوه چې دچینې چارچاپیره یوله لویه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې یې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنګ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي وو. او اصلاً داسې ځرګنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسیح تر زمانې هلته یوه متبرکه چینه وه چې خلك په هغه چینه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتیب د څلورمې قبل میلاد پیړۍ نه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډیره پیمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه ځایه چې اټکل کیږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چینه کې موجودې وې چې ډیره برخه یې سیمه ایزو خلکو دکابل ـ جلال آباد او پیښور په بنارونو کې وپلورلې هغه څه چې راونیول شوي او کابل موزیم ته راوړل شوې له دې سره چې ډیر شمیر یې په کیمیایي داروګانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بیا هم له لس زرو ډیرې موجودې دي.

دمیرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره او مس دي دنوعیت له مخې یې په دوه برخو ویشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په خانګړې توګه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاکزيلا ټيکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا کې ليدل کيږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي کورنيو منظمې اومرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسويل يوناني شاهانو، اسکايانو پارتيانو اوکوشانيانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انګليسي بنت بار او پنچ مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيداکړی دی او ددويمې يې دنقره يي نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځينې ګلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل کيږي.

ددې ډول مسکوکاتو دلومړي ډول پيدا ايښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پيړۍ ګڼلې ده او داخرګندوي چې ديونانيانو تر ظهور:مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې ګندهارا کې تر سند پورې دودوه . او د ميرزکې دويمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسيحي پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې يې دافغانستان دهندوکش په سويل او ختيځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحيرانتيا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په ميرزکه کې تر لاسه شوي ديونان اوباختري پاچاهانو هيڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې يې واکمنې درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې ليدل کيږي چې دهندوکش په سويل کې يې سلطنت کړی دی او په خانګړي توګه د (هرمايوس) چې دکابل يوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسکوکات زښت ډير دي.

دامجموعه دکوچنيو نقره يې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسکايي خاندان نقره يي مسکوکات او (اسکايي او پارتي) پدې مجموعه کې ډير ترنظره کيږي.

دکوشانيانو دکورنيو دمسکوکاتوپه باره کې بايد يادونه وکړو چې کوفيزس اوکنيشکا دکورنيو سکې پکې موجودې دي او وروستۍ سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنيشکا دکورنۍ وروستی پاچا ګڼل شو چې ددريمې پيړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت کړی دی.

پدې طريقه دميرزكي دمسكوكاتو دمجموعې نوعيت چې په كوشاني (واسودا) متوقف كيږي او يو شمير پوهان داسې اټكل كوي چې احتمال لري دميرزكي دغه ابادي دساسانيانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاريخ كې وران شوي وي.

دميرزكي دمسكوكاتو مجموعه تر ټولوغني او لويه دمسكوكاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوى دى.

موسيوشلو برژه اوموسيو كوريل (په افغانستان كې دمسكوكاتو خزاين) ترسر ليك لاندې كتاب كې ددې خزائينو په اړه ډيرې مطالعې ترسره كړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص له پاره به ډيرې دلچسپى وړ وي.

۴_۱_۳۷

سجاوند او شهرت يې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوى ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم يادېږي دنومړي مثلث له منځ نه تيرېږي او دشمال يعنې دکابل زاويې ته نژدې د کابل له سيند سره يوځاى کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مو يادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلى مقام او پايتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نومړو مرکزونو سره درلود دجغرافياله نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوګر نشي موندلى چې داځاى په يو لويې مثلث کې راونيسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيې له نقطې نظره ا و دفرهنګي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوګر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوى او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړى و هغه په (سجاوند) کې دلوى معبد موجوديت و ، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم ياد شوى دى داد لوګر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښان يې له موقع اوموقعيت سره مشهوراومحفوظ دى.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوګر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او ګرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې دجغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نږدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ډېر گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شک نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانی لاره له همدې ځايه تيريده اواوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نوميږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډيرمشهورکړی و ديوسترمعبد موجوديت و چې خرابې اوبقايايې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنګوالي په اړه له دوه تنومرسته ترلاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمدعوفي صاحب څخه چې تاريخ دجوامع الحکايات ښبتتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو ـ کو ـ تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې ځنډې يې په برکې نيولې هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنگه چې دشيوائي او لمر پرستی اثار له دربو لويو تاريخي ښارو کابل ، غزني او گرديز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شک نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه ، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانی خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلوميږي چې دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې يعنې د (کملو) يا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې دکابل دشاهي برهمن دريم پاچا او دعمر وليث دصفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد ؤ لکه چې وايي " در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوندبود ودر اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرک کردند "

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسکاوند دمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتوڅخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ دکوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې دشاهي (تگين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيکل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکښي چې ضمناً د (سگاوند) نوم هم پکښي لوستل شوی چې دسکاوند ياسجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرگندوي.

دقرائنو له مخې ويلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخانې دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرگند کړ يو دلمر پرستۍ برهمنې معبد ؤ او شهرت يې دکابلي رايانو داقتدار په موقع او يا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر و ليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نوميده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازاد کړاوبتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يومقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل اونور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنگ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرك مزار ونه دعامو او خاصو زيارتگاوې دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخوانې معبد دديوالونو او سنگ کارۍ څخه څرگنديږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنگ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرگنديږي. اوعملاً راښيي چې څرنگه دپخوانيو معتقداتو، فرهنگ او معمارۍ ځای داسلام دين،تمدن او معمارۍ ونيو.

۸ـ ۳ ـ ۳۷

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپرېدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلوددلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې:

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهنې وړی دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستی معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چیني هیوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چیني لیدونکی چې کله دتسو-کوته له سیموڅخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزني په ګډون، لوګر، ګردیز ترمقر پورې) څخه یادونه کوي دخلکودعادتونو اودیانت په اړه یې داسې وایي ، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته دسرنه ګیر غره ته ورل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمداراز دګاونډیوهیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستی څخه و. دلمر پرستی دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلوسره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستی یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو متری شمال

غرب لور ته دخير خاني په کوتل کې وجود لاره. چې دکيندلو په نتيجه کې دسوريا مرمري ښکلې مجسمه له هغه ځايه کشف کړای شوې ده.

نودچيني ليدونکی دیادونو په اساس پدې کې شك نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې يو دلمر پرستۍ مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته يوائې دسيمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هيوادونو څخه په ځانګړي توګه له هند څخه خلك زيارت ته راتلل.

داسلامي دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي يعنې دمحمد عوفي دليکنو په اساس چې په جوامع الحکايات کې يې ليکلي دی دسکاوند بتکده ددرې لومړيو هجري پيړيو په اوږدو کې دصفاريانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډير شهرت لرونکی و.

عوفي وائي: " .... په هغه وخت کې دهندوانو لوې معبد سکاوند و او په هندوستان کې دې زيارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر وليث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر يې (کملو) يا (کلمو) نوميده او هغه برهمني دريم پاچا کابل په سويلي او شرقي علاقو مارت درلود، آباد و او بيا دعمر وليث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ او سکاوند يې ازاد کړ بُتان يې ورمات او بُت پرستان يې له منځه يوړل ځينې غنيمت مالونه يې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې يې عمر وليث ته واستول ..."

دجوامع الحکايات دمولف په ښکاره شهادت شك نه پاتې کيږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دځلورمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي يعنې تر لسمې مسيحي پيړۍ آباد و او د عمرو لېث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه يې ورانه کړې او بُتان يې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستۍ سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو يفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګين له مخې په وضاحت سره تائيد کيږي ځکه چې هم نيم تنه هيکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته ليکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړي خدای په

ـیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې ـوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستۍ مشهوره بت خانه وه چې دلوګر، غزني او ګردیز په علاقو کې یې ډیر پیروان درلودل. دمخه دعمر لیث صفاري ترزمانې کابل دیعقوب لیث صفاري دواکمنۍ په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوافتح کړای شواو لوګر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سویلي خواو کې یې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزګان ډبر ليک

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کيږي.

دارزګان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راچاپيره کړی دی ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد اوخرابې يې څرګند يدلی او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرګند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انګريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړڅيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډيرپه زړه پورې ارزښت لري او دانګريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر) بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبرليکونه په لوی کاڼي کې کلك کيندل شوی دی. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو يدي چې تقريباً نيم ميل يو له بله ليرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډېر ليکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړۍ ډېر ليك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په يوناني شکست رسم الخط ليکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (يوناني يفتلي) وو وايو لکه څنګه چې ټول پوهيږو چې يوناني ليك دود او حروفو وروسته ديونان باختري دسلطنت دورې څخه يعنې له دوه نيمو پيړيو دمخه تر ميلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه يعنې له دوه نيمو پيړيو دمخه تر ميلاد څخه نژدې ۷_۸ پيړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام دڈين تر خپريدلو زموږ په هيواد کې رواج درلود او مختلفو کورنيو لکه کوشاني، کيداري او يفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډېر ليکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظريې ملاتړ کوي او په ځانګړې توګه داشوکا هغه ډېر ليك چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و ديوناني ليك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دريمې قبل ميلاد پيړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ ميلي فاصله کې ديفتليانو دعصر ډېر ليکونه په يوناني ليك دود کشف شوی دی.

دويم ډېر ليك نسبت لومړي ته دجيپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانۍ لاره واقع دی او لکه څنګه چې موويل له لومړي ډېر ليك څخه نيم ميل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کاڼی چې مطلوبې ليکنې يې په مخ کلکې کيندل شوی دی يو ډول تور ته ورته قشر لري چې شايد دباران دريزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې داليکنې حك کړې دی نوتور قشر يې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتيب دحروفو د نقر عمل ډېره ژورتيا نلري مګر په څرګنده لوستل کيږي او په ښه توګه يې عکاسي ترسره کيدای شي.

دموسيو بيوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقيده تر اوسه کاملي قطعي صورت ندی نيولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کيږي دافغانستان دتاريخ له نظره ډېر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته په پاملرنه وکړو چې يو يې جغرافيائي تاريخي ماهيت او بل يې تاريخي ارزښت ري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دويم ډېر ليك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا) دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دي ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی‌مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (څکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوي نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی و) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړي، څکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا و. چې په (۵) مسیحي پېړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملې وکړې او فتحې یې حاصلې کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا ،تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پېژندنې په اړه ډیر اړزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تأریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹_۴_۳۷

سمنګان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډيرې ښې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيدا کړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم يې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرګند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دګوزګانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجری پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسي ليکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکاني په څير سپيني دي او دسيمي خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هيکل تراشنۍ مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبك يا سمنګان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زيات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکاني دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و ، سمنګان د غوري اوبغلان یادبغولانګو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنګان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتـون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنګان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنګان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمڅې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایټالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرګندیږي چې سمنګان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لري یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لري یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنګوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه ځه چې سمنګان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکې غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرګندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکې غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنگانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخوانيي افغانستان دبودايي عصر دمعمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وروکي غره کې دلويې کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې داباديه په مهال به يې دهيواد له گاونډيو هيوادونو څخه ډير خلك ځانته جلب کړي وي.

دورانو شوو کورونو چې يادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي اؤ په بل تعبير يې هغې ته بت خانه ويلې ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسی ژبه کې يې پورتنی بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کاڼو تراشل شوی يا جوړې شوي ايښې وي.

په هغه متن کې چې پورته موږ ليکل دحدود العالم مولف په سمنگان کې د کوشکونواو مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشك په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې دوروکې غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او(مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشنې دي چې په رنگه او برجسته توگه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوی و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنگان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنگه مجلسونه او په ديوالونو يې رنگه تصويرونه پرته له سمنگان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دی.

دحدود العالم مولف دسمنگانو دانگورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبك دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دی.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرگنده ده چې ايبك يا پخوانی سمنگان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلگو له لرلو له پخوا زمانوڅخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقيده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ گڼلای شو.

دایبك دکاني استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبك دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید' ووایو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لړۍ ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبك په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکي دقبل التاریخ متخصص داکتر کارلنتن دقره کمر دسمڅې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړي، هغه وایي چې له ۳۰_ ۵۰ زره کالو دمخه داځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لې تیك) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیګې څخه به یې جوړول تر ټولو دکانې پخوانۍ یا (پاله اوکاتیك) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسېدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوېستا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه _ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سنا_ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) په نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لږ تحول سره د (اپارسین) په

بنه راغلي چې دا له دوه کلمو (اپار) يعنې ماورا او پورته (سين) يعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بيا هم ددې عظيم لوړ والي دعقاب له پرواز يا الوتنې څخه پورته بنيي.

د (اپارسين) غر ديونانيانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډير اسرار لرونکي معلوميده او هغه يې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (انديکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بيا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاريخي پخوانيو اوسيدونکو را پدېخوا دبنکلو خلکو داوسيدلو مسکن و. چې هغوی ته بايد په اروپائي اصطلاح (هوموالپيوس) يعنې (د غره خلك) ووايو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسيدونکي وو. او وروسته داريائي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دريا او آمو دريا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې يې ځای ونيو، هندوکش داريائي لهجو په شهادت که هغه ارياني و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داريائي قبايلو مقر وګرځيد او دا خصوصيت يې حفظ کړ او يا تر اوسه دنورو صافو اريائي امواجو چې ددې عظيم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل يې ستونزمن ؤ اوهمدارنګه کلا ګانې يې ډيرې لوړې وې نو څکه يې لرو اوسيدونکو ددوه نيم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځايونو حرکت کړی دی او په ځينو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول يې دژوند کړه وړه دپخوا په څير محافظه کړی دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانيو اوسيدونکو دژوند د مراتبو يعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چيرته بنه دقت وشي، نو ليدل کيږي چې ددې غره د لړۍ نيمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامير پورې تر اوسه د ژوند يوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانيو کوايفو يې لږه ډيره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشير، سالنګ، سنجن، درنامه، ريزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کنړ، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامير په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخواني تهذيب وارثين دي. په دې تول پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې يې دمعمارۍ طرز يو شمير عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنيو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرګیو کورونه چې له تېرو اولرګیو څخه جوړ شوی دی اوکورونوته یې یو ځانګړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده دډېرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکیو او د کور په نورو لوښواودکار په وسایلو کې چې لیدل کیږي هغه یې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلك چې دختیځ هندوکش اصلي اوسیدونکي شمیرل کیږي په جمیله فنونوکې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې. دخلکو پیژندنې دډنمارکي پلاوي دڅیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر ددرې زره کالو ق م یادونه کوي.دنومړې پلاوي دتحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ دسومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلك له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډیرو درو خلك هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان وې، دنومړې غره په ځینو برخو کې دپخوانیو ادابو دلړیدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړی لباس، وسله، دموسیقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثیه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر دپنجشیر په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کیږي او هر یو یې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسیدونکو خپل مدنیت ، فرهنګ او دژوند ځانګړې روش درلود.

۱۲_۵_۳۷

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کړې وړې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې ځوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نورستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پرځنده پاتې شواو دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف، عادتونه او پخوانی عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي وېښتان لري او همدارنګه سپين پوستکی لوړه ونه او باريك اندام لري. دادهندوکش اصلي اوسيدونکي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل کيږي.

نورستانيانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ کتلې معتقداتو او (هندو اريائي) کې ولټوو. له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په لومړيو مراتبو کې اقلا لکه د (ويدي) دعصر اريايانو په څير دځانګړو خدايانو مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه ترکيب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج شو

له سلو کالو را په دې خوا دنورستانيانو دمذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر داسې څرګنديږي چې دادهندوکش غرنی کتله وګړي ديوه واحد خدای معتقد و. چې هغه به يې د(امرا) په نوم يادواه، انګريز الفنستهون ليکي:

"دکافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والی نلری دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوکوي دګوري په نوم يادواه او ډير شمير يې دبوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې کاوه ستاينه کوله.

بوتان کانی يا لرګی دې چې مذکر او موئث لري او مجرد به پرې سپور او نمايش به يې ورکاوه.

جنرال کوڑتد "الفنستهن" يادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوی خدای د (ريمرا) يا (يامري) په نوم يادوي.

يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لوری کوثو داسيائي اسطورو په مقالو کې يوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليکلي چي په هغې کې دلاندې ليکوالو دنظرياتو شرح ورکوي.

ترکومه ځايه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا مې په کابل کې له نورستانيانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو کې دعالم ښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم يادواه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سکوك ميوك امرا) يعنې طلامخي خدای باله او هغه يې لکه ديو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځايه چې د ختيځ پيژندونکو او دسيمې دخلکو له ويناوو څخه څرګنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخدای وحدانيت ته قائل و. البته دژوند په لومړيو مراحلو کې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقيده درلوده نو

دجنګ او پهلوانۍ ځانګړي خدای يې ډير شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا) ياواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نيولی و ډيرو د خدايانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په ورکې صفت ميدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه يوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه يې ډير په دې ناحيه کې ده چې داخلک په خپله ژبه کې ليکلي اثار او کتاب نه لري او دتيرو وختونو له افواهاتو پرنه نور څه نلري داريان په مجله کې ديو کتاب په تحشيه او چاپ مشغول يم چې درويش محمد خان غازي (جنګ نامه) يا (صفت نامه) په نوم يادېږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکيم مرزا چې دظهير الدين محمد بابر لمسی و، ليکل شوی دی ليکوال د (کتهار) نورستانيانو يادپخواني نورستان چې دلغمان دعلينګار او اليشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کيدل چې د تثليثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګنديږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتهار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شک نشته چې دعظيم الجثه غرنيو پهلوانانو روح يې لکه يوناني (هرکول) يا رستم ددوی په افکارو او تخيلاتو کې ډير دخيل و.

لويه نظريه يې دې مفکورې ته تقويت ورکوي (ګيش) ته يې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې يې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو يې دکارنامو لويولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان يو شمير خلکو (ګيش) دجنګ ځانګړي خدای دويدي عصر له (اندار) سره تشبيه او تصور کاوه. او داسې فکر يې کاوه چې ديوقوي او توانا پهلوان په دود يې ليندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګرځېده

پاتې دې نه وي چې يونانيانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمايل ونيو نو دهندوکش په غره کې يې ديو قوي هيکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حيث يې يو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځينې نورستاني سپين ږيری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبايلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالئو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولاً غوا او دګیش له پاره یې سېرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

تور پوشان نورستاني او امير تيمور كوركان

دهندوكش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلى شو له هغو لوړو څوكو سره چې جګوالى يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلكو په تمدن او فرهنګ كې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلكو لاس وهنه ندى شوى او صاف ساتل شوى دى. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلي په لمنو كې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وايو او دمخه تر ۱۹۰ كالو ورته (كفرستان) يا (كافرستان) ويل كيده همدا كافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (كتهار) په نوم يادېده. پدې دواړو نومونو كې وروستى نوم يعنې (كتهار) په ادبي او تاريخي ماخذونو كې ډير شهرت لري.

كتهار دجغرافيائي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرج غان او علينګار ددرې پورتنۍ برخې تشكيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان كوتل لمر پريواته خواته يې خاواك او پريان سويل لور ته يې دعليشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينګار درې پورتنيو برخو احاطه كړې دي. دا علاقې دګرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځكه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه كړې دي چې خلك يې په داسې يوځاى كې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلكو په اړه سهي معلومات په لاس كې نشته، پدې كې شك نشته چې دخاواك له خوا او

همدا راز دېريان، عليشنګ، او علينګار له خوا لاړې ور غلي دي خو دا لاړې دکال په ډېر وخت کې دډېرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پرېواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعنې دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه وُ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډېر دود وُ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډېر تور رنګ لري او دپسه توري وړی له باندې ډېرې تورې ښکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی وُ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود وُ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډېره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور وُ او دي مګر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډېر زړه ور او جګړه مار وُ او داصفت يې له ډېرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړې توګه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطلح ويااند د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورګان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

زشـــاهان کســـی فتـــح کتـــور نکـــرد
چـــه ګويم ز دارســـــکندر نکـــرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتی داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالی شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هيواد د پراختيا په اړه يې ونشوکړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شو.له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل د نورستان کتهار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د «ذکر غزوکتهاروسیاه پوشان» تر سر لیک لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوو. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتهار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدی اوهلته د (کتهار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناڅاپي حملو نه ډیر په وېره کې و داوخت د (کتهار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډیر سخت په تکلیف کړي و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتهار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې ځیرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر بریښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوی جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودترڅو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتهار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوتل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتهار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ. ددې لښکر د نورستان کتهار ته د حرکت جزئیات روښانه ندی، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې خښیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قوماندہ پہ لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو
پہ واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنګې هم شوې ددې منطقې تر
ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو پہ لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه
نورستانی کلمه ده چې پہ فارسي لیك دود کې یې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنګه
چې پہ مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جګړو یو شمیر
سیاه پوشان پہ غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور
دیوشمیر ترجمانانو پہ واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې
مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور پہ عسکرو
یې یرغلونه پیل کړل چې پہ دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو
ترمنځ سختې جګړې پیښې شوې او لکه څنګه چې پہ پورتی ماخذ کې راغلی دی
دکافرانو ډیر زړور جنګیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود
خپلو فتوحاتو او کامیابی خاطرې یې پہ کانو کې پہ کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتمار) پہ تاریخچه کې ډیر
مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره
تیمور نورستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جګړې ترسره کړې دي.

تر کومه ځایه چې وروستی پیښې څرګندوي هغه محال چې دکتمار سیاه پوشان
او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوګرځید
هغوی هم خپل پخوانی دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې
دعلیشنګ ددرې پہ پورتنی برخه کې جګړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کتمار)
وګړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي پہ لاس
صورت ونیو.

۲۹_۸_۴۱

دپخواني نورستان دخلکو دخدايانو ډولونه

دهندوکش دغره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً دافغانستان له منځ نه تيريږي نۀ يواځې داچې دکاڼي يوه لوړه کربنه ده بلکې زموږ دهيواد دملا دتير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو دري يې دپخوانيو وختونومحافظين په غيږ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنګي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننګرهار او دکونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنګل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) وُ چې دا وروستۍ تسيمه ۴_۵ پيړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور ته يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې دنږديوالي او اداري ويش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيائي مفهوم دختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه دغرنۍ اقليم دلرلو په وجه دګرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريباً د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سر پټې پاتې شوي ده.، له لويو لارو نه کناره

کیدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنګي تهذیبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانیان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانیانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دویدي دعصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زرواُ ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څېړنو له مخې چې له یوې پیړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیوکافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی و. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیداکړ پدې یې عقیده درلوده چې (داکافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم(ګوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اویادکاني دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او دکافرانو لوي خدای یې (امرا) یا (یامري) یادکړی دی.

یو فرانسوي موءلف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانیانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانیانو سره دتماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوك اِمرا)

یعنې (دخولې په څیر مخ لرونکی امرا) باله او هغه یې انسان په بڼه او صورت مګر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنګ ځانګړی خدای یې دپخوانیو کاٌفرانو دخدایانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به یې (ګیش) ویلز داګیش داندرا یعنې دویدي اریایانودجنګ دځانګړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له یونانی(هرکول)اویازابلي رستم سره مقایسه کوو.

(امرا) او (ګیش) دپخوانیو کافرانو دخدایانو دډولونو په منځ کې ډیر مهم نقش درلود او دهغوی له پاره یې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځایونه او زیارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدل دامرا له پاره یې غوا او دګیش له پاره یې سېرلی قرباني کاوه دمحمد درویش خان غازي په جنګ نامه نومې کتاب کې چې دڅلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکیم میرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په علیشنګ دره کې لیکل شوی په کراتو مراتو یې له درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لاماندي) نومیدل ددرې ډلو په بڼه یاد شوی او دعلیشنګ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جګړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومیږي چې نوموړي درې تنه دپخوانیو نورستانیانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه یا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانیانو نیکونو دهندوکش دنورو اریائي کتل و په ډول او د نورو اریائي قبایلو په څیر په اصل مبدا کې دخدایانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پیداکړی دی. اودهمدغې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقایدو کې لاره وموندله او ډیر دخدایانو ډولونه لکه دجنګ ځانګړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل.او په منځنۍ پیړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کیدلو سره یو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقایدو کې یې درې برخې وزیږولې چې انعکاس یې عقلاً دلغمان په نورستان کې څلور یا پنځه پیړۍ دمخه ګورو.

۹_۸_۴۱

ننګرهار او ځینې پخوانۍ ښارونه یې

افغانستان دجغرافیائي موقعیت له مخې په داسې یوه ځلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې داحساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصرې او مدنیت لرونکې ځلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خویو څه چې پخوانې سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یاتاریخي اوجغرافیائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولې بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي اوتاریخي کوایف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولې تر یوناني، بودایي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلیږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته دتاریخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم یادیږي.

دګندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وایي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولایت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چینائي لیدونکي فاهیین او هیوان تسنګ دخپلو خبرو په ترڅ کې د (ناګاراهوا) دیوه ښار یادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هیوان تسنګ چیني لیدونکی دعین مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سیمې ته چې د (ناکار) یا (نګر) په نوم یې یادونه کوي دهغه له ویناو څخه داسې معلومیږي چې (ناګار) یا (نګر) او یا (نګاراهارا) یوه سیمه او یا هم (نګره هاره) یې مرکز اویا کوم عمده ښار وي. هیوان تسنګ د (نګر) دسیمې پراخوالی داسې راښیې اوږدوالی له ختیځ نه لویدیځ ته ۶۰۰ لی اوسور یې له شمال نه سویل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب یې طول ۱۲۰ میله او عرض یې نږدې ۵۰ میله کیده.

چینائي لیدونکی له دې پرته لیکي چې ددې سیمې چارچاپیره سختو غرونو احاطه کړې دی. او پایتخت یې ۲۰ لی یعنې ۵ یا ۶ میله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري څکه چې داسیمه دکاپیسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډیر حاصل ورکوي، هوایي توده او اوسیدونکی یې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډیره برخه یې بودایي دی او دنورو ډیرو ادیانو پلویان هلته لږ دی، معابدونه او بودایي ابادۍ په کې ډیرې دي او پیروان یې هم ډیر دی، له بودایي معابدونو پرته دنورو معابدونو شمیره هم سلو ته رسیږي.

پدې کې شك نشته چې دهیوان تسنګ د (ناګار) یا (نګر) دعلاقې له یادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډیر والي سره چې د (ښار) مغنا ورکوي مرکز ته یې (نګاراهارا) یا (نګرهار) وایه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چیرته فولکلوري کیسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونیول شي نو لیدل کیږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت یعنې د(ننګر) دسیمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوویلی شو چې دننګر تسمیه له تاریخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته دیوې کلمې ورداخلیدل خامخا ډیر استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې یو ښار وي چې هغې ته یې (ننګر) یا (ننګرهار) وایه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز یو معظم ښار وي او لویه ساحه یې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینائي لیدونکي داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړې دی کننګهم انګلیس پدې خیال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسکرت له کلمې هډه چې دهډوکې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو هډوکی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی و.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد و له هغې جملې څخه یو د (اویاناپور) په نوم یا صفت یاد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یوبل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شیله (ناقي) کې چې لر څه دجلال ا باد لویدیځ لور ته راښیي، همدې ښار یوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردګل ښار) ترجمه کړې او لکه څنګه چې دنیلو فر ګل په بودایي دین او فرهنګ کې دتقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودایي دوره کې نوموړی ښار یو متبرک ښار و. همدا ښار په چیني ماخذونو کې د (ګل په ښار) یاد شوی چې دچیني تلفظ دضبط صورت یې (هوا ـ شي ـ شنګ) و همدا راز دګل ښار او دنیلو فرګل ښار حتماً داسې صفات و چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودایي ماخذونو کې په ننګرهار کې یو بل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ویلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختیځ ولایت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد و اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودایي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا اوښکلو صفاتو یادیده په ډرونته، سلطان پور ، هډه تپول سرخ رود او چپلیار کې دډیرو خرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱_۵_۲۷

د چغان غونډی

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا ، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغبل کوتل) څخه عبارت وي چې دکاشغر د رود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند د مرستیالان دهغې نه سې اړخه دافغانستان له خوري نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سر چینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او داپیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندونو په صورت په درو کې تاویږ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنوکې رابنکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسراړونوډک زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي ښکتنۍ ، منځنۍ او پورتنۍ برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې یې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته یې او د نورستان اکثر پورتنیو برخو ته ترې لارې وتلې دي.

له دې جغرافیایي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعیت اهمیت په ګوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم یادېږي او محمد ظهیرالدین بابرپه خپل تزک کې هغه د(چغانیان سرای) (چغان سرای) په نوم یاد کړی او دچغه سرای په اوسني نوم کې یې مخفف صورت راغلی دی.

دپیچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډېرو چپ خواته پوزو کې چې ډېرې دکونړ په دره هم حاکې دی داوسني حکومتي ځای چغه سرای په مقابل کې دمهمو ابادیو پاتې شونې ځرګندېږي چې په هغو کې په ډېر شمیر خبنتي، دسنګ مرمر لویې اوپېړې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځایه چې دډیوالونو او تهدابونو بقایاوې ځرګندېږي یوه ورځ په دې سیمه کې ډېرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې دیوالونو څخه دیوې ودانۍ دیوال په لویو تراشلو خبنتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کیږي او چارچاپیره یې دنورو ابادیو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې یوه لویه هدیره موجوده ده چې لمنه یې دپیچ په دره کې یو نیم کیلو متر اوږده ده او په ډېره پیمانه مرمري لوې خبنتې ، مرمري لویې ستنې ښکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کیږي.

په ظاهري توګه دابادیو بقایاوې دډېرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې دیوشمیر نومونو لکه ابن عمر، سلطان پکل، بهرام شاه، حیدر علي، ننګر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وې ځکه چې دیو شمیر نیټو له مخې قوي اټکل کولای شو او ددې منطقې دابادیو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وراندې بیولی شو او دا حدس موږ دچنګیز دوارثینو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم یاد چغان سرای دعامه فوکلور تر ډېره حده ددې نظریې ملاتړ ښکاري. البته له فولکلوري کیسوپرته دچغتائي شهزادګانو رسیدل او وتل دمحلي شهزادګانو چې دمخه تر مغلو یې پدې سیمه واکمني درلوده هم ځرګندېږي. لکه څنګه چې وایي په پخوانیو وختونو کې دلته دننګرهارشاه په نوم بو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قعلي شهزادګانو سلطان پکل او بهرام شاه یې دواکمنۍ پر ساحه یرغل وکړ.

دا فلکلوري کیسې او تاریخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره ترې یوه نتیجه اخلو او هغه عبارت له دینه دی چې دمخه تر مغلو دچنګیز لمسیانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجیشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په یوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانیو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزك کې وایي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشك به یې په غاړه کې ؤ ددې منطقې دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هیئت دخلکو پیژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه لیرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتیریدلو پر مهال دکونړ ددره پیچ دتلاقي په برخه کې یو لوېې کلی اویا هم دنورستانیانو یوې جنګي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کیږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره یوه ممتازه منطقه شمیرل کیږي یوه کلا وه چې دنورستانیانو نیکونو دوه زره ځلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره یې دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) یا (چغان سرای) دمخه نر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي اوموقعیت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو کلاګانو اینبودل شوي دي ددې نظریې څرګندوي کوي. یوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اویو پلوي ځوابونه ورکړی

۴ ۱۲ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

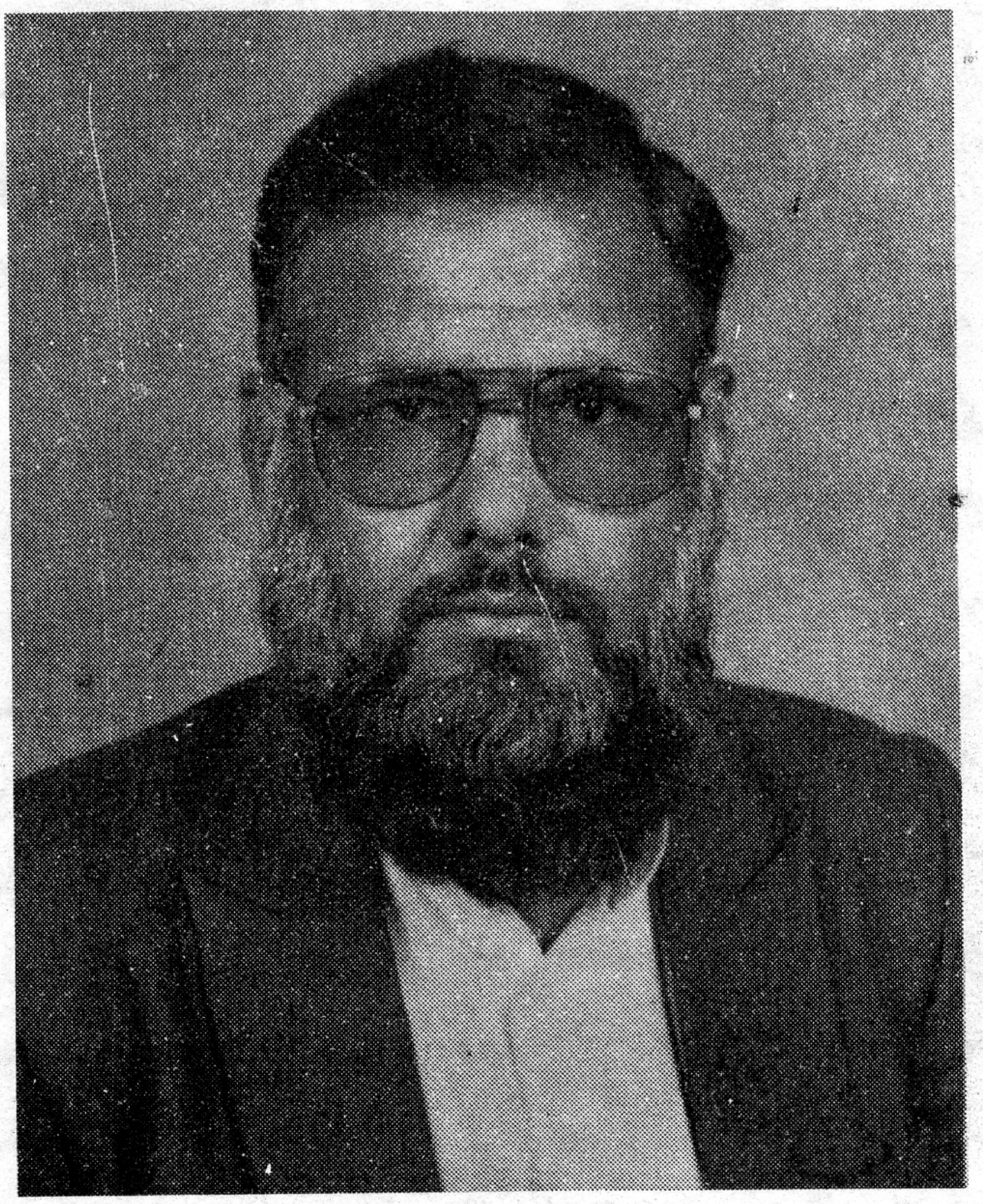

PROPERTY OF ACKU 10838

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بدیع او پښتو شعر		۱۳۷۰هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کیسو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳هـ ل چاپ
افغانستان د تاریخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بیان او معاني		تر لیکنې لاندې
د لغمان مشاهیر		تر لیکنې لاندې
د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)		۱۳۷۹هـ ل چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندویې ټولنې خپاره کړي:

- تاریخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بیستم
- تاج التواریخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه میگذشت؟
- افغانستان سیتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاریخ
- تاریخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوایای تاریخ معاصر...
- رجال و رویداد های تاریخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمین اریا
- افغانستان د تاریخ په رڼا کې
- جریانات تاریخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسیر تاریخ...
- خاطرات حکیم طبیبی
- اسنا دونامه های تاریخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا دیوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کلیات
- د الفت نثري کلیات
- غرغښت یا ګرشاسپ
- تاریخ خط و نوشته های کهن
- روسیې پراختیا غوښته او ...
- سیمای سینمای افغانی
- میتود های کلینکی طبی
- ګلزار لطایف
- جنسی اړیکې
- رازی راکه نمیخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبیاتو تاریخ
- یاداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بیدل
- داود خان د کی.جي.بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېرۍ ورغوی
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورلیدونه
- افغانستان از جنګ ګرم تا جنګ...
- ضرب الامثال و کنایات
- یکدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاوید
- اهنګهای احمدظاهر
- اهنګهای ساربان
- اهنګهای ناشناس
- د خزان طلایي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شین ټاغی
- ګټیالی
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودایي هنر
- شریک بالاپوش
- کوچیانۍ پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

+۰۹۲-۹۱-۲۵۶۲۵۱۳

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library